VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 4

MAJ 2012 PRIS: 89:-

Förebildens makt

Från antikens hjältar till Zlatan Ibrahimovic

YRSA STENIUS, WERNER G JEANROND, CHRISTOPHER COKER och TORBJÖRN ELENSKY reder ut begreppen.

RECENSION

KARIN JOHANNISSON frågar sig varför så många i dagens välfärdssamhällen är olyckliga.

INTERVJU

HANS MAGNUS ENZENSBERGER om det monstruösa i Europeiska unionen.

TRADITION

KNUT AHNLUND lättar på förlåten till Svenska Akademien och berättar om Pablo Nerudas Nobelpris.

RETURVECKA V 27
7 388280 408901

Hvad vilja Socialdemokraterna 2011?
Redaktörer
KURT ALMQVIST
& LOTTA GRÖNING
Den gröna rörelsen
Redaktörer
KURT ALMQVIST
& LOTTA GRÖNING
Bortom multikulti
Redaktörer
KURT ALMQVIST
& LOTTA GRÖNING
Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse för allmännyttiga ändamål
– En ovärderlig kunskapskälla för att hålla sig ajour i brännande samhällsfrågor.
– Alice Teodorescu, jurist och debattör. Medverkar i Den nya borgerligheten.
axess

Häng med i debatten!

Köp de tre senaste antologierna
från seminarieserien
Från järnbruk till hjärnkraft:
Hvad vilja Socialdemokraterna 2011?
Bortom multikulti
Den gröna rörelsen

Endast 200 kr inkl porto!

Ledande forskare, politiker och debattörer medverkar!
Kom in på webben och köp: axess.se/shop

KUNGL. BIBL.
2012 -05- 21
STOCKHOLM

– Böckerna ger en bra sammanfattning och introduktion till komplexa och viktiga ämnen i tiden.
– **Adam Cwejman**, förbundsordförande för Liberala ungdomsförbundet. Medverkar i Den nya borgerligheten.

se/shop

LEDARE

Förebilderna och det personliga ansvaret

Johan Lundberg

"Min avsikt är att av senatens beslut blott anföra dem som utmärker sig för sin ädelhet eller nedrighet; ty det håller jag för en historieskrivares främsta uppgift att tillse att duglighet icke förtiges och att fruktan för eftervärldens dom finns i alla onda ord och gärningar."

Dessa ord av den romerske historieskrivaren Tacitus finns det anledning att dröja en smula vid, inte minst med tanke på temat i detta nummer av *Axess*: betydelsen av goda förebilder – men även deras motsats: de avskräckande exemplen.

Idag menar nog många att det ligger en obehaglig elitism i botten av Tacitus yttrande. Antyder det inte att ett agerande är bättre och mer eftersträvansvärt än ett annat? Och fördömer han inte därmed, indirekt, alla dem som av olika anledningar inte vill eller har förutsättningar att agera på det föredömliga sättet?

Och blottlägger inte Tacitus en svartvit människosyn och världsbild, när han underförstår att det går att skilja förebildliga beslut från klandervärda? Är det inte den intellektuella historieskrivarens uppgift att lyfta fram nyanser och gråzoner: att till exempel visa att de onda ledarnas och regimernas motståndare inte var heltigenom rättrådiga? Riskerar inte, kort sagt, Tacitus attityd att leda till ökad intolerans? Till att det skapas hierarkier i samhället? Till en auktoritär människosyn?

Men innan vi på dessa grunder avfärdar Tacitus, bör vi kanske erinra oss att även de nutida invändningarna mot hans historieuppfattning är en konsekvens av kulturella omständigheter och socioekonomiska strukturer och att dagens relativistiska kultursyn inte har speciellt stor utbredning, vare sig kulturhistoriskt eller kulturgeografiskt. I *Konstverkets ursprung* (1936) talar Martin Heidegger om hur de antika grekiska templen i sin samtid bildade en form för att hantera de stora kraftfälten i människolivet: födelse och död, olycka och välsignelse, seger och skam, kraftfullhet och försvagning och så vidare.

På motsvarande sätt har därefter kulturens mest kraftfulla uttryck – inom byggnadskonsten, epiken, måleriet, lyriken, dramatiken och skulpturkonsten – fungerat som exponenter för vad som är värt att sträva efter i livet. Den västerländska kulturens stora skapelser fungerar, liksom så mycket konst från andra kulturer, förebildligt: som ett slags icke-mänskliga auktoriteter som erbjuder mening och mål till dem som tar till sig verken.

Detta förändras dock i viss mån i och med Kant, från vars självtillräckliga subjekt steget inte är långt till Nietzsches nihilism.

Med Kant sätter det egna jaget sina egna lagar och agerar i enlighet med dem. Ingenting utanför oss – inga gudar eller vanor eller statliga dekret eller föräldraregler – har längre mandat att styra vårt handlande. Jaget skapar istället själv de principer som är vägledande i livet. Vilket gör att förebilderna i den av Tacitus åberopade betydelsen förlorar sin status.

I samma stund som Kant gör oss själva ansvariga för vårt handlande, blir det likaledes upp till den enskilda individen att avgöra vad som är mest meningsfullt. Vilket leder över till den nietzscheanska nihilismen där meningar och trossatser lättsinnigt skapas och överges, och därför aldrig får någon betydande kraft i våra liv.

Det är detta som utgör själva grunden för 1900-talets blodiga europeiska erfarenheter, så som de kom till uttryck inom ramen för nazismen, kommunismen och fascismen. Våld och förintelse är de självklara konsekvenserna av den nihilistiska förkunnelse där inga tidlösa sanningar sägs existera, där den långsamma reflektionen anses obsolet i sitt 1800-talsmässiga bakåtblickande, där ingenting är kvalitativt bättre än något annat, där ungdomlig omognad prioriteras liksom vurmen för det nydanande, det som bygger mer på brottet med det förflutna än på kontinuitet, det som andas impulsivitet, fysisk styrka och intensitet, och så vidare.

Därmed har man övergivit den insikt som Tacitus citat är sprungen ur: att civilisationen härrör dels ur tidlösa distinktioner mellan ont och gott; dels ur insikten om att människan får sin värdighet och sanna identitet inte genom vad hon är i egenskap av kött och blod utan genom sin andliga strävan efter vad hon borde vara.

En av dem som under 1900-talet mest konsekvent insåg behovet av att bjuda motstånd mot den här utvecklingen var Thomas Mann. I sin essä "Vom zukünftigen Sieg der Demokratie" (Demokratins framtida seger) skriver han 1938:

"I en demokrati som inte respekterar intellektuellt liv och som inte guidas av det, har demagogin fritt spelrum, och nivån inom nationen sänks till det ignoranta och okultiverade. Men detta kan undvikas om principen om utbildning tillåts dominera och de tendenser får företräde som höjer de lägre klasserna till att uppskatta kultur och att acceptera de bättre aktörernas ledarskap."

Dessvärre är det idag få inom universitetsväsendet och mediesfären som håller med Mann om vikten av estetisk kultivering, andlig mognad och intellektuella förebilder.

Johan Lundberg

Civilisationen härrör dels ur tidlösa distinktioner mellan ont och gott; dels ur insikten om att människan får sin värdighet och sanna identitet genom sin andliga strävan efter vad hon borde vara.

MÄNNISKANS INSTINKTER

Om överlevnadskraft, starka drifter, vinnarinstinkt och hjältar av naturen

LÖRDAGAR KL 20.00

Klassisk bildning på AXESS TV

AXESSmagasin
VETENSKAP BILDNING TRADITION NR 4 2012

INNEHÅLL

10 SAMHÄLLE

Nationalekonomi Ann Tiberg om Anders Borgs konflikt med sitt departements akademiker **10**
Burma Johan Augustin rapporterar från ett friare Burma **12**
Ekonomi Ivar Arpi om hur försvaret av euron riskerar att splittra Europa **13**
Religion Eli Göndör ser Israels ultraortodoxa judar marginaliseras **14**
Krönika Theodore Dalrymple om sin förebild George Bernard Shaw **16**
Notiser Vänstern och nazismen, falsk vänskap och pressgrannar **17**

18 DOSSIER – Demokratin efter krisen

Lars Trägårdh reder ut vad skuld och kredit egentligen betyder **19**
Carl Wennerlind skriver om Europas första kreditvaluta **21**
Yanis Varoufakis skisserar en lösning på den europeiska krisen **22**
Bruno Théret om hur EU:s finanspolitik hotar rättviseprinciper **24**

26 FRIZON

Bistånd Bengt Nilsson om hur det svenska biståndet misslyckats **26**
Juridik Hans Magnus Enzensberger om vår självvalda ofrihet **30**

32 OPINION

Litteratur Knut Ahnlund anser att Lars Lönnroth missuppfattar Sven Delblanc **32**
Turkmenistan Krister Thelin ser vissa ljuspunkter i Turkmenistan **33**

Vem vet – när den svenska forskarkåren är färdig med att utforska trumpeten som genussymbol så kanske de får för sig att ta en närmare titt på klassförhållanden i vårt eget land. Eller är vi kanske rädda för vad vi kommer att finna?

Erik W Larsson, sid 77

TEMA: FÖREBILDENS MAKT

36 Ett varnande exempel

De som kallar Zlatan Ibrahimovic en förebild bortser från hans auktoritära personlighet och despotiska fasoner. **Av Yrsa Stenius**

40 Helgonen visar vägen

Människan har alltid vägletts av livsgärningar som fyller tillvaron med en högre mening. Helgonvördnad kan än idag ha en viktig funktion. **Av Werner G Jeanrond**

44 Hjältar utan hjältemod

Föreställningen om heroism på slagfältet har förändrats över tid. Vi lever idag i en oheroisk tid, vilket sätter sin prägel på de fiktiva hjältarna. **Av Christopher Coker**

48 Berättelsen som vägledning

Vikten av goda förebilder framhävs ofta i det offentliga samtalet. Men i allt högre grad har förebilderna kommit att leva sina egna liv. **Av Torbjörn Elensky**

KUNGL. BIBL.
2012 -05- 21
STOCKHOLM

TLKB
Fol.

52 INTERVJU

Johan Lundberg samtalar med Hans Magnus Enzensberger.

56 TRADITION

Knut Ahnlund om Svenska Akademiens politiska naivitet.

60 CIVILISATION

Gastronomi Gunnar Sonesson presenterar vinkännarnas världsmästare Robert Parker **60**
Litteraturhistoria Peter Landelius om två författare som hör hemma bland klassikerna **63**
Historia Magnus Pettersson Ängsal om vänsterextremismens bruna beröringspunkter **64**
Språk Lars Melin om hur man vinner debatter **65**
Krönika Nick Cohen om populism från vänster **66**
Notiser Ursäkt, antisemitism och professorer på villovägar **67**

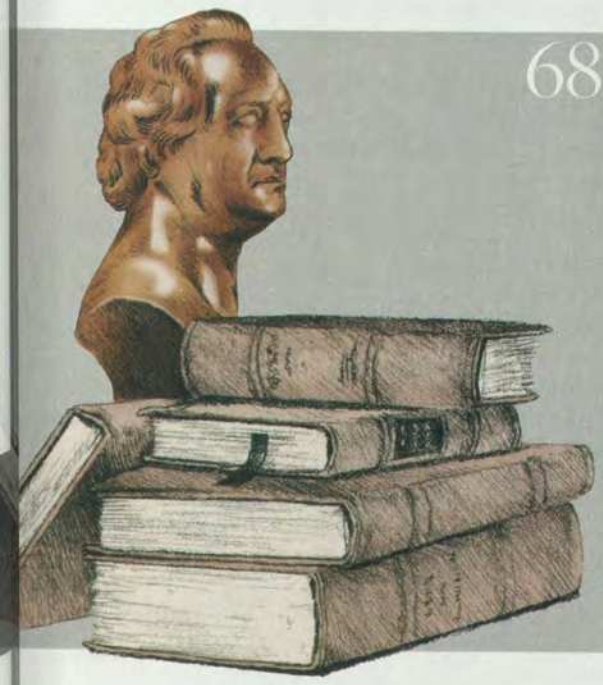

68 RECENSIONER

Per Svensson har studerat fyra böcker om skolans syfte och nutida problem **69**
Martin Lagerholm har läst om kopplingen mellan poesi och platser **73**
Staffan Ulfstrand om kulturens relation till människans evolution **74**
Erik W Larsson läser Charles Murray om USA:s ökande klyftor **76**
Karin Svanborg-Sjövall recenserar två böcker där läsandet av böcker recenseras **78**
Kristoffer Leandoer reflekterar över det ständigt nostalgiska Paris **79**
Rolf Ekéus läser en ambitiös bok om shiaislam **80**
Josefin Holmström studerar två biografier om Charles Dickens **82**
Olle Abrahamsson tvivlar på visionen om ett tudelat Europa **84**
Jenny Maria Nilsson läser om kluriga personer och fotografiets födelse **86**
Håkan Tribell funderar över världens behov av USA **87**
Torbjörn Elensky upptäcker konservatism hos vänsterförfattaren Giorgio Bocca **88**
Gunnar Wetterberg tar sig an en fascinerande släktkrönika om järnbruk **90**
Magnus Pettersson Ängsal roas av Enzensbergers fiaskon **91**
Petra Östergren om två böcker som visar upp socialantropologins styrkor **92**
David Brax resonerar utifrån en bok om behovet av skydd på nätet **94**
Karin Johannisson studerar depressionens idéhistoria **96**

98 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör: Johan Lundberg
Redaktörer: David Andersson, Ivar Arpi (vik), Therese Bohman och Mats Wiklund
Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter Luthersson, Nathan Shachar, Isabella Thomas
Grafisk form: Martin Genberg, Fredrik Sandberg och Pompe Hedengren

Redigering: Fredrik Sandberg
Vinjettbilder: Fredrik Tjernström
Porträtteckningar: Johan Patricny
Korrektur: Catharina Lewenhaupt
Omslagsbild: John Everett Millais, *Jeanne d'Arc*, 1865. Foto: Bridgeman Art Library/IBL.
Nästa nummer: 19 juni 2012
Annonser: johan.lundberg@axess.se

Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till *Axess* anses medge elektronisk lagring och publicering.
Prenumerationsärenden: Helår 9 nummer: 624 kr. Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31 E-post: axess@pressdata.se
Typsnitt: Freight, Archer

ISSN: 1651-0941
Repro och tryck: Kraftwerk
Vd: Kurt Almqvist
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson
Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr, 111 44 Stockholm.
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-788 50 50

SKRIBENTER

Olle Abrahamsson
Rättschef i justitiedepartementet.

Knut Ahnlund
Professor i litteraturvetenskap, före detta ledamot av Svenska Akademien.

Ivar Arpi
Redaktör (vik) på *Axess*.

Johan Augustin
Frilansjournalist.

David Brax
Fil dr, institutionen för filosofi, lingvistik och vetenskapsteori, Göteborgs universitet.

Anders Carlberg
Ekonom.

Nick Cohen
Kolumnist, författare och debattör.

Christopher Coker
Professor i internationella relationer, London School of Economics.

Theodore Dalrymple
Läkare, debattör och författare.

Rolf Ekéus
Före detta ambassadör.

Torbjörn Elensky
Författare.

Hans Magnus Enzensberger
Författare.

Eli Göndör
Fil dr i islamologi, Lunds universitet.

Johan Hakelius
Skribent.

Josefin Holmström
Forskarstuderande i litteraturvetenskap, Oxford University.

Werner G Jeanrond
Professor of Divinity, University of Glasgow.

Karin Johannisson
Professor i idé- och lärdomshistoria, Uppsala universitet.

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker i *Svenska Dagbladet*.

Peter Landelius
Översättare, författare och kulturskribent.

Erik W Larsson
Journalist.

Kristoffer Leandoer
Författare.

Lars Melin
Docent i nordiska språk, Stockholms universitet.

Bengt Nilsson
Journalist och författare.

Jenny Maria Nilsson
Skribent.

Magnus Pettersson Ängsal
Fil dr i tyska, Göteborgs universitet.

Gunnar Sonesson
Medarbetare på Diplomatic Communications.

Yrsa Stenius
Journalist och tidigare allmänhetens pressombudsman.

Karin Svanborg-Sjövall
Frilansskribent och ansvarig för Timbros välfärdsprogram.

Per Svensson
Senior columnist på *Sydsvenskan*.

Ann Tiberg
Politisk reporter på TV 4.

Krister Thelin
Domare och ledamot i FN:s kommitté för mänskliga rättigheter.

Bruno Théret
Forskningsledare, Centre Nationale de la Recherche Scientifique, Paris.

Håkan Tribell
Chef på Timbro Idé.

Lars Trägårdh
Professor i historia, Ersta Sköndal högskola.

Staffan Ulfstrand
Professor emeritus i ekologisk zoologi.

Yanis Varoufakis
Professor i ekonomisk teori, Atens universitet.

Carl Wennerlind
Fil dr, historiska institutionen, Barnard College.

Gunnar Wetterberg
Samhällspolitisk chef på Saco.

Mats Wiklund
Författare och redaktör på *Axess*.

Petra Östergren
Författare och doktorand i socialantropologi, Lunds universitet.

Nordström-texten bör kompletteras

1 Jag har med stort intresse läst det nya numret av *Axess*. Eftersom artikeln om Johan Nordström följer mina forskningar i spåren, så kan jag åtminstone bedöma denna artikel på ett sakkunnigt sätt. Jo, jag tycker att författaren, David Brolin (som jag inte alls känner), har lyckats bra med att formulera och utreda ett intrikat problem, nämligen Nordströms påstådda plagiat. Även om det gått snart trettio år sedan jag analyserade frågan, finner man fortfarande då och då denna tragiska historia felaktigt återgiven.

En liten detalj bara. Artikeln (och artiklarna) borde följas av någon enklare form av "referenser" eller dylikt. Jag har ju skrivit flera artiklar om Nordström, inte bara den i *Lychnos* 1983, som Brolin hänvisar till utan att nämna uppsatsens titel. Faktum är att jag ytterligare utrett förhållandet till donatorn (och halvnazisten Gustaf Carlberg) utan att detta påpekas (*Lychnos* 2008), liksom en skildring av själva installationsföreläsningen med åtföljande högtid (*Lychnos* 2002).

En sak som fick mig att hoppa till var hänvisningen till att Per Olov Enquist skulle ha skrivit om Johan Nordström. Jag ringde omedelbart upp Peo, som inte bara är en gammal barndomskamrat (från samma by) utan också under många år bodde granne på Studentvägen i Uppsala (jag brukade sitta barnvakt hos Peo och hans familj). Var skulle han ha skrivit om Nordström? Han svarade omedelbart: "Det måste väl du veta, för allting jag skrivit om idéhistoria och Nordström har jag ju fått från dig."

Efter en stund lossnade det. Peo skrev en kommentar i *Expressen* just om min artikel i *Lychnos* 1983 och det påstådda plagiatet. Det var där han gav en karaktäristik av Nordströms utseende. Både Peo och jag satt dagligen på Carolina under de sista år Nordström fortfarande vistades där, han dog 1967. På hänvisningen till Peo står inte ens *Expressen* angivet, så det är klart att man undrar. Ja, det var några exempel på vad "Referenser" skulle kunna innehålla.

Tore Frängsmyr, professor emeritus i vetenskapshistoria, Uppsala universitet

2 Det var roligt med presentationen i *Axess* nr 3 2012 av Johan Nordströms ryktbara och beryktade *Medeltid och renässans*. Men illustrationen som fått bildtexten "skiss till plafondmålning i pantheonbyggnaden på Kastellholmen av Josef Emanuel Svanlund" bör kompletteras för att bli begriplig. Fredrik Bloms Skeppsholmskyrkan är som sagt skapad med det romerska Pantheon som förebild. Men vilka visas på bilden? Nedifrån med ryggen hitåt den jordiska musan, sedan Johan Nordström dragen i håret uppåt av ingen annan än Georg Stiernhielm, föremål för Nordströms doktorsavhandling, till en välkomnande äldre dam, väl Alma mater med sin trygga famn. Uppe i vänstra hörnet syns solguden eller visdomens gud Apollo med sina fyra hästar. Det är dit Nordström är på väg. Bilden är alltså en *apoteos* i akademisk stil – som Nordström var väl värd. **Gunnar Broberg**, professor emeritus i idé- och lärdomshistoria, Lunds universitet

Ingen knockout på relativismen

I en recension i *Axess* nr 3 2012 förundras statsvetaren Johan Tralau över att relativismen trots att den vederlades redan av Platon fortfarande kan leva kvar i välmåga. Tralau presenterar argumentet om att relativismen är självupphävande eller självvederläggande närmast som om det vore en nyhet, som ingen som anser sig vara relativist någonsin kommit i kontakt med. Hade de bara läst Platons *Theaitetos*, tycks han anse, hade de blivit kvitt sina villfarelser för länge sedan. Faktum är dock att flera relativister, som den tyske sociologen Karl Mannheim, har brottats med detta problem. Frågan är också om argumentet verkligen är så effektivt som Traulau påstår. (Att Platons argument mot Protagoras inte är giltigt visas, anser jag, i Maria Baghramians *Relativism* från 2004.) Tralau förefaller hävda att en relativistisk position innebär att det inte finns några sanningar. Detta stämmer inte. Enligt relativismen finns det inte några absoluta sanningar, utan bara relativa sådana. Sanningar är relativa till exempelvis forskningstraditioner, kulturer, historiska epoker eller språkgemenskaper. Problemet med relativismens självupphävande eller självvederläggning skulle då kunna formuleras på följande sätt: För att satsen "All sanning är relativ" ska vara sann förutsätter det åtminstone en absolut sanning, nämligen sanningen i påståendet "All sanning är relativ". Denna invändnings giltighet förutsätter att man med sanning avser absolut sanning. Argumentet missar dock målet, emedan relativistens poäng just är att relativ sanning är den enda sanning som finns att tillgå. Påståendet "All sanning är relativ" är, med andra ord, självt relativt sant. Snarare än att vara självupphävande är relativismen därför självexemplifierande. Kanske kunde någon vilja invända att en relativism som bara är relativt sann eller giltig är allvarligt försvagat. Men också denna invändning förutsätter ett absolut sanningsbegrepp. Det kan inte vara en försvagning att vara relativt sann om detta är den enda sanning som finns.

För att presentera en övertygande argumentation för en relativistisk position skulle man behöva uträtta mer än vad jag har gjort här. Mitt syfte har endast varit att påvisa att argumentet att relativismen är självupphävande inte är det knockout-argument som många, inklusive Tralau, vill göra det till. Tyvärr har argumentet i fråga ofta bara tjänat som ett substitut för argumentation. **Henrik Lundberg**

Axess – ett andningshål

Senaste numret av *Axess* får mig att på en gång jubla och sörja inombords. Jubla över numrets höga angelägenhetsgrad och stora mängd av läs- och tänkvärda artiklar. Sörja över det sakernas tillstånd som beskrivs. Jag vill särksilt lyfta på hatten för Peter Lutherssons initierade och tänkvärda artikel "Kulturdebattens förlorade centrum". Dagstidningarnas kultursidor må vattnas ur och tappa i betydelse, så mycket viktigare då att tidskriften *Axess* finns som andningshål, tröst och tankeväckare. **Magnus Holmqvist**, bibliotekarie

NATIONALEKONOMI

När politik går före teori

Anders Borg åberopar gärna forskning när han lägger fram sina förslag. Men på senare tid har en spricka mellan nationalekonomerna och finansministern blivit tydlig, skriver **Ann Tiberg**.

VISSA BETECKNAR honom som den bästa finansminister som Sverige har haft.

Han väcker respekt både bland politiker på motståndarsidan och bland EU-kollegerna i Bryssel och har säkrat Sveriges position som en av de mest solida och respekterade ekonomierna i EU.

Men inte bara i näringslivet utan även bland svenska ekonomer finns en stigande irritation mot vad de uppfattar som brist på lyhördhet.

Tecknen har funnits där en längre tid. Nationalekonomiska föreningens vanligen så beskedliga budgetdiskussioner ledde nästan till öppet gräl för några år sedan efter att nationalekonomen Magnus Henrekson dissekerat och avfärdat jobbskatteavdraget. Finansminister Anders Borg tog kritiken som ett påhopp och gick till hårt motangrepp.

> *Forskare som jag har talat med anser att finansministern misstolkar och missförstår forskningen eller vänder den till sin egen fördel.*

På ett likartat sätt var det med Finanspolitiska rådet: Bråken med Borg kring rådets rekommendationer hösten 2010 ledde så småningom till att ministern tappade intresset för det råd han själv hade tillsatt.

Särskilt upprörd blev han när rådet antytt att det mer berodde på tur än skicklighet att Sverige lyckades undgå en svår bankkris.

Under en konflikt som pågick mer eller mindre offentligt avfärdade Borg rådets ordförande professor Lars Calmfors som en "akademiker som kladdar med pennan" medan finansdepartementet jobbar dygnet runt – och rådets verksamhet som "vildvuxen".

– Det är ovanligt i svensk debatt att man går till personangrepp på det där sättet, säger idag Calmfors, som ändå inte har tagit det hela hårdare än att han i sina kolumner i *Dagens Nyheter* fortsätter att lyfta fram brister i regeringens finans- och skattepolitik.

ANDERS BORG KAN ordna in sig i en rad av tunga finansministrar som leder tillbaka till Gunnar Sträng. Gemensamt för dem är att de har haft statsministerns närmast odelade stöd i budgetförhandlingar med departementen, en nödvändighet i den rollen. Det som skiljer ut Borg är hans påfallande stora intresse för ekonomisk, särskilt nationalekonomisk forskning. Han verkar uppriktigt stolt över sin studiebakgrund trots de avbrutna forskarstudierna. Pärmarna från grundkurserna i nationalekonomi hade han med sig när han flyttade in i tjänsterummet i finansdepartementet.

Förtjusningen i nationalekonomi har skapat en särskild politisk stil som kommit att prägla finansdepartementet: Borg vill ha vetenskapliga belägg för det han gör. Påfallande ofta ingår därför en notapparat i lagförslag och utredningsdirektiv: vårens förslag om att sänka bolagsskatten med en procent underbyggs till exempel med inte mindre än sju forskningsreferenser.

Det här har också lett till att finansdepartementet under Anders Borg är fyllt av disputerade nationalekonomer. Trots att han själv inte hör till dem är det omvittnat hur gärna han åberopar forskningsrön för att belägga en tes.

Hans oerhörda inläsningskapacitet gör att han har en svåröverträffad förmåga att låta kunnig även i materia som han kanske egentligen inte behärskar.

I den riktiga forskningsvärlden väckte detta från början en viss förtjusning. Borgs politik gav ekonomkåren uppmärksamhet och därtill arbetstillfällen. Politiken såg ut

I väntan på frihet
12 Johan Augustin rapporterar från ett friare Burma
EU och skulden
13 Ivar Arpi om hur försvaret av euron riskerar att splittra Europa
De ortodoxas kamp
14 Eli Göndör ser Israels ultraortodoxa judar marginaliseras
Krönika
16 Theodore Dalrymple om sin förebild George Bernard Shaw
Notiser
17 Vänstern och nazismen, falsk vänskap och pressgrannar

Anders Borg drar inte jämnt med sina underlydande akademiker. FOTO: FREDRIK FUNCK/DN/SCANPIX

att kunna bli den "seminarieövning" som Göran Persson många år tidigare hade avfärdat nationalekonomin som.

Professor Anders Forslund på Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering, IFAU, minns ett kraftigt ökat intresse för institutets verksamhet inte bara från finansdepartementet utan även från andra håll.

– Om man läste propositionstexter så fanns referenser med till våra rapporter, säger han.

IFAU hör också till de institutioner som har vuxit under alliansregeringens år vid makten. Liksom Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, ESO.

IDAG UPPLEVER MÅNGA att smekmånaden är över. Forskare som jag har talat med anser att finansministern misstolkar och missförstår forskningen eller vänder den till sin egen fördel. Beslut tas på för tunna underlag, säger man. Ingen vågar säga emot Borg. Han omger sig med jasägare med full beredskap att sticka relevanta forskningsrapporter under näsan på honom – som bekräftar just det han vill hävda.

Andra klagar på att Borg ställer upp villkor för att delta i den offentliga debatten, att han bara kommer på seminarier om han får dra sina powerpointpresentationer och att utrymmet för diskussion är minimalt. Och att unga forskare är direkt rädda för att säga emot honom offentligt.

En del betecknar politiken som direkt egendomlig och syftar då på finansministerns besatthet av att spara i ladorna även när andra anser att ekonomin behöver stimuleras.

LARS CALMFORS HÖR till dem som anser att Anders Borgs politik riskerar att leda till fel åtgärder vid fel tidpunkter.

– Detta verkar spegla finansministerns alldeles egna syn på finanspolitiken: om det är dåliga tider ska politiken stramas åt för att öka handlingsutrymmet ifall det skulle bli ännu sämre längre fram, skrev han i DN efter vårbudgeten.

Till mig säger Calmfors:

– Det man kan säga som är positivt, är att han har ett stort intresse för ekonomisk forskning, ingen finansminister har varit så inläst som han. Men han är ingen forskare, han har inte den fullständiga bilden och har ofta en överdriven tro på de studier som råkar komma i hans väg.

En tidigare politikerkollega, som vill vara anonym, tar i mer:

– Hans kunnande är ganska överdrivet. Han gör oerhört enkla antaganden.

Andra påpekar att själva metoden med forskningsbaserad politik är otillräcklig. Professor Anders Forslund på IFAU påminner om att det faktiskt inte är möjligt att belägga all politik med forskning:

– Det finns till exempel forskning som visar att en mer generös arbetslöshetsförsäkring ger en något högre arbetslöshet. Men å andra sidan ger en högre ersättning en bättre försäkring. Där måste man göra en avvägning, och det kan inte forskare göra.

ANDERS BORG HAR GJORT politisk blixtkarriär. På kort tid gick han från att vara tjänsteman och chefsekonom i det moderata partikansliet, till den politiskt delikata uppgiften att leda finansdepartementet i en koalitionsregering. Och han kom till regeringen med en uttalad ambition att inte upprepa det han såg som misstag under den förra borgerliga regeringen 1991–94.

– Vi ska inte ha en ideologisk beskrivning av våra åtgärder, sa Borg till Mats Wiklund i boken *En av oss? En bok om Fredrik Reinfeldt*.

– De ska bygga på extremt solid bas, konservativt beräknad, välgrundad inte i någon forskning från Timbro och Svenskt Näringsliv utan från konsensussynen bland ekonomer.

Det här citatet illustrerar något som Anders Borgs gamla partikamrater vittnar om: att Borgs ingång i politiken en gång var teknokratens. Rationalitet och argument besjälade honom, inte värderingar och känslor.

Men när teknokraten blir toppolitiker blir det kanske ofrånkomligt att bemöta rationella argument med politiska värderingar.

Och här någonstans sluts cirkeln: Borg hade ambitionen att driva politik baserad på ekonomisk forskning. Men när han får kritik från just den ekonomkår han vill ha bakom sig väljer han att besvara den med politiska argument – även om argumenten fortfarande kläs i en teoretisk språkdräkt.

Kanske är det naturligt att en toppolitiker som Borg alltmer utvecklats till just – politiker.

För om det funnes en vetenskaplig sanning som kunde ersätta politisk passion och vilja att förändra, vad skulle då hända med politiken?

Folksamling under valet i Burma.

FOTO: JONAS GRATZER

BURMA

Den som väntar på frihet ...

Ett av världens fattigaste och mest slutna länder har börjat öppna sig mot omvärlden. Frågan är när Burmas militärer släpper ifrån sig makten, skriver **Johan Augustin**.

DEN FÖRSTA APRIL HÖLLS fyllnadsval i Burma, och NLD (National League for Democracy) vann 43 av 45 mandat (av parlamentets 440 platser), vilket ger partiet drygt 6 procent av parlamentssätena. Partiets ledare, Aung San Suu Kyi, beräknas ha fått 82 procent av rösterna i sin valkrets i staden Kawhmu söder om Rangoon, och sitter därmed säkert i parlamentet. Trots att det sägs ha förekommit visst valfusk, så ses valet i stort ändå som rättvist.

Men 2015 står hela parlamentet och därmed regeringsmakten på spel. Det skulle i så fall kunna innebära NLD:s slutgiltiga triumf efter årtionden av förtryck och förföljelser. När det första fria valet i Burma hölls 1900 fick partiet cirka 60 procent av rösterna, men erhöll trots det ingen parlamentarisk makt.

Valet 2010 bojkottades av NLD – det vanns av militärjuntans parti USDP – men i november samma år släpptes Aung San Suu Kyi fri efter att ha suttit inspärrad i sitt hus i Rangoon i femton år.

Därefter har regimen genomfört en serie reformer för att bryta sin isolering. Politiska fångar har släppts, medier och fackföreningar har fått större frihet och en viss ekonomisk liberalisering har genomförts. Omvärldens reaktioner har också varit positiva. I december förra året besökte USA:s utrikesminister Hillary Clinton Burma och i april var det den brittiske premiärministern David Camerons tur. Nyligen hävde EU sina sanktioner mot Burma. Med valet och NLD:s stora framgångar kulminerade den burmesiska frihetsprocessen.

I MARS, I VALRÖRELSENS slutskede, följde jag en av NLD:s kandidater till parlamentet, doktor Myo Aung. Denna dag skulle han hålla tal i tre olika byar som samtliga ligger i Dagon Seik Kan-kommunen utanför den förra huvudstaden Rangoon.

Dammet som bildas på de gropiga, torra vägarna när lastbilarna sakta guppar fram lägger sig över de hundratals NLD-anhängare som är på väg till valspurtens första stopp. Längs med vad som ska likna en grusväg står bybor och hejar och ler när karavanen kör förbi.

En regeringsanställd med mörka solglasögon sveper förbi lastbilarna filmandes med en videokamera. Regimen visar fortfarande sitt missnöje med NLD, och hotar med jämna mellanrum partiets anhängare, men situationen har blivit bättre, säger Ma Kyi Pyar som har suttit med i NLD:s organisation i två år.

– Nu är jag inte rädd längre. Sedan vi registrerade NLD för att ställa upp i valet har läget blivit bättre, säger hon.

Ma Ky Pyar minns kaoset 2007, då munkarnas demonstrationer blodigt slogs ner av militären i den så kallade saffransrevolutionen – vilken till en början var protester mot den skyhöga inflation som efter att en munk dödats av militären ledde till att tusentals munkar och andra medborgare demonstrerade på landets gator.

– Kom man hit till högkvarteret då blev man arresterad och kastad i fängelse!

Enligt Ma Ky Pyar har Burma, som räknas som ett av världens fattigaste länder, många svåra utmaningar framför sig, och att få fattiga människor att gå och rösta är en utmaning i sig själv.

– Den ekonomiska situationen i landet är hemsk, människor i byarna har inte tid att tänka på politik, de måste bara inrikta sig på att överleva, berättar Ma Ky Pyar.

NÄR JAG VÄL NÅTT DEN lilla avlägsna byn Da La Ban har redan hundratals bybor samlats och NLD-medlemmarna delar ut broschyrer som sammanfattar vad partiet och deras ledare står för. Myo Aung greppar mikrofonen och jämför Burma med Sydkorea.

– Se på Sydkoreas historia; de har haft det tufft precis som vi, men se var landet står idag – vi vill utvecklas på samma sätt som de har utvecklats!

Applåderna är öronbedövande innan Myo Aung fortsätter sitt tal:

– Om ni röstar på NLD och mig, så kommer jag att se till att det blir fler jobb och jag

Aung San Suu Kyi fick 82 procent av rösterna i sitt valdistrikt. FOTO: JONAS GRATZER

kommer att utplåna korruptionen som äter upp det här landet! Ni kan göra slut på 50 års förtryck genom att rösta för demokrati!

En stund senare berättar den 62-årige Myo Aung om sina planer inom NLD, och han är säker på att vinna en plats i parlamentet (vilket han också gjorde, precis som alla andra NLD-kandidater som ställde upp i fyllnadsvalet). Som läkare har han redan bestämt sig för att satsa på landets sociala skyddsnät. Målet är att införa fri sjukvård för alla medborgare.

Genom Burmas nya konstitution blev en av generalerna, Thein Sein, president i mars förra året. Den förre statschefen och militärjuntans högste general Than Shwe lämnade då över makten till den nya civila regeringen som kom att styra landet. Myo Aung menar att president Thein Sein är ett bättre alternativ än den förre diktatorn.

– Förändringar kommer inte att ske över en natt, det kommer att ta tid, men Thein Sein vill ha förändringar och han pratar med medierna, det gjorde inte regeringen tidigare.

TROTS LJUSARE POLITISKA tider sker emellertid fortfarande mycket i landet bakom stängda dörrar.

– Människor är övertygade om att Than Shwe fortfarande styr landet genom armén (som med sina 400 000 soldater räknas som en av Sydostasiens starkaste), fortsätter Myo Aung.

Militären lägger beslag på hälften av BNP, medan enbart ett par procent går till utbildning – detta är en politik som måste ändras, menar Myo Aung.

– Ja, vi måste få en modernare armé som kostar ungefär en fjärdedel av vår BNP, och samtidigt som ett första steg få upp utbildningsdelen till 10–12 procent av BNP.

För att komma tillrätta med en inflation som ökat lavinartat och en stagnerad ekonomi, vill han locka fler utländska investerare och turister till landet, reformera bankerna – i nuläget kontrolleras de av regeringen – och samtidigt be FN och andra organisationer om teknisk hjälp nu när sanktionerna från väst har hävts.

DE ALLTMER OMFATTANDE sanktionerna från väst har tvingat regimen att göra affärer med länder som Kina, Indien och Thailand. Burma har fått se sin olja, gas, teak och mineraler säljas i en rasande fart. Vinsterna fortsätter att fylla generalernas bankkonton, och göra klyftan mellan fattiga och rika allt större.

Burmas kris har dessutom gjort att studenter har flytt landet.

– Vi har tre miljoner studenter i grannländerna, vi burmeser är ett intelligent folk, men vi måste övertyga våra studenter om att stanna kvar i landet!

Burma har enorma problem att brottas med, men de flesta som är insatta i landets politik är ändå positivt inställda till framtiden. En av dem är redaktören Khin Maung Win på liberala tidningen *Democratic Voice of Burma*.

– Som det ser ut nu så är förändringarna äkta. Jag är övertygad om att presidenten kommer att lämna över makten efter valet 2015. De ändringar vi nu ser i landet, som har satts igång av regeringen själv, är omöjliga att backa.

Hur mycket militären kommer att vara med och styra Burma i framtiden är det dock ingen som riktigt kan svara på, men klart är i alla fall att de som vanligt säkert kommer att göra små eftergifter och samtidigt flagga för större är att vänta (det är så de har jobbat de senaste decennierna). Hur stora eftergifterna blir beror på hur stort trycket blir från NLD:s eget parti och från omvärlden.

EKONOMI

Europas skuld splittrar EU

EURON, SOM SKULLE föra länderna närmare varandra, har blivit en källa till bitter konflikt. Den tyske sociologen och författaren Ulrich Beck menar att de hårdföra åtgärderna för att rädda den gemensamma valutan håller på att upplösa den europeiska demokratin. I *Guardian* liknar han EU vid Sovjetunionen: "En centraliserad ekonomi betyder inte längre att man gör femårsplaner för produktionen av varor och tjänster, utan femårsplaner för skuldreduktion." Tanken att demokrati befinner sig i konflikt med kapitalism är inte ny, men har i finanskrisens kölvatten åter blivit aktuell.

Idéhistorikern och författaren Johan Norberg förutspår i *Expressen* att "det blir en ny och nordligare euro – en neuro – med bas i Tyskland, Österrike och Beneluxländerna, men med flera östeuropeiska länder ombord". Han sätter konflikten inom EU i en annan kontext än Beck. Motsättningen går inte mellan kapitalism och demokrati, utan visar istället att länder som sätter sig själva i skuld inte är fria.

– Om den grekiska regeringen kräver pengar av tyska, finska och holländska skattebetalare så kommer de alltid att ställa krav i gengäld, säger han.

Helt enkelt: lånar man mer än man klarar av, tvingas man alltid att rätta sig efter fordringsägarnas vilja. I den utsträckning som nödställda länder kan göra anspråk på lån, har länderna som lånar ut rätt att också ställa motkrav. Nationell demokrati står i konflikt med tendensen att leva över sina tillgångar, snarare än med kapitalismen.

– Tyskarna vill inte betala för – som de ser det – fifflande sydeuropéer, och sydeuropéerna vill inte få sina löner och pensioner sänkta av tyskarna. Det är mycket rimligare med en nordeuro för konkurrenskraftiga och dynamiska ekonomier – och en sydeuro för övriga, och jag tror att Tyskland i ett krisläge kan se det som en bättre plan B än ett allmänt sönderfall, förklarar Norberg.

EUROPA LADE TVÅ världskrig bakom sig med Europeiska kol- och stålgemenskapen, som så småningom utvecklades till dagens Europeiska unionen. Den tyske författaren och poeten Hans Magnus Enzensberger (intervjuad i det här numret) skriver i sin senaste bok *Sanftes Monster Brüssel oder Die Entmündigung Europas* att fransmannen Jean Monnet, som var med och skapade kol- och stålunionen 1950, från början hade som plan att underminera nationernas politiska suveränitet till förmån för övernationel- »

la auktoriteter. Enzensberger menar i likhet med Beck att demokratin successivt har inskränkts.

Även Johan Norberg ser ett problem med upphöjandet av den planerande mentaliteten – att all politik kan organiseras i samråd av visa män.

– Övertron att man från några centrala byggnader i Bryssel och Frankfurt ska kunna diktera den nationella och lokala politiken är riskfull. Hur smarta människor det än finns i de byggnaderna kan de omöjligen ha tillgång till all lokal kunskap och begripa alla avvägningar som görs där.

Kraven på "mer demokrati", som Beck framför, är ofta vagt formulerade. Med tanke på det utbredda missnöjet skulle folkligt inflytande i nuläget kunna underminera hela EU-samarbetet. Parallellt med den svikande opinionen går det ändå, symptomatiskt nog, att urskilja en teknokratisk utveckling där effektivitet blir allt viktigare, och det folkliga inflytandet minskar. Både Greklands dåvarande premiärminister Giorgios Papandreou och Italiens Silvio Berlusconi tvingades under krisen att avgå, och icke folkvalda teknokrater tog deras plats. För att rädda Europas marknadsekonomier lägger EU nu upp mycket långsiktiga planer för skuldminskning – en historisk ironi med tanke på den klassiska motsättningen mellan marknad och planekonomi.

OM DET BARA vore ilsket demonstrerande greker som ansåg att EU:s åtstramningspaket missgynnar dem hade det inte handlat om en trend. Men även i det europeiska samarbetets kärnländer är skepsisen stor. Bara 22 procent av fransmännen tycker att EU är på väg i rätt riktning, motsvarande siffror för britter och tyskar är 24 respektive 26 procent, enligt statistik från EU-kommissionen. SCB:s novembermätning visar att endast 47 procent av svenskarna nu stöder EU-medlemskapet, jämfört med 55 procent ett år tidigare.

Antalet som skulle rösta nej till euron steg under samma period från 58,4 till 80,4 procent. Det syns allt tydligare i opinionen att politiker i medlemsländerna ofta, lite diffust, har pekat mot Bryssel för att förklara nationella tillkortakommanden. EU-projektet har blivit alltmer avskilt från befolkningarna, trots att det är medborgarna som genom sina regeringar har givit det makt.

Kanske är det först nu som det märks på vilka sätt EU är felkonstruerat, eller kanske helt igenom feltänkt. Kritiken kommer från både höger och vänster. Att problemen utgår från det ekonomiska samarbetet, det som ska vara unionens starkaste kort, är en tydlig indikation på att något fundamentalt måste ändras. **Ivar Arpi**

RELIGION

Ortodoxa allt mer isolerade

Den sekulära israeliska medelklassen har tröttnat på särbehandlingen av ultraortodoxa judar, vilkas isolering och sociala marginalisering därmed riskerar att öka, skriver **Eli Göndör**.

EN ALLT AGGRESSIVARE ultraortodox grupp i Israel ger intryck av att göra anspråk på det offentliga rummet. I slutet av förra året blev en åttaårig flicka slagen och bespottad för att hon inte var klädd enligt ultraortodoxa normer. Kvinnor har förpassats till den bakre delen av bussar som passerar ultraortodoxa judiska kvarter i Israel. Premiärminister Benjamin Netanyahu kallade händelserna oacceptabla medan polis, som för att bekräfta Israels demokratiska och sekulära natur, gick till angrepp mot ultraortodoxa demonstranter.

Utvecklingen kan förstås som att den ultraortodoxa gruppen hotar Israels demokrati och sekulära livsstil. Men bakom konflikten finns en alltmer trängd, rädd och isolerad ultraortodox grupp som har goda anledningar att oroa sig för framtiden.

Tidigt ställde sig de ultraortodoxa vid sidan av det israeliska samhällsbygget och valde därmed att till skillnad från andra religiösa grupper ta avstånd från sionismen. För dem innebar bildandet av en judisk stat att förhäva sig och gå händelserna i förväg. När tiden var inne skulle Messias komma och Guds utlovade löfte uppfyllas. Nationalstatens symboler och institutioner sågs som avgudadyrkan och hädelse. Att dessutom begränsa religion till individens sfär istället för att se det som samhällets sammanhållande kitt upplevdes som ett direkt hot mot judendomens framtid.

Med Förintelsen i färskt minne och en statsbildning inom räckhåll mötte Ben Gurion, Israels första premiärminister, företrädare för den ultraortodoxa organisationen *Agodat Israel*, Israels gemenskap. Mötet ledde till överenskommelsen Status-quo som reglerade relationen mellan det sekulära samhället och de ultraortodoxa. Överenskommelsen garanterade att sabbaten skulle vara Israels officiella vilodag då "sabbatsstämning" skulle råda i hela landet. Alla affärer, restauranger, biografer och liknande skulle hålla stängt. Dessutom skulle landets offentliga transportsystem stå stilla. Alla statliga instanser skulle följa den judiska dietlagen *kosher*. Äktenskap och skilsmässor skulle skötas endast av rabbinska domstolar och den ultraortodoxa gruppen garanterades ett eget utbildningssystem befriat från utbildningsministeriets läroplan och insyn. Dessutom skulle de som studerade i religiösa skolor, *jeshivot*, befrias från värnplikt som i Israel är 3 år för män och 2 år för kvinnor, varefter män inkallas till repövningar fram till 55 års ålder.

SEDAN 1948 HAR den ultraortodoxa gruppen genom hög nativitet vuxit markant till antal, men samtidigt har också det israeliska samhället förändrats. Framförallt har Israels sekulära karaktär blivit allt tydligare.

Sabbatsstämningen som utlovades i Status-quo är bruten. Kaféer, restauranger, biografer, nattklubbar och shoppingcentrum är öppna på sabbaten. Många fler israeler har bil idag än för 60 år sedan och gör gärna utflykter på helgdagen.

Fläsk och skaldjur, som inte är *kosher*, var så gott som omöjligt att finna på restauranger fram till 1970-talets slut. Idag finns både-och på menyerna på varje israelisk krog med självaktning.

Flera beslut i Israels högsta domstol har gjort landet till ett av världens liberalaste samhällen vad gäller homosexuellas status och rättigheter. För de ultraortodoxa är allt detta ett angrepp på landets judiska karaktär.

Hög arbetslöshet och social isolering har dessutom lett till konflikter inom den egna gruppen. Allt fler motsätter sig till exempel att *jeshivot* utesluter världsliga ämnen från schemat eftersom studenterna därmed saknar nödvändiga kunskaper för att integreras i arbetslivet. Flera stiftelser i Israel har fullt upp med att hjälpa ungdomar till ett fungerande liv utanför den ultraortodoxa gemenskapen, när de har lämnat sin isolerade omgivning med dess starka sociala tryck.

Ortodoxa judar i bön.

FOTO: AFP/SCANPIX

Inre motsättningar har dock inte hindrat den ultraortodoxa gruppen från att slå vakt om sin särställning genom politisk makt som inte står i proportion till deras antal i samhället. Trots att det ultraortodoxa Torahpartiet inte fick mer än 5 av 120 platser i parlamentet efter valet 2009 upprätthåller det sin starka politiska ställning. Det sker dels genom ett samarbete med det större, ortodoxa Shaspartiet, dels genom att det politiska systemet ger små partier goda förutsättningar att bli tungan på vågen. Spärrgränsen till knesset är två procent. Därtill har en upplösning av stora partier skett till förmån för flera mindre partier, vilket kräver stora koalitioner för att bilda regering.

DEN POLITISKA MAKTEN kan illustreras genom de 62 500 frisedlar som delades ut till ultraortodoxa rekryter år 2010 när Israels befolkning var 7,6 miljoner. 1948, när Israel hade 1 miljon invånare, delades 400 frisedlar ut till samma grupp.

Med lika höga skatter som i Sverige och repövningar med jämna mellanrum har den sekulariserade israeliska medelklassen tröttnat på vad den upplever som en ojämn fördelning av samhällets bördor. Skarp kritik riktas mot ett system som särbehandlar en grupp som å ena sidan livnär sig på bidrag och å andra sidan har oproportionerligt stort politiskt inflytande.

DEN UPPRÖRDA sekulära medelklassens kritik ledde till Tal-lagen som trädde i kraft år 2002 efter Tal-kommissionens påpekande att det inte fanns någon laglig grund för frisedlar till ultraortodoxa ungdomar. Lagen bestämde att under tio år försöka rekrytera ultraortodoxa ungdomar till begränsad tjänstgöring.

Lagstiftningen innebar dock inga dramatiska förändringar, bland annat på grund av att armén inte visste hur fenomenet skulle hanteras. Ändå ryckte 2 500 ultraortodoxa in 2011. Augusti 2012 slutar lagen att gälla och en intensiv debatt förväntas om vad som ska komma i dess ställe.

I augusti förra året presenterade den av Benjamin Netanyahu tillsatta Trajtenberg-kommissionen, som granskar Israels sociala och ekonomiska problem, sina första rekommendationer.

I korta drag konstateras att den ultraortodoxa gruppen innebär en svår ekonomisk belastning för samhället och att undermålig utbildning gör att gruppens unga riskerar att marginaliseras. Kommissionen rekommenderar inskränkning av bidragen till religiös utbildning och krav på att införa ämnen som matematik, naturkunskap och samhällskunskap på schemat.

ALLTMER FRIGÖRS DET ISRAELISKA samhället från tidigare religiösa tvångströjor. De ultraortodoxas isolering från det övriga samhället ökar samtidigt som allt fler av deras ungdomar söker sig till sekulära miljöer. För närvarande tyder därför det mesta på att den judiska karaktär som den ultraortodoxa gruppen ville upprätthålla i Israel är på väg att försvagas.

KRÖNIKA

Var finns det dåliga sällskapet?

Theodore Dalrymple är läkare, debattör och författare, vars senaste bok, *The New Vichy Syndrome. Why European Intellectuals Surrender to Barbarism*, kom ut våren 2010. Kolumnist på bland annat *Spectator* och *New Criterion*.

I elvaårsåldern hade jag en lärare som senare blev universitetsprofessor och som jag beundrade högt. Enligt hans uppfattning – som därför snart blev min – var George Bernard Shaw den störste författaren på det engelska språket sedan Shakespeare (det var förstås även Shaws uppfattning).

Det här var för ett halvt sekel sedan, och sedan dess har min uppfattning om Shaw förändrats en aning. Jag ser honom som en ganska fånig och inbilsk man som alltid föredrog en kvickhet framför sanningen, beundrade diktatorer om de bara var tillräckligt brutala och förväxlade motstånd mot ortodoxi med självständigt tänkande. Under rationalismens täckmantel var han ofta helt irrationell; så förnekade han till exempel Pasteurs mikrobteori om sjukdomar, men trodde blint på dr Jägers yllesystem (dr Jäger menade att de flesta av människans sjukdomar uppkom genom vanan att bära kläder tillverkade av växtfiber).

Men Shaw var onekligen slagfärdig, några av hans pjäser är inte så pjåkiga och hans prosastil är beundransvärd, åtminstone för polemiska syften (han skrev inte mycket annat, och även hans pjäser är polemik i samtalsform). På det hela taget tror jag alltså att min hjältedyrkan av min lärare, och genom apostolisk succession min dyrkan av hans egen hjälte, Shaw, var till gagn för mig och min fortsatta utveckling. Jag tror att jag lärde mig något av att läsa så många av Shaws förord till sina pjäser; om inget annat lärde jag mig det förtjänstfulla i att uttrycka sig klart, även när man har fel.

Numera hävdas det ofta att en av anledningarna till att dagens brittiska ungdomar är så osympatiska – och inga ungdomar jag känner till kan tävla med britterna när det gäller att vara osympatiska – är att de saknar förebilder, det vill säga människor att beundra och ta efter. Men även om det vore sant, tycker jag att det är ett bakvänt sätt att tänka. Min lärare, som jag beundrade så starkt och ville båda behaga och efterlikna, var en karismatisk man – för mig och kanske ett par andra, men inte för varje elev i klassen. Han var med andra ord karismatisk för mig eftersom jag, redan vid så unga år, hade en böjelse för litteratur och skrivande. Om jag istället hade varit fotbollsentusiast hade jag inte funnit honom det minsta karismatisk: han bar tweedkavaj och han var spinkig. Om han någonsin hade försökt sparka till en boll, misstänker jag att han skulle ha rasat ihop som en marionettdocka med avklippta snören.

Vi väljer förebilder beroende på vad vi redan har lärt oss, åtminstone undermedvetet, att beundra eller försöka efterlikna. Och det som vissa människor vill efterlikna lämnar tyvärr en del i övrigt att önska.

I England väljer unga män som suttit fängslade på grund av upprepade brott ofta att tatuera en blå fläck på ena kinden: för dem motsvarar det ett examensbevis, synligt för alla som vet vad det betyder. I vissa områden väljer andra unga män, som aldrig suttit fängslade, likaså att tatuera en blå fläck på kinden, för att se ut som om även de hade gjort det. För dem är de unga män som faktiskt har suttit i fängelse förebilder; men deras dragning till brottslighet och våldsamt beteende föregår deras val av förebilder, snarare än följer av det.

I det fängelse där jag arbetade frågade jag ofta fängslade heroinmissbrukare varför de hade börjat med heroin. Det stora flertalet svarade: "Jag hamnade i dåligt sällskap."

"Det är märkligt", svarade jag, "jag träffar många som hamnat i dåligt sällskap, men aldrig någon från det dåliga sällskapet."

Att hamna i dåligt sällskap är generellt sett inte en effekt av tyngdlagen. De skrattade bara. Fångar må ha rykte om sig att vara korkade, men de förstod precis vad jag menade.

Översättning: Jim Jakobsson

I korthet

PRESSGRANNAR

"Implicit i Grass dikt ligger övertygelsen om att han och hans tyska gelikar har lärt sig läxan av det nazistiska förflutna, men att däremot Israel – och de i Tyskland som stöder landet – har lärt sig läxan fel. Israeliska kritiker uppfattar detta som förmätet. För vem är Grass – en tidigare SS-soldat – att föreläsa om den rätta läxan av Förintelsen?

Uppståndelsen kring Grass dikt påminner om den som följde på det beryktade tal som den tyske författaren Martin Walser – samtida med Grass – höll i Frankfurt i oktober 1998. Walsers tal handlade inte så mycket om tysk utrikespolitik eller Tysklands förhållande till Israel som om utrymmet för Förintelsen i det tyska offentliga rummet. I tonfall och argumentation överensstämde det med Grass dikt. Walser talade om Förintelsen som en *Moralkeule*, en moralisk knölpåk, som kunde användas mot Tyskland.

Det är ingen slump att det är vänstersympatisörer som Grass och Walser som skapar kontroverser med sina uppfattningar om att lära den rätta läxan av Förintelsen. Det beror på att de själva har kämpat så med det nazistiska förflutna (Walser, till exempel, skrev en berömd essä kallad "Vårt Auschwitz") att de tror att de kan predika för andra – inklusive israeler – om det så aggressivt. De motsätter sig Israel – vilket de uppfattar som en krigshetsande stat eller till och med en "rasistisk stat" – i antinazismens namn.

Den verkligt intressanta frågan är i vilken utsträckning tyskar håller med Grass. Den omedelbara reaktionen inför dikten i tyska medier var ett unisont fördömande.

Men vissa – särskilt unga författare som Jakob Augstein (Walsers son) – har nu börjat att försvara Grass offentligt. Det finns en stor klyfta mellan de offentliga och de publicerade åsikterna i frågan: opinionsundersökningar visar att många vanliga tyskar håller med Grass om att Israel är ett större hot mot världsfreden än Iran."

Hans Kundnani bloggar i *New Statesman* om den tyska debatten efter publiceringen av Günter Grass Israelkritiska dikt "Vad som måste sägas".

Vänstern är okunnig om nazismen

Är det rimligt att kritiker av feminismen eller allmänt liberal-konservativa likställs med representanter för en "hathöger", jämförs med massmördaren Breivik (som i fallen med Maria Sveland och Anna-Klara Bratt) eller i vissa fall bedöms som rena nazister? Det är ett oacceptabelt lågvattenmärke när liberalkonservativa debattörer möts med insinuationer att de har något med brunfärgade ideologier att göra. En meningsfull debatt kräver ett minimum av förståelse för nazismens grundvalar. Dessutom är inte högerstämpeln helt självklar – istället framträder flera likheter med socialismen.

En minnesbild från min barndom framträder. Min farmor sitter på min sängkant och berättar om en bilresa i Tyskland 1935 med farfar, hur de båda såg marscherande ungdomar med hackor och spadar, en kollektivistisk, närmast militaristisk insats för det Nya Tyskland. Men för min farfar, som var en konservativ demokrat, var detta inte det Tyskland han sympatiserat med under första världskriget. Han såg det totalitära och våldsbejakande på nära håll och det är inte långsökt att tänka sig att min farfars reaktion var lik den han kände för den icke-demokratiska socialismen. Istället var Churchills demokratiska England västvärldens hopp.

Min farfar representerar en ofta förbisedd grupp av konservativa kritiker av nazismen, som i denna totalitära ideologi såg hoten mot den enskilde individens fundamentala rättigheter. Det var inte konservativa idéer, som banade väg för Hitlers väg till makten, istället var nazismen en massrörelse som utmärktes av stora likheter med socialismen.

"Har inte partierna till vänster liksom de till höger blivit bedragna genom att tro att NSDAP tjänade kapitalisterna och opponerade sig mot all form av socialism?" frågade nationalekonomen och Nobelpristagaren Friedrich von Hayek 1943. Från sin liberalkonservativa ståndpunkt tog Hayek tydlig ställning såväl mot den traditionella socialismen som mot Hitlers version.

Klarare speglat blir det inte än i en artikel, som publicerades sommaren 1941. Den skrevs av Robert Ley, ledaren för Deutsche Arbeitsfront, som samlade alla tyska arbetare och hade totalt 30 miljoner medlemmar. Ley gör ett generalangrepp på kapitalismen, individualismen och "plutokratin", det nedsättande ordet för demokratin i krigets England och USA, där mammon och penningväldet, administrerat av "finansjudarna", styrde. Han menar vidare att det är först med nationalsocialismen som den riktiga socialismen genomförts.

Attacken mot den fria konkurrensen och förkärleken för planering och en styrd ekonomi är huvudpunkter i båda ideologierna, som vänder sig mot att separera ekonomi från politik. I själva verket blir marknadsliberalismen en gemensam huvudfiende för socialismen och nazismen. I Nazi-Tysklands ekonomi fanns klara inslag av centralplanering, från planerna med en folkbil, Volkswagen, till Görings ekonomiska femårsplaner.

I nazistatens ungdomsorganisationer Hitler-Jugends och Bund deutscher Mädels arbete möter vi vidare en hjärntvätt som är illustrativ för den totalitära staten. Führerns lära ställdes mot föräldrarnas, och barnen varnades för att lyssna på föräldrarna om dessa inte var renläriga nazister. Alstra gärna barn, men låt en ideologiskt drillad jugendführer ta hand om barnen, så synes strategin ha tagit sig uttryck. Överhuvudtaget får Hitler-Jugend genom detta många likheter med Komsomol och andra socialistiska ungdomsorganisationer. Igen andas vi Walter Ulbrichts DDR som en naturlig fortsättning.

Nazismen kan således mycket väl ses som en nationalistiskt sinnad antisemitisk socialism med uttalade antikapitalistiska drag, där massan är i centrum och utsuddar den enskilde individens rättigheter, faktorer som inte kan kopplas ihop med en liberalkonservativ höger.

Anders Carlberg

PÅ FLYKT MED NEDSLAGEN BLICK

Sherry Turkle, professor vid Massachusetts Institute of Technology, skriver i *New York Times*: "Jag tillbringar somrarna i en stuga på Cape Cod och vandrade i årtionden på samma sanddyner som Thoreau. För inte så länge sedan tittade människor på vattnet, himlen, sanden och på varandra, inbegripna i samtal. Nu går de med huvudena nedböjda, och skriver. Till och med när de är tillsammans med vänner, partner och barn är var och en upptagen med sina apparater."

Vi har, konstaterar Turkle, vant oss vid att vara "ensamma tillsammans". Tekniken som för oss samman leder paradoxalt till fysisk isolering när vi inte längre träffas i den reella världen. Resultatet blir därför att det blir allt svårare att föra ett samtal.

Den virtuella uppkopplingen lär oss att hålla avståndet, hålla läget under kontroll och undvika distraktioner.

Alla dessa mejl, allt detta twittrande och de ideliga besöken på Facebook ger upphov till en illusion om samhörighet, vänskap och intimitet. I själva verket, skriver Turkle, leder beteendet till en förflackning av mänskliga relationer. Bara när vi möts ansikte mot ansikte kan en dialog – och därmed ömsesidig kännedom och förståelse – uppstå. De riktiga mötena i den riktiga världen utmärks av perspektivskiften och nyanser. De lär oss att se på saken från olika håll, lär oss tålamod och självinsikt.

Ett skäl till att så många förväxlar uppkoppling med samtal är deras känsla av att ingen lyssnar på dem. Facebook och Twitter, däremot, förser sina användare automatiskt med lyssnare.

Turkles analys är att vi förväntar oss mer av maskiner och teknologi: de är alltid tillgängliga, ställer inga krav och ställer alltid upp. Och därmed är ensamhetens problem löst. Så fort den smyger sig på är det bara att koppla upp sig.

Istället är det en flykt. Dem man vänder sig till på nätet är inte genuina – de har aldrig upplevts på riktigt – utan fungerar bara som reservdelar till en artificiell identitet. Klarar man inte av att vara för sig själv, utan kräver ständig uppkoppling, blir den egna personligheten alltmer bräcklig.

Våga logga ut och höj blicken!

Mats Wiklund

FOTO: ISTOCKPHOTOS

Bortkopplad.

LARS TRÄGÅRDH

DOSSIER

SKULDENS BÖRDA

Pengars värde är centralt för handel, välstånd och maktutövning. Men det har också en etisk dimension – det har nu senast framgått av finanskrisen och eurons försvagade trovärdighet – som påverkar definitionen av det goda och demokratiska samhället. Politiker som inte lyckas kontrollera penningens makt får alltid medborgarna emot sig.

Lars Trägårdh, gästredaktör

I BEGYNNELSEN VAR SKULDEN

Uppfattningen att byteshandeln ersattes av pengar är utbredd, men felaktig. Först utvecklades system för kredit, sedan för skuld och till sist för pengar.

Av Lars Trägårdh

I DEN TRADITIONELLA berättelsen om penningens ursprung drivs tesen att den var en reaktion på det krångel som den primitiva utbyteshandeln medförde. Och när väl systemet med mynt, som trots allt hade ett visst egenvärde då de bestod av ädla metaller, hade kommit att etablera sig kom man på en ännu bättre idé: att utveckla ett kreditsystem där handfast ädelmetall ersattes med fiktiva värden skrivna på pappersbitar där det utlovades att de vid behov skulle inlösas i guld eller något annat av reellt värde. Ytterst berodde ett sådant kreditsystem, då som nu, på människors hopp, förtroende, och förmåga att tro att ett värde skulle skapas i framtiden. Det var baserat på tillit till andra människor och till de institutioner som tryckte pengarna – och det var ett förtroende som sträckte sig bortom det lokala nuet och det egna närområdet till framtiden och land på andra sidan haven.

Detta är den klassiska berättelsen som vi matats med från Adam Smith till dagens läroböcker i ekonomi. Men enligt antropologen David Graeber, som gjort stor succé med sin bok, *Debt. The First 5 000 Years*, är denna teori felaktig. Han menar att det inte existerar några som helst etnografiska bevis för att det någonsin fanns ett samhälle byggt på byteshandel och att det därför inte heller finns några exempel på penningsystem som utvecklats från ekonomier baserade på byteshandel. Snarare, menar Graeber, utvecklades först kredit, sedan skuld, och först därefter pengar. Dessutom var det inte ett ömsesidigt ekonomiskt intresse mellan mer eller mindre jämlika människor som utgjorde den ursprungliga impulsen för den moderna kreditens utveckling utan istället våld, krig, imperialism och slaveri.

GRAEBER ANSLUTER SIG här till en lång rad antropologer likt Marcel Mauss och Bronislav Malinowski som fört fram argumentet att människor alltid har bytt saker men då inte genom direkt byteshandel. Snarare har folk i alla tider bytt produkter och service mot en utlovad framtida ospecificerad motgåva. Till en början var sådana gåvor del av elaborerade ceremonier, vilkas syfte var att symbolisera respekt och fred. Men med tiden, när utilitaristiska utbyten av gåvor blev mer vanliga, kom människor överens om en bokföringsenhet som kunde göra alla saker jämförbara. I detta ögonblick blev kredit till skuld och pengar uppstod.

I små samhällen där de flesta kände varandra var behovet litet för sådana standardiserade former av utbytesinstrument. Man kom ihåg skulder eller man skrev ner dem eller lät vissa objekt symbolisera gåvoskulden. Men när samhällen växte och invånarna blev anonyma för varandra, eller när en nation invaderade en annan, så försvann den samhällstillit som medgav möjligheten för människor att ingå i sådana kreditrelationer. Då blev det nödvändigt att skapa symboler som hade ett egenvärde, som guld och silvermynt. Enligt Graeber innebar det att "om kreditsystem tenderar att dominera under perioder av relativ social fred, och i nätverk där tillit råder, så blir det i tider kännetecknade av krig och plundring ersatta av ädla metaller".

GRAEBER MENAR att det är i stunder då stater har varit relativt starka och därför kapabla till att driva ambitiösa imperialistiska kampanjer som man kan iaktta en preferens för mynt präglade av ädla metaller. Men under Europas tidigmoderna period hade man helt enkelt inte tillgång till tillräckligt mycket silver och guld för att producera den nödvändiga mängden mynt för att mediera alla önskade transaktioner. Framförallt saknades tillräckligt med pengar för att de makthungriga staterna skulle kunna finansiera sina arméer och imperialistiska missioner. Det var i detta historiska läge som staterna skapade banker som tilläts ge ut kreditbaserade pengar i form av sedlar. Dessa var till en början uppbackade av silver i bankernas valv men efter hand kom säkerheten i allt högre grad att bestå av olika former av statsobligationer, vilka ytterst vilade på en förhoppning om statens förmåga att i framtiden betala räntan på dessa obligationer – samt på köparnas förtroende för dessa staters kapacitet att leva upp till denna förhoppning.

Den svenske ekonomhistorikern Carl Wennerlind, verksam i USA, har nyligen gett ut en bok, *Casualties of Credit. The English Financial Revolution 1620-1720*, i vilken han studerar just relationen mellan kredit och tillit under det moderna kreditsystemets formativa fas. Hans fokus ligger på 1600-talets Storbritannien och på hur dess ledande tänkare hanterade det nya fenomenet. Dessa såg enligt Wennerlind kreditsystemet som en av människans främsta skapelser och som basen för ekonomisk utveckling. Men samtidigt var de på det klara med att kreditsystemet var beroende av en tillit som var skör – något som gjorde hela systemet sårbart och bräckligt. Av detta skäl var det av fundamental vikt att finna sätt att stabilisera systemet genom att underbygga förtroendet för den nya formen av kreditbaserade papperspengar. I detta syfte lanserade de fyra idéer för hur tilliten till dessa kreditinstrument skulle kunna stärkas: (1) bra säkerheter som backade upp kreditsedlarna; (2) transparenta regler; (3) ärliga och ärevördiga direktörer; och sist – men inte minst – (4) hårda straff för dem som underminerade förtroendet för penninginstrumenten. I Wennerlinds essä i denna Dossier utforskar han hur inflytelserika samtida intellektuella, som John Locke och Isaac Newton, kom att betrakta dödsstraffet som en grundläggande ingrediens i vad som kom att bli den engelska finansiella revolutionens framgång.

RÖRELSEN FRÅN HANDFASTA värden i form av guld- och silvermynt – uppbackade av våld och krig samt tåliga för misstro och misstänksamhet – mot kreditpap- »

per som var beroende av fred och tillit (även om denna tillit "uppmuntrades" genom hot om dödsstraff) var långt ifrån rak och enkelriktad. Under 1700- och 1800-talen pågick en konstant debatt kring de korrekta proportionerna mellan ädla metaller och fagra löften inristade i papper. Men med tiden, och speciellt från 1900-talets början, kom statsobligationer och andra kreditsedlar att utgöra en allt större del av bankernas reserver. De nationella valutorna backades nu i allt väsentligt upp av nationens skuld. Förtroende för valutan berodde därför ytterst på graden av förtroende för regeringens förmåga att kontinuerligt och långsiktigt betala räntorna på dessa skulder.

Enligt Graeber var det dessutom så att då statens skuld, åtminstone före den keynesianska välfärdsstaten, nästan helt och hållet kunde härföras till statens utgifter för sin krigsmaskin och sina imperialistiska aktiviteter, så innebar detta att den nationella valutan spelade en central roll för att möjliggöra det våld och dödande som utfördes i nationens namn. Sedan USA under president Nixon lämnat guldfoten backas inte längre dollarn upp med någon guldreserv. Förtroende för dollarn är därför inget annat än förtroende för USA:s regering och dess politiska och ekonomiska system. Och detta handlar i slutänden enligt Graeber om att man litar på den amerikanska vapenmakten och dess kapacitet att garantera det amerikanska världsherraväldet. Det är i detta perspektiv man ska förstå ramaskriet då Standards & Poor nedgraderade den amerikanska statens skuld.

I DE TVÅ ANDRA essäerna i denna Dossier visar Bruno Théret, forskningsledare vid Centre Nationale de la Recherche Scientifique i Paris, och Yanis Varoufakis, forskare vid universitet i Aten, hur man kan förstå eurokrisen i perspektiv av krossat förtroende och den nära kopplingen mellan valuta och makt.

Genom att särkoppla valuta och pengar från ett socialt kontrakt, där ett evigt om än föränderligt nätverk av gåvor och skulder är just det som skapar ett samhälle, förvandlar man pengar från något som förbinder människor i tillitsband till instrument för stater att föra krig och utöva makt till fördel för dem som härskar men till priset av armod för de folk som man behärskar. Krisen i Europa är i grunden inte ekonomisk utan politisk: genom att hantera skulderna som om det enbart handlade om vad Theret benämner ordinära (*libérable*) snarare än som eviga skuldrelationer (*dettes non-liberables*) inom ramen för samhälleliga gemenskaper – där samhällets bestånd går före enskilda återbetalningskrav – störtar man samhällen och människor i fördärv.

För att beskriva denna process och denna logik åkallar Varoufakis, som under den pågående krisen var inbjuden av Europaparlamentet för att föreläsa om förslag till krishantering, den klassiska myten om kung Minos och Minotauros. Den senares oändliga aptit på mänskliga offer har idag återuppstått som en "globala minotaur" i form av det finansiella systemet med bas i Wall Street, som slukar pengar för att skapa mer genom lån till länder, likt många av dem i eurozonen, som saknat system för att hantera chocker likt dem som drabbade världen 2008.

FÖR GRAEBER kan vår samtidskris inte fixas med gamla kända metoder. Han är en hängiven anarkist – en nyckelfigur bakom den internationella Occupy-rörelsen. De två primära komponenterna i hans alternativa berättelse om hur pengar och kredit kom till – att kredit dök upp före, inte efter, pengar samt att statsobligationerna och det moderna kredit- och valutasystemet är insyltat i en svart och sorglig historia om slaveri, våld och imperialism – är del av den politiska agenda som underbygger Occupy-rörelsen.

Graeber menar att den nuvarande monetära ordningen bör nedmonteras och att mänskligheten istället söka återvinna sin förmåga att bygga kreditnätverk och ekonomiska relationer utanför och bortom staternas makt. Kredit, anser han, tillhör folket och är ett resultat av vänskap, sällskaplighet, ömsesidig hjälp, ärlighet och tillit. Det är därför möjligt att se framför sig en alternativ ekonomisk ordning där mänskliga relationer är medierade av autonomt skapade valutor. Även om Graeber i sin bok inte utvecklar detta i detalj, kan man spekulera i att han kanske har sympati för nya monetära mekanismer, likt *paypal* och *bitcoin*, och de många lokala valutor som under senare år har dykt upp i små samhällen runt om världen.

Isaac Newton övervakade Storbritanniens kreditsystem och var inte sen att utdöma dödsstraff.

Så räddade galgen Europas första kreditvaluta

För att lyckas med lanseringen av Europas första kreditvaluta i slutet av 1600-talet var det nödvändigt att skapa förtroende genom att straffa dem som försökte manipulera den nya penningen.

Av Carl Wennerlind

MED DEN LYCKADE lanseringen av Bank of England och skapandet av Europas första kreditvaluta 1694 påbörjades ett nytt kapitel i penningens historia. Den nya valutan, som snart kom att förändra världen, fick dock en besvärlig start. Bara månader efter att banken först hade lanserat sina kreditsedlar började förfalskade kopior dyka upp. Banken agerade omedelbart genom att inrätta en serie skyddsmekanismer för att hantera sedelförfalskningen och på detta sätt mota en hotande förtroendekris för den monetära nymodigheten i grind.

Ett ännu större problem var emellertid silvermynten som tillsammans med vinsterna från bankrörelsen och den strida strömmen av inbetalningar av räntor från staten utgjorde den säkerhet som backade upp de nya sedlarna. Förbrytare förvanskade mynten genom att klippa av eller fila ner kanterna på dem för att utvinna silver som sedan såldes vidare till falskmyntare. Dessa aktiviteter urholkade mängden av silver i mynten så till den grad att deras egentliga silvervärde inte längre motsvarade det formella värdet i myntenheterna. Även om sådana monetära manipulationer hade varit en irritation i århundraden, innebar parlamentets beslut att skapa en bank som utfärdade kreditsedlar mot silvermynt som säkerhet, istället för mark eller varor, att det var viktigare än någonsin att man kunde garantera myntets integritet och fasta värde. För att bankens kreditsedlar skulle kunna spridas och användas i hela landet var det avgörande att människor inte bara kunde lita på sedlarnas äkthet utan också på att silvervalutan fungerade som säkerhet. Om förtroendet för valutan började brista, skulle såväl bankens goda rykte som den finansiella revolutionen i sin helhet hamna i farozonen, något som också skulle kunna försätta den nya politiska ordningen – etablerad genom den "ärorika revolutionen" – i gungning.

Brottets grava karaktär krävde ett genvar i paritet. Flera framstående intellektuella, inklusive Christopher Wren, Isaac Newton, Charles Davenant och John Locke, bidrog till debatten om vad som borde göras. De var visserligen oense om de tekniska detaljerna i fråga om hur mynten skulle präglas om, men de var å andra sidan rörande överens om nödvändigheten av att använda dödsstraffet för att avlägsna så många penningmanipulatorer från världen som möjligt, avskräcka framtida aspiranter, samt förmedla till allmänheten att staten tog sin uppgift på blodigt allvar, att med alla medel skydda den vardande kreditbaserade samhällsordningen.

FILOSOFEN LOCKE skrev mycket om ekonomi och i synnerhet om valutakrisen. Han höll med om att dödsstraffet skulle kunna spela en viktig roll, men menade att det hade blivit ineffektivt då det inte iscensattes på sätt som verkligen avskräckte de framfusiga förfalskarna. För att återställa respekten för dödsstraffet var det, menade Locke, viktigt att tillsätta en ny föreståndare för myntverket, någon som levde upp till kraven på integritet, hederlighet och expertis. Han ville också ha någon som med kraft och utan pardon skulle jaga förbrytarna hela vägen till galgen. Som Lockes vän John Pollexfen uttryckte det: det var nödvändigt att "strike the greatest terror into such offenders, that they may no longer be encouraged to go on, by depending on the favours of Juries, niceties of the Law, or hopes of Pardons". Resultatet av dessa ansträngningar blev att Locke, i samarbete med finansministern, Charles Montagu, beslöt sig för att försöka övertyga den redan berömda vetenskapsmannen Isaac Newton att flytta från Cambridge till London för att ta på sig denna nya utmaning.

> *Filosofen Locke höll med om att dödsstraffet kunde spela en viktig roll, men menade att det hade blivit ineffektivt då det inte iscensattes på sätt som verkligen avskräckte förfalskarna.*

Lyckligtvis hade Newtons berömmelse fört med sig ett begär efter det dynamiska och urbana liv som bara landets huvudstad kunde erbjuda. Så när den officiella inbjudan damp ner från Montagu i mars 1696 tvekade Newton inte en sekund. Han lämnade sina studier i fysik, matematik, optik och alkemi i Cambridge för att till fullo hänge sig åt uppgiften att återupprätta den nationella valutans anseende, något som inkluderade ansvaret för att utreda brotten, förhöra vittnen och åtala misstänkta penningmanipulatorer. Medan föreståndarskapet av myntverket traditionellt var en sinekur, engagerade sig Newton med samma omsorg, energi och uthållighet som hade varit hans kännemärke som vetenskapsman.

Han reste personligen till fängelser, krogar och värdshus, ofta förklädd, för att spåra upp och avslöja förmodade förfalskningssyndikat. Han undersökte metodiskt varje fall och förhörde mödosamt vittnen, på sätt som ibland gränsade till tortyr. När han hade funnit sin man, eller kvinna, förde han åtal med största kraft. Och lyckades han få igenom en fällande dom, så avslog han hänsynslöst alla pläderingar för benådningar eller andra eftergifter. I ett bevarat exempel vädjar den dömde förfalskaren William Chaloner desperat: "Oh käre Herre ingen kan rädda mig utom du, oh Gud, min Gud, jag kommer att mördas om inte du räddar mig. Jag hoppas att Gud kan fylla ditt hjärta med nåd och medlidande." Newton svarade med tystnad. Chaloner hängdes två veckor senare. Newtons skäl för att neka benådningar var enligt uppgift att "dessa hundar återvänder alltid till sina spyor".

EN GRUNDLÄGGANDE tanke var att avrättningarna måste vara mycket synliga och offentliga för att dödsstraffet skulle fungera i avskräckande syfte och ge en tydlig signal till potentiella förfalskare i synnerhet och »

penninganvändare i allmänhet att staten inte väjde för att med brutal kraft säkerställa den fortsatta utbytbarheten av sedlar och mynt. På avrättningsdagen fördes de dödsdömda i en offentlig procession från Newgatefängelset till galgen vid Tyburn Tree, som ligger vid nuvarande Marble Arch. Tillställningarna var i folkmun kända som "Tyburn Fair" eller "Hanging Match" och var populära begivenheter som folk från alla samhällsskikt besökte. Vissa fångar, såsom stråtrövare, fick stanna längs vägen för att dricka med vänner, så att de kom fram till galgen skonsamt avtrubbade av sin alkoholkonsumtion.

Förfalskare, å andra sidan, medgavs inga sådana privilegier eftersom deras brott utgjorde en form av högförräderi. Istället släpades de på en släde utan hjul genom kloakvattnet som ständigt ackumulerades längs Londons rännstenar. När de väl var framme vid slutmålet följde sedan en dramatisk avrättning. Först fick den dömde en möjlighet att säga sina sista ord, ackompanjerade av de anhörigas tårfyllda farväl. Sedan följde bödelns ofta teatraliska uppträdande, själva hängningsögonblicket, och till slut den makabra dödsdansen som kunde pågå i flera minuter då falluckan ännu inte hade introducerats. Till detta kom det kaotiska efterspelet när släktingar tampades med läkargillets utsända över kontroll av den döda kroppen. Som Michel Foucault har betonat var denna teatraliska terror avgörande för att åskådarna skulle lära sig att respektera det nyskapade kommersiella och liberala samhällets spelregler.

NEWTON FÄNGSLADE mer än hundra misstänkta förfalskare under den monetära krisens höjdpunkt på 1690-talet. Många av dem fick göra den mindre angenäma resan från Newgate till Tyburn. Enligt historikern John Craig var Newton i sin roll som myntverkets föreståndare framgångsrik i sin kamp för att återupprätta dödsstraffet som ett effektivt avskräckande instrument. Det är ingen överdrift att påstå att dödsstraffet spelade en enormt viktig roll under en period när Europas första kreditvaluta var i sin linda. Andra länder följde detta exempel, inklusive Sverige, och använde dödsstraffet för att befästa förtroendet för sina nymodiga kreditvalutor mot förfalskarnas och falskmyntarnas attacker under de nya sedlarnas introduktionstid.

SKULDENS BÖRDA

Europa behöver en New Deal

Europa måste försvara den gemensamma valutan, annars är risken för splittring överhängande. Eurozonens banker behöver samordnas centralt.

Av Yanis Varoufakis

"APRIL ÄR GRYMMAST av månaderna", skrev T S Eliot i *Det öde landet*. Och det visade den sig vara, detta år i Europas ödeland, även känt som "eurozonen".

Först kom ett högst offentligt och samtidigt förfärande ensamt självmord på Syntagmatorget i Aten. Ett enda skott, en isolerad trotshandling mitt i det som dittills hade varit epicentrum för massdemonstrationer mot de mest akuta symptomen på det gemensamma valutaområdets sjukdomstillstånd.

Därefter kom ännu ett tecken på grymhetens triumferande frammarsch: samma dag som finalisterna till det okynniga Wolfsonpriset tillkännagavs (en tävling om bästa sättet att avskaffa euron, där priset är en tjock bunt ... eurosedlar) fylldes Europas medier av nyheten om en holländsk pojkes medverkan. Hans förslag? Att tvinga grekerna att konvertera sina euro till drachmer och avkräva var och en ett bestämt belopp för att återbetala de pengar som den grekiska staten är skyldig bankerna, IMF, ECB etcetera.

Småpojkar är naturligtvis ökända för sin gränslösa grymhet. Det tragiska här är att pojkens far, istället för att ingjuta lite förnuft och medmänsklighet i sin sons hjärta och sinne, stolt översatte hans pladder och anmälde det till Wolfsonpriset. Och som om detta inte vore nog, höljde Europas medier detta misantropiska nonsens i lovord och bifall.

En sådan grymhet är bara det sista stadiet i ett intellektuellt och institutionellt misslyckande i stor skala. I dagens Europa är det ett symptom på en förbluffande oförmåga att förstå krisens natur, och en följd av våra misslyckade försök att hantera den. För att hejda krisens framryckningar krävs ingenting mindre än ett gestaltskifte: ett perspektiv som söker de verkliga orsakerna till vårt gemensamma predikament istället för de nuvarande inbördes beskyllningarna, där tyskar avskyr greker, greker föraktar tyskar och – innan vi vet ordet av – varje europeisk nation vänder sig mot sina egna på ett sätt som förebådar en postmodern version av 1930-talet.

EN GÅNG FÖR LÄNGE sedan, i den berömda Labyrinten vid den kretensiske kungens palats, levde en lika vildsint som tragisk varelse. Minotauros glupande aptit måste stillas för att garantera kung Minos välde, en globaliserad regim som upprätthöll freden och gjorde det möjligt att bedriva handel kors och tvärs över det vida havet med välfyllda skepp, i vars kölvatten välståndets välgörande armar utsträcktes till alla hörn av den då kända världen.

Men ack, odjurets aptit kunde bara tillfredsställas med människokött. Allt emellanåt avseglade ett skepp fyllt med ungdomar från det avlägsna Aten med kosan ställd mot Kreta – för att avlägga sin mänskliga tribut som Minotauros skulle sluka. En hemsk ritual, som icke desto mindre var nödvändig för att bevara freden under denna epok och för att upprätthålla dess välstånd.

Årtusenden senare uppsteg en ny, denna gång global Minotauros ur den första efterkrigstidens aska (även känd som Bretton Woods-systemet). Dess håla, ett slags labyrint, var lokaliserad djupt inne i den amerikanska ekonomins inälvor, i form av ett handelsunderskott som slukade världens exporter. Ju mer USA:s underskott växte desto större blev dess aptit på Europas och Asiens kapital, med vilket vår moderna Minotauros stillade sin hunger. Det som gjorde den genuint global var dess funktion: den bidrog till att återvinna finansiellt kapital (vinster, sparande, penningöverskott). Den höll i gång de skinande tyska fabrikerna. Den glufsade i sig allt som producerades i Japan, och senare i Kina. Och för att fullborda cirkeln skickade de utländska (och ofta de ameri-

kanska) ägarna av dessa avlägsna fabriker sina vinster, sina kontanter, till Wall Street – en form av modern tribut till Globala Minotauros.

DE FLODVÅGOR AV kapital som rusade över haven och ända upp på Wall Street gav impulsen till det vi nu kallar *finansialisering*. Vad gör bankirerna när mellan 3 och 5 miljarder dollar netto strömmar in mellan deras fingrar varje morgon varje vecka? De finner sätt att få pengarna att växa! Att föröka sig för *deras* räkning. Så fick 1980- och 1990-talen, liksom nollornas decennium, bevittna en explosion av privata pengar präglade av Wall Street.

Snart började detta kapital stryka omkring på jakt efter högre avkastning än de futtiga räntor som gick att få i kapitalismens metropoler. Likt översvämmande floder vällde pengarna in i den irländska och spanska fastighetsbranschen, den grekiska staten och det kontinentala Europas oskuldsfulla banksystem. En epok av billigt, rikligt, mycket rörligt privat kapital verkade ha permanentats.

Ungefär vid den tiden fick Europa den lysande idén att skapa en gemensam valuta men utan stötdämpande mekanismer (till exempel en enhetlig banksektor, ett gemensamt skuldinstrument och en återvinningsmekanism för substantiella överskott) – mekanismer som visar sig avgörande när det går illa, när en recession drabbar olika regioner olika starkt, när de underliggande sprickorna börjar fördjupas och allt större klyftor öppnar sig på ytan.

Så länge flödet av privata pengar fortsatte att strömma in liknade eurozonen en stilig flodbåt på väg över ett lugnt Stilla havet. Men tyvärr, hösten 2008 kroknade Globala Minotauros som höll igång flödet och kollapsade under tyngden av sitt eget övermod. De privata pengar den spydde ut förvandlades till aska, och skattebetalarna tvingades ersätta dem med nytryckta offentliga pengar (varigenom staterna drevs till konkursens brant). Men ingen stat kunde till fullo ersätta den "likviditet" som hade gått förlorad. Liksom efter en grym flodvåg som snabbt har dragit bort igen återstod inget som påminde om det förflutnas rikliga likviditet utom ett fåtal sjögrästäckta pålar i gyttjan.

EFTER 2008 BLEV finansernas Stilla hav alltså stormigt, och Europas glänsande fartyg började ta in vatten. Dess befälhavare, vana vid vackert väder, förnekar än idag att fartyget skulle vara sjöovärdigt och lägger istället skulden på de lågt belägna "perifera" sektionerna, som de menar ligger för nära vattnet. Så länge passagerare och besättning grälar och vägrar att erkänna det akuta behovet av ett ombyggt fartyg är ett haveri oundvikligt. Frågan är: Hur kan eurozonen byggas om inom dessa snäva politiska ramar?

Europa är för närvarande fångat i ett falskt dilemma mellan den nuvarande politiken, som garanterar eurozonens sönderfall, och en "federal manöver" som omöjligen kan ske tillräckligt snabbt för att hejda krisen, i vars spår ingenting kommer att finnas att "federalisera" annat än askan av det som en gång var drömmen om ett enat Europa.

Det första steget är att identifiera de tre områden där krisen hittills har fått rasa obehindrat: *banksektorn*, *statsskulden* och (sist men definitivt inte minst) eurozonens kroniska *inre obalans* (och underinvestering totalt sett). Tricket är att "laga" dessa trasiga områden utan att skattebetalarna i ett land tvingas garantera (eller köpa) ett annat lands skulder; utan omständliga fördragsändringar; utan nya diktatoriska befogenheter för icke-valda byråkrater; utan att binda sig för ett federalt Europa, som bör vara bara ett framtida alternativ bland andra, att överväga när krisen har blåst över (och inte en förutsättning för att lösa den).

Stommen i mitt anspråkslösa förslag omfattar tre politiska åtgärder.

1. Samla eurozonens banksektorer under en gemensam myndighet som med kraft återkapitaliserar de ansträngda bankerna (såsom Sverige gjorde på 1990-talet), utan inblandning av medlemsstaterna.

2. Låt ECB betala av en del av varje lands statsskuld (inom ramarna för Maastricht) genom att utfärda obligationer *i eget namn* (utan några garantier från medlemsstaterna) och öppna *betalkonton* till vilka medlemsstaterna återbetalar dessa belopp, på lång sikt och till räntor som ECB säkrar för eurozonen som helhet.

3. Låt Europeiska investeringsbanken (och Europeiska investeringsfonden) samarbeta med ECB (via utfärdande av ECB- och EIB-obligationer) för att föra över oanvänt sparande till produktiva (och lönsamma) investeringar som för det första håller de totala investeringarna på nivåer som undviker en recession över hela eurozonen och för det andra motverkar den inre obalans som undergräver eurozonens integritet.

FÖR ATT UNDVIKA ETT postmodernt 1930-tal måste Europa utforma en egen *new deal*, efter insikten att eurozonen var ett skepp för vackert väder som hölls flytande av övermodet hos en Global Minotauros.

När denna Minotauros väl har gått sin undergång till mötes är det enda som kan hindra eurozonen från ett sorgligt skeppsbrott en europeisering av dessa tre områden: banksektorerna, statsskulderna och investeringsflödena. Om Europa inte inser det, utan alla bara fortsätter att skylla på varandra, kommer denna grymma april att övergå i det gemensamma missnöjets sommar.

Översättning: Jim Jakobsson

Theseus dödar Minotauros. Skulptur av Jean-Etienne Ramey, 1826.

FOTO: WIKIPEDIA

EU:S EKONOMER UNDERSKATTAR DE SOCIALA NÄTVERKEN

Den nyliberala finanspolitiken har gjort att regeringarna inte längre känner sig tvingade att värna livsvillkoren för sina befolkningar. Därmed har eurokrisen förvandlats till en etisk förtroendekris som hotar det demokratiska samhällets grundläggande rättviseprinciper.

Av Bruno Théret

DEN AKTUELLA GLOBALA krisen visar att det dominerande ekonomiska tänkandet måste revideras på djupet. Detta tänkande hindrar de europeiska regeringarna från att dra rätt lärdomar av de monetära krisernas historia och leder dem att upprepa det förflutnas misstag. Och det gör det omöjligt att förstå den roll som förtroendet spelar i eurons aktuella kris. Enligt min uppfattning måste en sådan revidering utgå från konstaterandet att penningsamhällen är sociala nätverk sammansatta av ömsesidiga rättigheter och förpliktelser av olika slag, vilka genom penningens förmedling omvandlas till fordringar och skulder. Detta nätverk av skulder och fordringar har flera olika ursprung: förvisso marknadsutbyten, men även skatter som samlas in och omfördelas av kollektiva organisationer, gåvor människor emellan och gåvor till högre moraliska makter som Gud eller nationen. Ett penningsamhälle är en sfär som homogeniserats genom en valuta som i detta samhälle erkänns och accepteras som en allmän räkneenhet, och genom vilken ett värde tillskrivs å ena sidan de olika skulder som binder samhällets medlemmar till varandra eller till deras kollektiva organisationer, å andra sidan instrumenten för att reglera dessa skulder.

Vi måste skilja mellan två stora kategorier av skulder: betalbara skulder – kontraktuella skulder av marknadstyp – och icke-betalbara skulder – livslånga skyddsskulder till suveräna makter och de gemenskaper man tillhör. Medan den som med bankkreditpengar betalar en ordinär skuld, uppkommen genom marknadsutbyten, tänker sig att skuldrelationen definitivt upphör, kan man aldrig frigöra sig från sina skyddsskulder: i detta fall är penningbetalningen bara en avbetalning på en livslång eller evig skuld med ursprung i den specifika form av gåva som livet utgör (människorna mottar, ger och offrar sitt liv). Denna ursprungliga skuldsättning, som är den främsta grunden för den suveräna maktens skyddande auktoritet, vilken man föreställer sig som evigt varande och livets yttersta källa, utgör kärnan i samhällsreproduktionen: bara genom att upprätthålla sitt totala "livskapital" och överföra det från en generation till nästa kan samhället säkerställa sin varaktighet bortom sina enskilda, dödliga medlemmar.

I den demokratiska staten, som bygger på folkets suveräna auktoritet, antar denna skyddsskuld formen av en "social skuld", det vill säga statens skyldighet att skydda sitt folk, som finansieras genom centralisering av återkommande skatteinbetalningar och deras omfördelning i form av sociala utgifter. Reproduktionen av samhällets "livskapital" tar här vägen över de offentliga finansernas ekonomiska kretslopp: utfärdandet av (statliga) betalningsmedel, som baseras på föregripandet av skatter och som strömmar tillbaka till den offentliga kassakistan genom det faktiska inbetalandet av dessa, finner här sin legitimitet och rationalitet.

DISTINKTIONEN MELLAN betalbara och icke-betalbara skulder och korrelativt mellan bankpengar och statliga pengar får inte innebära att det ena isoleras från det andra. Tvärtom måste de förstås i sitt ömsesidiga beroende och sina relationer på det institutionella planet. Centralbanken är en typisk form som dessa relationer antar, på så sätt att den institutionaliserar en allians mellan statskassan och de privata affärsbankerna, för vilka den är långivare i sista instans. Centralbanken trycker en gemensam valuta som kan cirkulera samtidigt i bankernas nätverk och i statskassans kretslopp, varigenom den homogeniserar det heterogena och integrerar samhället.

I denna värld av privata kreditpengar, sammanhållna av en offentlig valuta med ett rent konventionellt värde, vilar penningsystemets beständighet i sista hand inte på någon annat än det förtroende som denna offentliga valuta åtnjuter som på en och samma gång räkneenhet och betalningsmedel. Detta förtroende har flera dimensioner, och man kan urskilja tre former: metodiskt, hierarkiskt och etiskt.

Det metodiska förtroendet (*confidence*) har att göra med det mimetiska beteende som gör att en individ rutinmässigt accepterar valutan eftersom andra gör det. Men förtroendet för valutan kan inte hänga enbart på denna vardagliga acceptans, som lätt kan rubbas. Det vilar även på reglerandet av konflikter som har att göra med den ojämna tillgången till betalningsmedlen.

Accepterandet av valutan vilar alltså i lika mån på ett hierarkiskt förtroende (*credibility*), knutet till den känsla av skydd som politisk och juridisk kontroll över de privata och offentliga monetära makterna ger. Detta förtroende i sin tur måste backas upp av ett etiskt förtroende (*trust*), som uttryck för valutans inordning i det system av kollektiva värden och rättvisenormer som måste ligga till grund för varje samhälle som vill förbli bestående. Detta etiska förtroende innebär att de monetära spelreglerna åläggs restriktioner som är kulturella och historiska till sin natur. Det uttrycker det krav på erkännande av skyddsskulder gentemot en suverän auktoritet som återfinns i det monetära systemets kärna.

I DETTA PERSPEKTIV framstår eurons aktuella kris väsentligen som en etisk förtroendekris, även om euron, efter sin tioåriga existens, inte verkar ha förankrats i någon väletablerad förtroendeform, inte ens den metodiska. Euron, som skapades samtidigt med en skärpt privatiseringspolitik, försvagat socialt skydd och försämrad löneutveckling, har på det vardagliga planet hela tiden upplevts som en pådrivande faktor bakom inflation och minskad köpkraft, som nästan uteslutande gynnar de domi-

Bryssel må ligga i Europa, men Europa ligger inte i Bryssel.

nerande sociala skikten och den politiska makten i unionens kärna. Europeiska centralbankens brist på demokratisk legitimitet liksom dess snävt monetaristiska politik har å sin sida undergrävt det hierarkiska förtroendet. Detta bristande förtroende är förvisso en frukt av de institutionella motsägelser som förelåg redan vid lanserandet av EU:s ekonomiska och monetära union (EMU) och som den nyliberala globaliserade finansvärldens kris bara uppenbarade och samtidigt förvärrade när den bröt ut 2008. Men dessa motsägelser är själva uttryck för en värdekonflikt inom det europeiska projektet som påverkar det etiska förtroendet.

LISSABONSFÖRDRAGETS Europa, med dess "enda marknad" och fokusering på att förringa staternas sociala skyldigheter och främja den konkurrens som nu blivit högsta värde, är i själva verket inte samma Europa som under Romfördraget, med dess "gemensamma marknad" och inriktning på att bygga upp en europeisk social modell på högsta nivå, som grund för en politisk union. Det är anledningen till att inrättandet av Europeiska centralbanken och den monetära stabiliseringen genom en "gemensam valuta" inte har gynnat unionens politiska utveckling och konsolidering, utan istället har skett på dess bekostnad. EMU har försökt göra två saker på en och samma gång: Man har försökt inordna EU i den globaliserade finansvärlden, samtidigt som man har velat förstärka den politiska unionen. Men de värdesystem, normer och visioner som ligger bakom dessa två projekt är diametralt motsatta.

Den nyliberala "finansialiseringen" har gjort att regeringarna inte längre känner sig tvungna att värna livsvillkoren för sina befolkningar och se till att de förblir på en nivå som är förenlig med det demokratiska samhällets grundläggande rättviseprinciper. Den bakomliggande frihetsideologin förutsätter en total glömska av alla skyddsskulder, medan uppbyggandet av en federal politisk gemenskap tvärtom förutsätter en grund i denna typ av skulder. För Europas globalisering vill man ha en "enda" valuta, utgiven enbart för att täcka privata kontraktsskulder; medan Europas federalisering kräver en "gemensam" räknevaluta och en rad olika offentliga och privata betalningsmedel. Det förra kan inte väcka förtroende i ett så kulturellt och språkligt mångskiftande område som Europa, där det långtifrån råder enighet om det stora affärssamhällets strävan att avskaffa skyddsskulderna, det senare, däremot, gör det möjligt att homogenisera det heterogena utan att minska den mångfald av olika former av ömsesidigt socialt beroende som utgör de demokratiska samhällenas rikedom.

Översättning: Jim Jakobsson

FRIZON

Ett uppenbart misslyckande

Femtio års biståndspolitik har gett få förbättringar. Fortfarande stöds odemokratiska regimer, samtidigt som regeringen medger att det är svårt att se effekterna av de svenska insatserna.

Av Bengt Nilsson

Dessie är en expansiv liten metropol norr om Etiopiens huvudstad Addis Abeba. Det tar en dag att köra dit. Sista sträckan balanserar man på hisnande serpentinvägar i ett väldigt bergsmassiv. Väl framme njuter man av det svala klimatet, en känsla av friskhet.

Jag var där första gången 1989 under pågående inbördeskrig. Då var staden fylld av utblottade människor som hade drivits på flykt från sina hem längre norrut. Idag råder en byggboom i Dessie. En liberaliserad marknadsekonomi under premiärminister Meles Zenawis regim har möjliggjort investeringar. Den privata sektorn i landet växer, men banden mellan ekonomi och politik är fortfarande påtagliga.

Få länder i Afrika har så stark tradition av statlig kontroll som Etiopien. Det beror på att landet har haft ett centraliserat kejsarstyre under årtusenden. Det bröts inte förrän 1974, när Haile Selassie störtades. Då ersattes det av ett lika centraliserat militärstyre som föll 1991, samtidigt med den store beskyddaren Sovjetunionen.

Strax utanför Dessie öppnar sig ett fantastiskt landskap för betraktaren. En vid, platt dalgång mellan bergen där åkrarna ligger som ett gulgrönt lapptäcke. En liten flod rinner fram, rovfåglar cirklar i uppvindarna. På fälten ser man oxar spända framför ett årder, den ålderdomliga plog som fortfarande används överallt i Etiopien.

Under ett besök i december 2010 gästade jag lantbrukaren Ayalew Nadew som bodde i dalen med sin familj. Jag hade träffat honom flera år tidigare när jag var där för att göra en dokumentär för SVT om livsmedelssituationen i landet. Nadew hade då blivit delaktig i ett av svenska Sidas mest ambitiösa projekt någonsin.

Det handlade om jordbruksutveckling och innefattade en mängd olika komponenter som tekniskt stöd till lantbrukare. Men viktigast av allt var registreringen av jordbruksmarken.

All mark i Etiopien är statligt ägd. Svenska experter hade definierat detta förhållande som en av de viktigaste förklaringarna till att jordbruksproduktionen var så exempellöst låg i landet. Lantbrukare levde i konstant osäkerhet om framtiden. De kunde bli avhysta från sin jordlott närsomhelst. Att investera i tekniska förbättringar var det därför sällan tal om.

Om en enskild lantbrukare började producera ett påtagligt överskott, så blev hans mark genast intressant för någon politruk som snart såg till att lägga vantarna på den.

I mitten av 1990-talet inledde Sida i samarbete med etiopiska myndigheter ett stort projekt som gick ut på att mäta upp all jordbruksmark i regionen. Kartor framställdes och därefter utfärdades certifikat till varje lantbrukarfamilj. Det var ett juridiskt bindande dokument som garanterade familjen att få nyttja marken.

Jag fick en intervju med premiärminister Zenawi och frågade bland annat varför hans regering inte kunde låta jordbrukarna få överta ägandet av marken. Privatisera den, alltså. Det var uteslutet för Zenawi.

– Gör vi det så kommer bönderna att sälja sin mark och flytta in till slumområdena i städerna. En sådan utveckling vill vi inte ha, sade han.

Det var knappast något övertygande argument mot markprivatisering. Jag ställde samma fråga till Dessalegn Rahmato, jordbruksexpert och en sällsynt fri röst i Etiopien. Han menade att privatisering av mark var otänkbart för regeringen. Den som kontrollerar marken kontrollerar folket, förklarade Dessalegn.

Svenska Sida hade alltså definierat lantbrukarnas osäkra rätt till marken som ett av de största hindren för ökad produktion, men kunde bara påverka detta till ungefär hälften.

Det blev nyttjanderätt istället för äganderätt för bönderna.

Nadew var nöjd ändå. Han hade aldrig någonsin trott att han skulle få äga den jordlott han brukade. Men dokumentet som gav honom skydd mot avhysning var guld värt. Han hade stora planer och utan tvivel innebar Sidas projekt ett lyft för honom och tre miljoner andra familjer i regionen.

Till en kostnad av cirka en miljard svenska kronor, utspridd på tretton år.

Det här var enligt min mening ett mycket lyckat biståndsprojekt. Det handlade inte om att överföra resurser som skulle kunna missbrukas. Det handlade om att stärka fattiga bönders rättighe-

1

Bengt Nilsson är journalist, filmare och författare. Hans senaste bok är *Sveriges afrikanska krig* (2008).

Zimbabwes Robert Mugabe fick alltför länge stöd från Sverige.

FOTO: GETTY IMAGES

ter. Och att Sida inte nådde hela vägen fram, berodde på strukturerna i Etiopien. Inte på bristande vilja från svenskt håll.

Och där ligger kanske ett av biståndets största dilemman. Det går att identifiera felaktigheter som hämmar ekonomisk utveckling i fattiga länder. Men för att komma till rätta med dessa krävs det att landet ifråga samarbetar till hundra procent. Och det sker sällan eftersom ett åtgärdande av problemen ofta innebär att landets regering ser sin makt hotas. Som i fallet Etiopien, där kontrollen över folket sker genom statens jordägandemonopol.

När svenskt statligt bistånd nu fyller 50 år kan det finnas anledning att fundera över varför det inte har åstadkommit större förändringar än det har gjort.

När svenskt statligt bistånd nu fyller 50 år kan det finnas anledning att fundera över varför det inte har åstadkommit större förändringar än det har gjort. En som tycks ha grubblat mycket över det är biståndsminister Gunilla Carlsson. Hon har sett det som många andra blundar för. Nämligen att det vanliga problemet är att mottagarlandets regering står i vägen för biståndet.

– Under vissa förutsättningar kan vi inte ha ett bistånd som går från stat till stat, sade hon i Ekots lördagsintervju den 11 februari i år.

Hon tillade att hon trodde allt mindre på bistånd som en påtryckningsmöjlighet för att påverka länder som har "dåliga demokratiska traditioner, som många gånger förtrycker sina egna och som inte heller ser till de fattiga människornas behov", som hon uttryckte det.

Att styra om det svenska biståndet så att det inte längre levereras från stat till stat utan snarare direkt mot fattiga individer i mottagarländer är en oerhört komplicerad uppgift. Frågan är om det går överhuvudtaget. Sverige agerar heller inte fritt utan är bundet av internationella överenskommelser av olika slag. En av de viktigaste är Parisdeklarationen som antogs 2005. I den enades de stora biståndsgivarna med representanter för mottagarna ("samarbetsländerna") om riktlinjerna för biståndet.

Bland annat slås det fast att mottagarlandet skall "äga" biståndet. Alltså ha maximalt inflytande över hur biståndet skall användas. Biståndet skall anpassas efter mottagarlandets prioriteringar och överföringen av biståndet skall förenklas. Samtidigt påpekas det att biståndet måste bli mer obundet och förutsägbart för mottagaren.

Full pott för mottagarländerna i förhandlingarna, alltså.

Men allt detta går egentligen stick i stäv med Gunilla Carlssons senaste utspel. Det är tydligt att svensk biståndspolitik under hennes ledning står vid ett vägskäl.

Hennes statssekretare Hanna Hellquist berättade vid ett seminarium på Timbro i januari att regeringen har lagt fram tre skrivelser om biståndets resultat till riksdagen.

– Och vi har haft väldigt svårt att säga någonting om effekterna av biståndsinsatserna i någon av dem, sade hon.

Det är en förkrossande kritik av den egna verk- »

samheten. De ljusglimtar man kan urskilja är det som Hanna Hellquist kallar "lyckade projekt på mikronivå". Exempelvis det jag själv fick möjlighet att studera i Etiopien. Men det svenska biståndet kostar 4 000 kronor per svensk och år. Ett hundra miljoner kronor om dagen. Det lyckade projektet i norra Etiopien motsvarade alltså bara tio dagars svensk biståndsbudget.

Att inte kunna se resultaten av den egna verksamheten är illa nog för svenskt vidkommande. Men ett ännu större problem är kanske att ungefär hälften av det svenska biståndsanslaget, som i år är cirka 36 miljarder kronor, går till multilaterala insatser. Alltså bistånd genom EU och andra stora givare. Och där tappar Sverige nästan helt kontroll över hur pengarna används.

Ta budgetstödet som exempel. Det är en ofta hyllad form av bistånd som innebär att Sverige överför en kontant summa som går rakt in i mottagarlandets statskassa. Där förvandlas de blågula kronorna till lokal valuta och blandas med alla andra pengar som ska täcka statens utgifter. Det går alltså inte att i efterhand säga vilka pengar som användes till vad. Det generella budgetstödet ska brukas för fattigdomsbekämpning, men kan lika gärna användas till annat som mottagarlandet prioriterar. Exempelvis krig.

Detta inträffade i december 2008 då Sverige avbröt sitt bilaterala budgetstöd till Rwanda, efter att en FN-rapport hade visat att Rwanda finansierade rebellgrupper i östra Kongo. Det var en bra och tydlig markering från svensk sida. Svenska skattebetalare ska inte finansiera afrikanska krig.

Men EU:s budgetstöd till Rwanda som delvis består av svenska pengar fortsatte som vanligt. Och det tycks Gunilla Carlsson inte kunna påverka. Nu säger hon att hon vill avskaffa svenskt, bilateralt budgetstöd helt och hållet. Men våra bidrag till EU:s budgetstöd berörs inte.

Därmed fortsätter även vårt stöd till odemokratiska regimer i Afrika. Det internationella utvecklingsbiståndets kanske tydligaste effekt är nämligen att det stärker befintliga maktstrukturer. Stöd till en auktoritär regim – i synnerhet budgetstöd – gör det mycket svårare för en politisk opposition att verka. Och det är inte i första hand pengar som saknas i Afrika. Det är politiska reformer.

De afrikanska länder som idag får svenskt bilateralt budgetstöd är Tanzania, Mali, Burkina Faso och Moçambique. De delar på cirka en miljard till sina statsbudgetar.

Om dessa länder kan man läsa i svenska UD:s egen rapport om mänskliga rättigheter. "Burkina Faso kan inte sägas vara en fungerande rättsstat", står det på torr kanslisvenska. Presidenten tog makten i en statskupp 1987 och har styrt sedan dess.

UD redogör för summariska och utomrättsliga avrättningar och berättar att tortyr och annan omänsklig behandling är vanligt förekommande i landets fängelser. Parlamentet beskrivs som svagt.

Den bild som svenska UD målar upp av Burkina Faso är nästan som en karikatyr på en afrikansk diktatur. Ändå anses landets regering under en president som med finter och knep har klamrat sig fast vid makten i 25 års tid vara förtjänt av svenskt budgetstöd.

I Tanzania styr revolutionspartiet CCM sedan självständigheten 1964. Ögruppen Zanzibar är den enda del av landet där den numera tillåtna oppositionen har kunnat hävda sig. Inför varje val trakasserar CCM verkliga och inbillade meningsmotståndare.

I Moçambique har befrielserörelsen/partiet Frelimo suttit vid makten sedan 1975. Enligt svenska UD finns det en problematisk "sammanblandning mellan regeringspartiet, statsapparaten och affärsintressen, samt en utbredd korruption". Det är ett annat sätt att berätta att landets regering försnillar pengar i stor skala.

Mali har under våren fått uppleva både en militärkupp och ett nytt väpnat uppror bland tuaregerna i norr. Det svenska biståndet är fryst tills vidare. Men det budgetstöd som betalades ut tidigare har naturligtvis delvis använts för att finansiera den krigsmakt som under våren både kuppat till sig makten och fört krig mot tuaregrebellerna. En tydlig illustration till hur fel det kan bli när svenska skattebetalare ska bekämpa fattigdom i ett främmande land.

Trots att dessa stater präglas av demokratiunderskott och att våld mot egna medborgare förekommer, beskrivs de i Sidas offentliga presentationer som länder "som utvecklas i positiv demokratisk riktning". Där finns, skriver Sida, "en stabil struktur för fördjupat samarbete på lång sikt".

Något måste vara fel i Sidas verklighetsuppfattning. Och det är ett fel som har gamla anor.

Afrika för 30–40 år sedan var befrielsekrigens era. Portugals kolonier slet sig loss och i södra Afrika rasade kampen mot rasistregimer i Rhodesia och Sydafrika inklusive Namibia. Det socialdemokratiskt styrda Sverige såg som sin uppgift att stödja dessa strävanden.

Att bekämpa apartheid och kolonialism var självklart och oantastligt. Men det var då, under 1970- och 80-talet som fröet såddes till de politiska strukturer som än idag dominerar i flertalet länder söder om Sahara. Maktstrukturer som kan betecknas som pseudodemokratiska. Regeringar styrda av partier som har genomgått kosmetiska förändringar sedan dess, men vars ideologier till stor del är intakta. De flesta av dem är sprungna ur militanta befrielserörelser vilkas uppsåt sällan kan ifrågasättas. Men som, per definition, var djupt odemokratiska. Och att auktoritära gerillarörelser utvecklas till auktoritära regeringar kan inte vara överraskande för någon. Men likafullt är det besvärande när dessa rörelser och regeringar ska stödjas med skattepengar från ett annat land.

Ett av de mest problematiska fallen var Rhodesia som vid den officiella självständigheten 1980 döptes om till Zimbabwe. Robert Mugabe tog makten och inledde genast en jakt på politiska motståndare. Den yttrade sig i massakrer på civila zimbabwier tillhörande ndebelefolket i landets södra delar. Mellan 10 000 och 30 000 människor miste livet. Det svenska biståndet till Zimbabwe uppgick då till 100 miljoner kronor om året. I en rap-

Biståndsminister Gunilla Carlsson har sett det som många andra blundar för. Nämligen att det vanliga problemet är att mottagarlandets regering står i vägen för biståndet.

port från Sida kunde man läsa: "Det har aldrig varit tal om att avbryta biståndet. Ett så dramatiskt beslut vore en regeringsfråga. Svenska regeringar har hittills varit obenägna att använda biståndet som politiskt påtryckningsmedel."

Att avbryta biståndet sågs alltså som mer dramatiskt än att fortsätta stödja en regering som ägnade sig åt massmord på de egna medborgarna. I februari 1989 reste statsminister Ingvar Carlsson till Zimbabwe på officiellt besök. Han togs emot med personkultliknande hyllningar. Något generad försökte han undanbe sig detta men deklarerade ändå att "Sverige och Zimbabwe allmänt står nära varandra".

Trots att Sverige var väl informerat om Robert Mugabes massmord.

Försök har gjorts att i efterhand skyla över denna märkliga svenska hållning. Mest flagrant är kanske mörkläggningen i boken *Uppdrag solidaritet* som 2007 gavs ut med stöd av Sida, Nordiska Afrikainstitutet och Afrikagrupperna. Boken utgör en gedigen genomgång av svenskt solidaritetsarbete med södra Afrika. Alla länder i regionen med sina framträdande politiska personligheter beskrivs detaljerat. Utom Robert Mugabe. Han är bortretuscherad, som en oönskad politruk på ett gammalt sovjetiskt förstamajfotografi från Röda torget. Den som i framtiden bläddrar i denna bok av Palmecentrets biståndschef kommer inte att ha en aning om att Robert Mugabe existerade.

Bertil Odén hävdar i sin bok *Biståndets idéhistoria* att det omfattande svenska stödet till afrikanska befrielserörelser hade strategiska motiv. Under 1970-talet ökade det snabbt. Från 2 miljoner till 73 miljoner. Till det ska läggas stödet till ANC i Sydafrika som inte redovisades öppet, eftersom det förmedlades på hemliga vägar.

Odén skriver att avsikten med det svenska stödet var att undvika att befrielserörelserna blev totalberoende av Sovjetblocket och istället utsattes för andra idéer och information om hur de nordiska välfärdsstaterna byggts upp.

Om det någonsin var avsikten så måste man nog konstatera att den strategin misslyckades helt. Effekten blev den motsatta.

Supermakterna tävlade om globalt inflytande, tillgång till strategiska baser och hamnar och därtill billiga råvaror. Afrika blev därför ett byte att slåss om. Istället för att kriga med varandra om makt på den svarta kontinenten valde USA och Sovjetunionen att föra krig genom ombud. Det som på engelska kallas "proxy wars".

Befrielsekrigen i södra Afrika och kampen mot apartheid var till viss del krig genom ombud. President Mobutu i Zaire slog vakt om Frankrikes och USA:s intressen i hela Centralafrika. USA stöttade Unita i Angola via Sydafrika, medan Sovjetunionen aktivt stödde den angolanska befrielserörelsen MPLA som sedermera bildade regering i landet.

De nya ledarna i Afrika blev alla på var sitt sätt klienter i förhållande till endera supermaktspatronen. Det gick inte att tjäna båda herrarna, det gick inte att vara neutral. Man tvingades välja. När länder av underordnad politisk rang som Sverige beslöt sig för att aktivt stödja en sådan supermaktsklient med hjälp av bistånd, innebar det att vi då också kom att stödja supermaktens – patronens – maktsträvanden.

Sverige valde utifrån en socialdemokratisk grundsyn att stödja "socialistiska" länder och befrielserörelser i Afrika, och det innebar att vi blev Sovjetunionens bundsförvant. Biståndet till Etiopien under den militärjunta som störtade kejsar Haile Selassie blev det kanske tydligaste exemplet på det.

Den kallade sig själv "derg", juntan som tog makten i Addis Abeba 1974. Dess politiska profil var i början oklar men när USA under Jimmy Carter beslöt att vägra vapenleveranser till Etiopien på grund av juntans våld inträffade en politisk rockad. Sovjetunionen övergav sin allierade Somalia för att istället satsa på Etiopien. USA gjorde tvärtom. Och det svenska biståndet till Etiopien växte. Trots att det från 1976 och sex år framåt administrerades av en borgerlig regering.

Dergen, vars politik kom att kallas afrostalinism, inledde en blodig förföljelse av människor som sågs som ideologiska fiender. En halv miljon mördades. Det svenska biståndet ökade ännu mer. Sverige blev den största enskilda givaren av civilt gåvobistånd till Etiopien. Landets politik hyllades i Sidas rapporter.

Det svenska stödet till Tanzania var inte blodbesudlat på samma vis. Det byggde till stor del på personliga relationer mellan svenskar och landets ledare Julius Nyerere. Under 1970-talet trädde han fram som det stora hoppet för det nya Afrika. Han framstod som mild och klok, hans salvelsefulla tal som liknade predikningar spreds i bokform. "Socialism är en livsåskådning", skrev han i boken *Socialism i Tanzania*. De som kunde tolka hans ord förstod att det var syndigt, en hädelse att inte bekänna sig till socialismen.

Bakom denna blida mask dolde sig en brutal maktspelare. Politiska motståndare fängslades, opposition förbjöds och jordbruksmark konfiskerades. Amnesty International hade 1977 hela 141 tanzaniska politiska fångar registrerade. I Sverige hyllades Nyerere som en hjälte, särskilt i kyrkliga kretsar.

Han körde sitt land i botten, till stor del med svensk hjälp. Hans försök att kollektivisera landsbygden ledde till ekonomisk katastrof. Han dog 1999 och en långdragen procedur att få honom helgonförklarad inleddes för några år sedan i den romersk-katolska kyrkan.

Det mest konkreta resultatet av det svenska biståndet till Afrika är byggandet av det som de facto är enpartistater; etablerandet av regeringar som Gunilla Carlsson nu definierar som hinder för sina länders utveckling. I ett försök att ta konsekvenserna av det tycks hon nu själv ha vridit svensk biståndspolitik hela varvet runt.

I Ekots lördagsintervju fick hon frågan hur hon definierade bra bistånd. Miljövänliga spisar till fattiga kvinnor, svarade hon.

Svenskt bistånd började som allmosor och nu tycks vi snart vara tillbaka där. Om Gunilla Carlsson får bestämma.

Trots att dessa stater präglas av demokratiunderskott och att våld mot egna medborgare förekommer, beskrivs de i Sidas offentliga presentationer som länder "som utvecklas i positiv demokratisk riktning".

Med glädje övervakade

George Orwell hade både rätt och fel om framtiden. Vi är numera övervakade och kontrollerade varje minut. Vår frihet har vi därmed gett upp utan strid och högst frivilligt.

Av Hans Magnus Enzensberger

Han var en framsynt man, denne Eric Blair, mer känd under pseudonymen George Orwell. Han förstod sig på totalitära regimer långt innan begreppet togs upp av historikerna. Supermakternas antagonism och kalla kriget såg han komma redan när Stalin, Churchill och Roosevelt möttes i Teheran 1943.

Ett par år efter andra världskriget publicerade han sin berömda roman *1984*. Orwell tilltalades inte av den framtid han såg torna upp sig. Han målade upp panoramat av ett skräckvälde som Stalins och Hitlers ideologier och metoder inom en snar framtid skulle fullborda mitt i Europa: med ett enhetsparti lett av "Storebror"; ett språkreglemente kallat "nyspråk", avsett att vända upp och ner på ordens betydelser; med privatlivet avskaffat; med alla invånare övervakade, omskolade och hjärntvättade; och med en allsmäktig hemlig polis vars uppgift var att kväva varje antydan till opposition i sin linda genom tortyr, koncentrationsläger och mord.

Med denna profetia bedrog George Orwell lyckligtvis sig själv och oss andra grundligt, åtminstone vad beträffar vår del av jordklotet. Aldrig hade han kunnat drömma om att många av dessa mål, framför allt övervakningen av alla medborgare, kan uppnås även utan bruk av våld; och att det inte behövs någon diktatur, utan att även en demokrati kan genomdriva dem med civila, för att inte säga pacifistiska medel.

Hur något sådant är möjligt grunnade en ung fransman på redan för mer än fyra hundra år sedan, i sin *Frivillig träldom*. Étienne de La Boétie, som han hette, nöjde sig inte med att ställa sin tids envåldshärskare vid skampålen. Han talade framför allt till samvetet hos dem som fann sig i tyranniet: "Det är folken själva", sade han, "som låter sig plågas eller snarare plågar sig själva, för om de skulle upphöra att tjäna så vore de därmed redan fria. Folket underkastar sig självt, det går eller snarare skyndar sig villigt in i sitt elände [...] Ingen fågel har så bråttom att sätta sig på limspöet och ingen fisk frestas så snabbt till kroken av en mask, som ett folk som låter sig lockas av träldomen så snart man brer honung över dess mun."

Men det var länge sedan vi hade att göra med en enda, personligt gripbar och angripbar monark av den sort som de La Boétie protesterade mot. Det som behärskar oss är inte som hos Orwell en Storebror, utan ett system av det slag som Max Weber beskrev på 1920-talet:

"Den byråkratiska organisationen med dess specialisering i utbildat yrkesarbete, dess avgränsning av kompetensområden, dess reglementen och hierarkiskt indelade lydnadsförhållanden är tillsammans med den livlösa maskinen i färd med att upprätta en byggnad för framtida livegenskap som människorna kanske en dag, i likhet med det gamla Egyptens *fellaher*, vanmäktigt kommer att tvingas foga sig i när en rent tekniskt fungerande, det vill säga rationell tjänstemannaförvaltning och tjänstemannaskötsel har blivit deras slutliga och enda värde med uppgift att styra över alla deras angelägenheter. Detta ordnar byråkratin nämligen ojämförligt mycket bättre än varje annan maktstruktur."

"Järnhårt", var Webers omdöme om livegenskapens hus, men där misstog sig till och med denne klarsynte tänkare. Med tiden har fängelsehålan nämligen förvandlats till en förhållandevis bekväm bostad som snarast påminner om en stor, elastisk gummicell. Våra vakter trampar omkring på tysta sulor. Sina viktigaste strategiska målsättningar, fullständig övervakning och avskaffande av den privata sfären, försöker de uppnå med så omärkliga medel som möjligt. Bara när det inte går på annat sätt tar de till batongen. De förblir helst anonyma, bär inte uniform utan kostym, kallar sig manager inte kommissarier och utför inte sina uppgifter i kasernen utan på luftkonditionerade kontor. I sitt arbete ter de sig alltigenom människovänliga. Internerna erbjuds trygghet, omsorg, bekvämlighet och konsumtion. Samtidigt kan de förlita sig på invånarnas stillatigande samtycke och på att deras skyddslingar ivrigt trycker på en liten knapp där det står "Gilla".

Även på en annan punkt framstår Webers analys idag som anakronistisk. Vi har förlorat hans förtröstansfulla tro på statens kompetens och förmåga att hävda sig. Inte bara för att de globala finansmarknaderna driver staten framför sig. Varken Berlin, Bryssel

2

Hans Magnus Enzensberger är författare. Hans senaste bok, *Det mjuka monstret Bryssel*, utkommer i svensk översättning under 2012.

eller Washington skulle på egen hand kunna garantera fullständig kontroll över befolkningen. För denna uppgift är deras tjänstemän helt enkelt alltför tafatta och oskickliga. Inte heller är de tillräckligt förtrogna med den senaste tekniken. Därför är myndigheterna hänvisade till "näringslivet", det vill säga till IT-industrins globalt verksamma koncerner. Bara när båda parter, regeringar och företag som Google, Microsoft, Apple, Amazon och Facebook arbetar sida vid sida, har stryptaget om friheten utsikter att bli verkligt kvävande. Det står klart att de politiska instanserna bara spelar rollen av en yngre kompanjon i denna bräckliga allians, för det är bara storföretagen som förfogar över den expertis, det kapital och de hantlangare som behövs: informationstekniker, ingenjörer, mjukvaruutvecklare, hackare, matematiker och kryptografer.

De tekniska medel som står dem till buds kunde 1900-talets Gestapo, KGB och Stasi ännu inte drömma om: övervakningskameror i varje hörn, automatiserad telefon- och e-postregistrering, högupplösta satellitbilder, detaljerade rörelseprofiler, biometrisk ansiktsavkänning, alla program styrda av fantastiska algoritmer och allting säkert lagrat på dataservrar med obegränsad kapacitet.

Den sista motståndsyttringen mot de tyska myndigheternas och storföretagens iver ligger långt tillbaka i tiden och är redan nästan helt bortglömd. 1983, ett år före Orwells datum, väckte en ganska harmlös folkräkning upprördhet hos det tyska folket. Förbluffande många medborgare vände sig till författningsdomstolen och lyckades få gehör för sina klagomål. Beslutet från domstolen i Karlsruhe gick emot regeringens avsikter och statuerade till och med en ny grundrättighet till "informationellt självbestämmande", med syfte att skydda den enskilda personen – en dom som idag ter sig naiv. Ingen har någonsin rättat sig efter den. I cyberkriget mot befolkningen har de maktlösa dataskyddarna för länge sedan kastat in handduken.

Vad beträffar den rådande språkreglementeringen fick George Orwell rätt. Hans "nyspråk" har blivit den officiella sociolekten. Leverantörerna av de så kallade "tjänsterna" ogillar författningen. De är nämligen svåra att skilja från databrottslingar. Det nya "hälsokortet" är i själva verket en elektronisk sjukjournal som ingen hackare lär ha problem att ta sig in i, och de "sociala nätverken" utnyttjar sina användares exhibitionism för att skoningslöst exploatera dem.

En sista störande rest av privatliv utgörs av kontanterna. Det är bara logiskt att staten, hand i hand med storföretagen, målmedvetet eftersträvar att avskaffa dem. Detta är syftet med det ständigt ökande antalet kredit- och kundkort. Ytterligare chip- och fjärrstyrda betalningssystem kommer snart att införas. Vad som ska uppnås med detta är uppenbart: en så fullständig övervakning som möjligt av alla transaktioner. Det är något som statskassan är lika intresserad av som de asociala nätverken, nättandeln, kreditgivarna, reklambranschen och polisen. Av bara farten ska också varje minne av pengarnas materialitet utplånas, så att de krymper ihop till data möjliga att manipulera efter behag.

Bara för fullständighetens skull är det värt att titta på en företeelse i utkanten av medielandskapet, nämligen försöket att avskaffa upphovsrätten. Här handlar det om en sen landvinning från 1800-talet. Fram till dess hade bokläsning förblivit ett privilegium för en liten minoritet. Nu blev romanläsning plötsligt en sysselsättning för massorna. Författarna upptäckte att de till och med kunde tjäna ordentligt med pengar på litteraturen, då de nu fick betalt även för nyupplagor och översättningar. Deras glädje blev tyvärr kortlivad. Den tryckta boken, som numera kallas *print*, betraktas idag som en utgående modell av de ledande företagen. Upphovsrätten ser de följaktligen som ett hinder, till det digitala avantgardets jubel. De muntra piraterna finner det hur som helst absurt att betala för det som IT-branschen kallar "content". De tidigare så kallade upphovsmännen måste hädanefter arbeta gratis; i gengäld kan de twittra, chatta och blogga av hjärtans lust.

Ingen verkar störas av att den tillgängliga teknikens halveringstid, svarande mot IT-företagens affärscykel, ligger på tre till fem år. Medan en text på pergament eller syrefritt papper fortfarande är fullt tillgänglig efter fem hundra till tusen år, måste elektroniska medier ofta föras över till nya lagringsmedier om de inte ska vara oläsbara efter ett eller två decennier. Det passar naturligtvis uppfinnarna av den nya tekniken utmärkt.

Avskaffandet av den tryckta boken är inte en helt ny idé. Den förebådades redan för länge sedan. Det var Ray Bradbury som 1953, i sin bästsäljande (!) *Fahrenheit 451*, beskrev och utmålade det i sina yttersta konsekvenser. I hans dystopiska berättelse är innehavet av en bok ett brott belagt med dödsstraff. De stora pessimisterna har en tendens att överdriva i sina framtidsvisioner. Men att de kan vederläggas talar inte mot utan för dem. Det gäller Bradbury likaväl som Orwell eller Max Weber. Att veta bättre i efterhand är verkligen ingen konst.

Säkert som amen i kyrkan möts varje dyster prognos av följande fråga: Var finns det positiva? Det är lätt att svara på. Det är mycket glädjande att konstatera att allt som vår frivilliga träldom hittills inneburit har genomdrivits utan blodsutgjutelse. De kvardröjande "resterna av det förflutna" har inte alls likviderats efter förebild av Lenins Ryssland. Anledningen är uppenbar. Våra fångvakters toleranta hållning vilar på en enkel analys av kostnader och nytta. Kostnaderna för att spåra upp de sista motspänstiga individerna närmar sig nämligen det oändliga ju närmare man kommer idealtillståndet. Därför nöjer man sig med en nittiofemprocentig övervakning. Det vore alltför kostsamt att undanröja en liten men seglivad minoritet som av rent egensinne spjärnar emot den digitala tidsålderns löften. Fem procent, det är trots allt över fyra miljoner tyskar. Ingen panik, alltså! Även i framtiden kommer alla som inte kan låta bli att kunna äta och dricka, älska och hata, sova och läsa relativt oövervakat, bekymmerslöst och analogt.

Översättning: Jim Jakobsson

En sista störande rest av privatliv utgörs av kontanterna. Det är bara logiskt att staten, hand i hand med storföretagen, målmedvetet eftersträvar att avskaffa dem.

OPINION

Lars Lönnroth påstår att Svenska Akademiens ledamöter har insett att det var ett misstag att ge Nobelpriset till Harry Martinson och Eyvind Johnson. Hur vet han det? Några namn nämner han inte.

Nobelpriset inget strategiskt misstag

Av Knut Ahnlund

Hur mäter man den glömska som Delblanc råkat in i? Och hur utbredd är den? Delar han inte samma öde som en lång rad av hans jämnåriga råkat ut för?

I en artikel, "Sven Delblanc och frihetens katastrofer" (*Axess* nr 2 2112) gör Lars Lönnroth gällande att den glömska som Delblanc råkat ut för (redan det ett tveksamt påstående) skulle bero på att han skaffat sig "mäktiga fiender som ännu har inflytande". Och varför fick han då dessa mäktiga fiender? Jo, "han hade börjat skriva polemik och satiriska artiklar i dagspressen", heter det. Resonemanget är svårt att följa.

Delblanc började ju redan tidigt i sin karriär att delta i dagslägets kulturdebatt, än si och än så, och knappast efter några förutsägbara strategier. Att nu denna verksamhet skulle ha till följd att han nu, tjugu år efter sin död, skulle ha "hamnat i bakvatten", är överraskande. Och vilka är då de företrädesvis skyldiga? Jo, Svenska Akademien, framför allt dess äldre ledamöter, vilka de nu kan vara. G Malmqvist? Ulf Linde? K Espmark? Per Wästberg? Bo Ralph? Ingen av dem tillhörde vid den tiden Akademien. Eller är det en ännu äldre årgång det gäller? Hur det nu än må förhålla sig med dessa senare medlemmars eventuella aversion mot Delblanc så behöver ekvationen förenklas radikalt: den enda stora stötestenen var naturligtvis Delblancs grymma *Expressen*-artikel mot priset och mot de oskyldiga mottagarna, ett utfall som han sedermera ångrade.

Så långt kan Lönnroth ha rätt, men därifrån och till att bedömningen av hela Delblancs författarskap efter detta försköts negativt ända därhän att det han skapade och efterlämnade skulle ha förlorat sin attraktionskraft på publiken, det är näst intill otroligt. Så fungerar inte en publikförankring som varit så bred som Delblancs var, särskilt efter Hedeby-serien. Och ett sådant inflytande har inte några akademiledamöter.

I detta sammanhang gör Lönnroth sin bedömning av det i slutändan tragiska Nobelprisets "riktighet". Med anknytning till Delblancs angrepp (i bakgrunden skymtar

Sven Delblanc.

FOTO: TOBBE GUSTAVSSON/SCANPIX

onämnd Olof Lagercrantz trista och opportunistiska *Dagens Nyheter*-artikel) tror han sig veta att eftervärlden givit angriparna rätt, till och med innanför Akademiens egna led: "Numera anser nog flertalet akademiledamöter att beslutet om 1974 års Nobelpris var ett fatalt misstag, i varje fall strategiskt eftersom ingen av de två pristagarna var tillräckligt känd utomlands för att Akademien skulle kunna undgå jävsanklagelser från internationella medier."

Hur vet Lönnroth det här – eller hur tror han sig veta det? Har han hört sig för hos vederbörande? Kan han nämna några namn? Det är om namn jag frågar. Kan han ge några ska jag ge honom rätt på den punkten, under beklagande av att den nutida uppsättningen gått så snett. Annars inte.

Uttrycket "strategiskt misstag" som Lönnroth använder påkallar en kommentar. Det här hände för trettioåtta år sedan

och så gott som alla spelets aktörer är döda. Men jag var med på ett hörn, som representant för Nobelinstitutet, vid flera tillfällen, inte minst vid efterspelet på Börshuset, så jag har en del minnen av vad som hände. Självfallet var det förhållandet att de två kandidaterna var medlemmar av Akademien en känslig fråga, men man hade ett precedensfall: priset till Pär Lagerkvist 23 år tidigare hade inte väckt någon internationell motvilja. Jag vet också att den "strategiska" aspekten inte tillmättes någon vikt, den ingick helt enkelt inte i Akademiens etiska kodex. Dessa två författarskap, så storstilade båda och så storstilat olika varandra, ansågs så märkliga att man ansåg sig kunna räkna med omvärldens gillande. Artur Lundkvist reserverade sig, relativt stillsamt, men jag tror att han var den ende. De skäl som från majoriteten anfördes för pristilldelningen var inte alls de som Lönnroth tror gällde. Det var precis tvärtom: just det förhållandet att Eyvind Johnson och Harry Martinson var så relativt litet kända var ett huvudargument för att de skulle få priset. Man hoppades att det skulle kunna hjälpa två stora diktare att få den uppmärksamhet som de skulle fått i ett mindre strängt och trångt språk- och kulturklimat. Lars Gyllensten bedrev allt ifrån sitt inträde en målmedveten aktivitet för att spåra upp betydande men mindre kända författarskap, och belöna dem. Vi kom att från början förenas i denna gemensamma strävan och möttes många gånger enskilt för att genomsöka vår jords dolda litterära resurser. Detta var en grundtanke i Nobels testamente. Den har bleknat genom åren, till förmån för frågan om vem som är tillräckligt omtalad för tillfället. Vi väntade ingen mondial applåd men inte heller någon svensk råsop.

ATT HARRY MARTINSON postumt hävdat och befäst sin ställning som en av de allra största diktarna inom de sfärer vi kan överblicka, det står klart. Stordikten om Aniara har inte sin like någonstans och den har inte förlorat genom de sextio år som gått.

Till sist: Hur mäter man den glömska som Delblanc råkat in i? Och hur utbredd är den? Delar han inte samma öde som en lång rad av hans jämnåriga råkat ut för? Bokläsandet har förskjutits mot perifera områden, ett litet antal författare och dokumentärer håvar till sig den lilla pott som ligger på bordet. Television och internet har sin dryga skuld, de bidrar till avvänjningen från läsandet, hos en allt trolösare och allt mer manipulerad publik.

Knut Ahnlund är professor i litteraturvetenskap och före detta ledamot av Svenska Akademien.

Turkmenistans huvudstad Asjchabad.
FOTO: ISTOCKPHOTOS

Ändå inte som i Nordkorea

Mänskliga rättigheter negligeras systematiskt i Turkmenistan. Men på senare år har landet tvingats öppna sig mot omvärlden och redovisa reformer.

Turkmenistan beskrivs i Jens Westlunds reportage (*Axess* nr 2 2012) som "det andra Nordkorea" med förtryck, presidentkult och ekonomiskt armod. Men Turkmenistan har i likhet med cirka 170 av FN:s medlemsstater anslutit sig till den internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter (MR-konventionen). Till denna hör en kommitté (MR-kommittén) med 18 ledamöter, valda i sin personliga egenskap, som skall övervaka tillämpningen av rättigheterna. Inom ett år efter anslutningen skall staten lämna in en första rapport över läget i landet. Rapporten bildar sedan underlag för en dialog med kommittén under en av dess sessioner i New York eller Genève.

Turkmenistan anslöt sig till MR-konventionen 1994. Den inledande rapporten kom dock först efter 14 år. Men vid MR-kommitténs session i mars 2012 i New York skedde dialogen med Turkmenistan under en och en halv dag. Mötet var offentligt och direktsändes.

Polisövervåld, fängelseförtryck, domstolskorruption och blockering av internet samt våld mot journalister och människorättskämpar stod i förgrunden för granskningen. MR-organisationer (NGO:er) som Amnesty och Human Rights Watch, liksom inhemska men i asyl utomlands verkande MR-företrädare hade försett MR-kommittén med skuggrapporter. Dessa stod i bjärt kontrast till landets egen skönmålning.

MR-kommitténs "dom"("Concluding Observations") offentliggjordes i slutet av sessionen och tar upp all kritik och de många bristerna. I de prioriterade delarna skall Turkmenistan återkomma inom ett år till kommittén och rapportera vad man gjort. "Domen" är en viktig plattform för det fortsatta MR-arbetet i landet.

Så, ja, Turkmenistan är slutet. Men landet har genom närvaron i New York i mars inlett en kontakt med omvärlden på MR-området. Och offentliga löften gavs om lättnader i viseringen för internationella NGO:er. MR-kommitténs rekommendationer finns nu där till handfast efterlevnad och kontroll. Dörren till det stängda landet har öppnats något. Och det är mycket mer än vad Nordkorea åstadkommit.

Krister Thelin är domare och ledamot av FN:s kommitté för mänskliga rättigheter.

TEMA

FÖREBILDENS MAKT

I alla tider har människor låtit sig vägledas och inspireras av såväl religiösa som världsliga förebilder: från kyrkans helgonvördnad till idoliseringen av Zlatan Ibrahimovic. Historien visar att förebildernas makt över sinnena har en stark moralisk kraft. De är berättelser som, på både gott och ont, frigör och manipulerar.

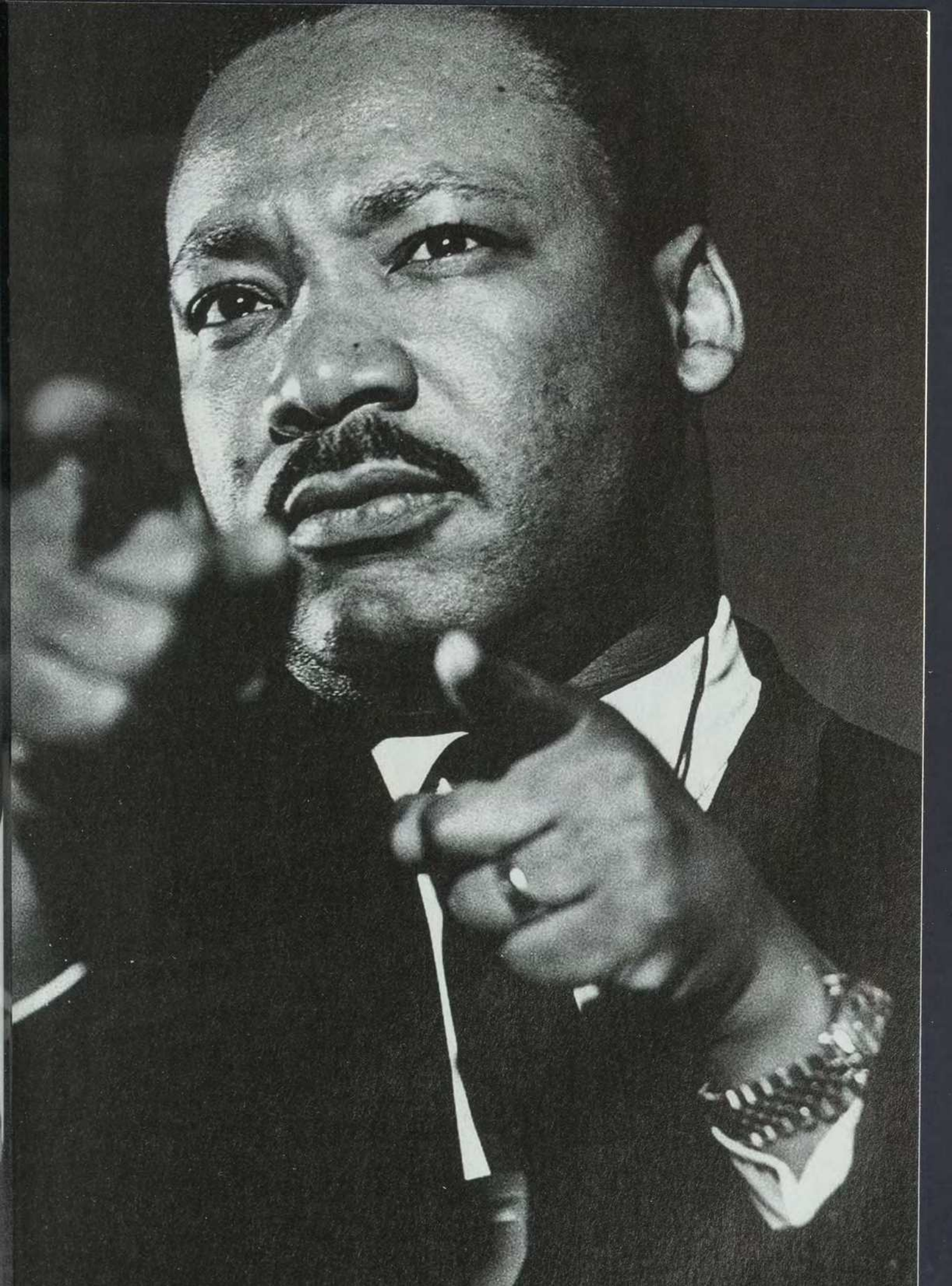

Ett varnande exempel

De som framställer Zlatan Ibrahimovic som en förebild bortser från hans auktoritära personlighet och despotiska fasoner. Det är värderingar och attityder som har föga gemensamt med respekt och social gemenskap.

Av Yrsa Stenius

Zlatan Ibrahimovic är en av världens bästa fotbollsspelare, uttryckligen anfallsspelare. Han är absolut inte allra bäst i världen, som extatiska svenska fotbollsentusiaster ibland förkunnar. Men han kvalar säkert in bland de trettio främsta artisterna på all världens arenor där det "gröna fältets schack" utövas – och det är "stort" som Zlatan själv skulle säga. Fotbollen är ju ändå en gigantisk sport, veterligen den globalaste av alla.

Vad Zlatan Ibrahimovic har gjort med sitt liv är en bragd! Om vi inte visste det förut, fick vi veta det genom David Lagercrantz bok *Jag är Zlatan Ibrahimovic*: Världsstjärnan gjorde karriär mot alla odds. En socialt stigmatiserad andra generationens invandrarkille från Rosengård, son till frånskilda, illa integrerade, fattiga föräldrar från det sönderfallande före detta Jugoslavien, banade sig väg till eliten inom en mentalt och fysiskt krävande idrott – tillika Sveriges mest omhuldade. Banade sig väg på ren begåvning och revanschlystnad – så många andra resurser stod inte till hans förfogande.

"Man kan ta en kille från Rosengård men man kan aldrig ta Rosengård från en kille", säger Zlatan Ibrahimovic i en av sina få attacker av självinsikt i den ovan nämnda boken. Möjligen är han rent av medveten om vilken skugga just detta faktum kastar över hans framgångssaga, över honom som förgrundsgestalt i svensk fotboll, för närvarande landets enda obestridliga världsstjärna. För Zlatan Ibrahimovic är inte bara en bolltekniker av guds nåde, en spelintelligent, för sin kroppskonstitution häpnadsväckande snabb forward på fotbollsplanen. Han är också en bråkstake med oregerligt temperament, dålig impulskontroll och mycken egenmäktighet i sina sociala attityder.

Som pojke i Rosengård var Zlatan Ibrahimovic en vildvuxen, tidigt skoltrött slyngel, en cykeltjuv med grövre kriminalitet väntande bakom hörnet – om det inte hade varit för fotbollen, som tog hand om hans brännande törst efter "respekt". Han var också uppvuxen i en miljö där ord som *förlåt* och *kompromiss* inte existerade, där anfall var bästa försvar och där oresonlighet var synonymt med styrka. I varje fall är det vad han själv uppger till sin biograf.

Alla dessa förhållningssätt har Zlatan Ibrahimovic burit med sig in i den internationella karriären. Framgången och världsvanan har kanske dämpat hans trilskhet en smula men ger man akt på vad Ibrahimovic säger i David Lagercrantz bok finner man att han alltjämt är en man som hyllar absoluta och auktoritära förhållningssätt, som föraktar svaghet och som definierar just ordet *respekt* på det sätt som är karakteristiskt för gangstrar:

"Respekt är ingenting man får", säger Zlatan Ibrahimovic och citerar den grynhårde fotbollstränaren Fabio Capello, som nyligen avgick från posten som förbundskapten för Englands fotbollslandslag, oförmögen att kompromissa med sina uppdragsgivare i en delikat personfråga. "Respekt är något som man tar", tillägger han. Underförstått: Respekt är något man hotar eller tvingar sig till genom över- och underordning. Jag tror inte att det är så många demokratiskt sinnade människor som skulle skriva under på denna definition av respekt. I demokratiska referenssystem är respekt detsamma som den högaktning man kan känna för någon vars utstrålning och/eller prestationer gör ett osedvanligt förtjänstfullt intryck på en. Eller också är respekt en generell hållning till medmänniskan – ett vitsordande av hennes okränkbarhet.

I en artikel i *Göteborgs-Posten* i februari i år fäste jag uppmärksamhet vid Zlatan Ibrahimovics härsklystna fasoner och ställde frågan om denne faktiskt var lämplig som kapten för det svenska fotbolls-

Zlatan Ibrahimovic.

FOTO: DINO PANATO/GETTY IMAGES

FOTO: PONTUS LUNDAHL/SCANPIX

Zlatans självbiografi, skriven av David Lagercrantz, sålde slut direkt.

landslaget. Visst är Zlatan en tillgång för den svenska landslagsfotbollen men genom att upphöja honom till kapten förser man hans despotiska personlighet med en formell auktoritet denna helst inte ska ha. Dels därför att Zlatan tenderar att paralysera delar av det övriga laget – Blågult spelar stundom bättre utan Zlatan än med. Dels därför att Zlatans sociala attityder skaver ganska rejält mot förväntningarna man ställer på en person som har hedersuppdraget att leda ett nationellt representationslag i Sveriges populäraste sport.

I artikeln påpekade jag att boken om Zlatan Ibrahimovic inte bara sålde kopiöst utan också hade blivit något av kurslitteratur för vinnarskallar i idrottens ungdomsorganisationer. Zlatan framställdes i medierna som förebild för alla unga som ville kämpa sig fram här i livet.

Jag var en smula bekymrad över att så få inflytelserika opinionsbildare hade påtalat det djupt problematiska i Zlatan Ibrahimovics värderingar och attityder – föga förebildliga för unga som helst borde socialiseras in i gemenskaper med andra föreställningar om respekt och mellanmänsklig gemenskap än dem Ibrahimovic håller sig med.

Men vad är en förebild? frågade sig många som efter min artikel fortsatte diskussionen om fenomenet Zlatan Ibrahimovic. Vem skapar förebilder? Zlatan har väl inte bett om att få bli förebild? Så föll replikerna bland annat vid en debatt om den fascinerande men också aningen frånstötande boken *Jag är Zlatan Ibrahimovic* som ägde rum på Publicistklubben i Göteborg härförleden.

Förebilder existerar på olika nivåer i vårt sociala orienteringssystem.

Till att börja med har vi de personliga förebilderna, som brukar vara förlagda till vår barndom och ungdom, och som är ett slags vägvisare genom vuxenblivandet. De är modeller som ger kropp och själ åt våra ofta ospecificerade personliga önskningar, böjelser, drömmar och strävanden men också åt omvärldens rollförväntningar på oss. Modellerna medverkar också till att forma nya ambitioner hos oss i ett växelspel mellan projektion och inspiration.

När vi är små hämtar vi förebilderna på nära håll: föräldrar, äldre syskon, andra vuxna samt större och försigkomnare kamrater ur vardagens närmaste krets. Så småningom kompletteras eller ersätts dessa gestalter av andra som befolkar mer fjärran horisonter i vår växande erfarenhet och som blir till mänskliga representationer av något åtråvärt. De kommer till oss över hela vårt kommunikationsnät. De är fiktiva eller reellt existerande "idoler" som fyller många funktioner i utformningen av våra personligheter, av det vi kallar vår identitet. De har kanske uppnått det vi vill uppnå, de kanske öppnar dörren till någon hemlig önskan som vi inte ens visste att vi närde. De kanske ger oss mål och mening på vår färd genom att spela någon social roll vi gärna vill axla. Vi kanske identifierar oss med dem så starkt att de blir så kallade jagobjekt, någon vi ständigt fantiserar om som en följeslagare i vårt liv i ett slags dubbelexponering av oss själva.

När vi blir vuxna och förhoppningsvis har funnit oss till rätta i ett liv som tillfredsställer oss brukar dessa förebilder tona bort sedan de fullgjort sitt värv i vår utveckling. Senare i livet reduceras förebilderna på sin höjd till inspiratörer, som gått före oss på den livsväg vi slutligen valt och som uppmuntrar oss att fortsätta.

Alla som har utnämnt Zlatan Ibrahimovic till förebild för unga idrottare i allmänhet och för pojkar och flickor från utanförskapets sociala marginaler i synnerhet har naturligtvis fog för sitt påstående vare sig Zlatan vill det eller inte. Lyckas man som denne vända sitt liv ett hundraåttio grader bort från vad som såg ut att vara ett ruskigt förutbestämt öde, och gör man det med hjälp av både begåvning och envishet, är det klart att man blir modell och en mänsklig inkarnation av all världens drömmar för tusentals med ett ursprung snarlikt ens eget. Man bör kanske påminna sig att Zlatan Ibrahimovic framgångssaga inte bara handlar om en osedvanlig bollbegåvning och om turen att bli upptäckt. Den handlar framförallt om träning, träning så enveten att den gränsar till besatthet.

Så långt är det förebildliga hos Zlatan en ganska enkel historia. En mer intrikat fråga på temat kan dock ställas: Är det något hos Zlatan

som inte är själva fotbollen, geniet och framgången men som ligger inflätat i allt detta, som gör att många ställer honom på en piedestal för sig? Är det något bortom fotbollsstjärnans prestationer som gör att en öppen landslagsträning med denne på planen drar tusentals åskådare till läktarna, när sådant normalt lockar högst ett hundratal?

En av anledningarna till att det blev avsevärd upprördhet, framför allt på nätet, bland Zlatanentusiasterna när jag hävdade att Zlatan inte som person är någon bra förebild för dagens unga även om hans karriär är det, var förmodligen den att väldigt många unga ser upp till Zlatan just som person. De mest högljudda av hans beundrare är inte ens alltid intresserade av fotboll.

Zlatan Ibrahimovic är en karismatisk människa. Det förklarar en del av den hängivenhet han framkallar även om karisma inte är lätt att förklara. Men jag tror att Zlatan väcker osedvanligt stark entusiasm därför att han med sitt sätt att vara tilltalar det rebelliska hos vilsna ungdomar som identifierar sig med den grandiosa ostyrigheten i Ibrahimovics väsen. Lagar som gäller andra gäller inte Ibrahimovic. Han är stor och stark och fågelfri – en gulögd örn som svävar högt och gör vad han vill, jublar många små rebeller från orter världen över där människor är fjättrade vid allehanda tvång och usla förutsättningar.

Med andra ord: Precis de drag som jag ansåg ligga Ibrahimovic i fatet som proklamerad förebild för unga tävlingsmänniskor och som kapten för fotbollslandslaget är uttryckligen de sidor hos stjärnan som får hans beundrare att tända till utifrån sina ospecificerade personliga och kollektiva önskningar.

Kanske avslöjade den uppfattning jag gav uttryck för i min artikel mer om mig själv, min ålder, min etnicitet och min privilegierade sociala ställning än om Zlatans kvalifikationer som förebild för dem som kanske mest är i behov av förebilder för att inte nedslås av det utsiktslösa liv som ser ut att ligga i beredskap åt dem?

Likväl, förebilder i vårt samhälle är inte bara personliga identifikationsobjekt för människor och grupper på jakt efter ett liv. Förebilder har också en allmän funktion i betydelsen "föregångare med gott exempel" i förhållande till samhällets allmänt omfattade värdegrund. Mer konkret uttryckt i detta sammanhang: Människor som av olika anledning är offentligt uppburna förväntas vara, om inte dygdemönster precis så åtminstone utan anmärkning i relation till de uppförandekoder och normer som anses utgöra vår sociala gemenskaps sammanhållande kitt.

Jag har ofta haft svårt för det resonemang om förebilder som förs i massmedierna, inte sällan i anslutning till något drev mot någon känd person, som anses ha brutit mot sin skyldighet att uppträda som förebild för allmänheten.

Ledande politiker är inte valda till sina ställningar som förebilder i någon moralisk mening. De är valda på sina politiska program – låt vara att de naturligtvis rent allmänt måste uppföra sig så att de inte förverkar sitt förtroende hos väljarna. Samma sak tycker jag gäller andra människor på den offentliga arenan som blivit kända i kraft av insatser eller prestationer. Förebilder behöver de inte vara men de måste avväga sitt uppförande i relation till det mått av personlig trovärdighet som de behöver i sina värv. En minister kan inte tillåta sig lika mycket som en artist.

Medierna ägnar sig enligt min uppfattning åt uppenbart hyckleri när de ursäktar grova kränkningar av någon kändis privatliv med motiveringen att kändisskapet gör vederbörande till en förebild vars göranden och låtanden måste granskas.

Med framstående idrottsstjärnor är situationen dock en aning mer tvetydig. Sin berömmelse har de nått genom sina prestationer och det vore förmätet att kräva att de på grund av sin framgång måste vara något slags mönsterindivider också i tillvarons alla andra avseenden.

Emellertid vet vi att idrottsstjärnor tenderar att vara förebilder på både den personliga, projektiva nivån och den allmänna exemplifierande nivån samtidigt.

Därför har en toppidrottares personliga framtoning och allmänna uppförande ett icke försumbart genomslag på attityder och förhållningssätt hos dem som beundrar dem. Självklart agerar inte toppidrottare i ett socialt vakuum – deras attityder och ageranden påverkas naturligtvis av vad som är allmänt gångbart i det samhälle som har fostrat dem.

Det är knappast någon tillfällighet att det var en amerikan (John McEnroe) som först bröt tennisens dittills axiomatiska tabu mot obehärskat uppträdande på tennisbanan. I USA är den jagfixerade självsvåldigheten mer gångbar än i Europas ofta reserverade och etikettmedvetna kulturer. Emellertid visade sig McEnroe också vara förebudet om en upplösning av de disciplinerade idealen inom tennisen som sport – och inte bara där ska gudarna veta.

'Respekt är något som man tar', tillägger Zlatan. Underförstått: Respekt är något man hotar eller tvingar sig till genom över- och underordning. I demokratiska referenssystem är däremot respekt detsamma som den högaktning man kan känna för någon vars utstrålning och/eller prestationer gör ett osedvanligt förtjänstfullt intryck.

Att fotbollens målgörare ständigt hittar på nya militanta eller sexuellt potenta segergester har att göra med den andliga atmosfären i det tjugoförsta århundradets värld där makt, kropp och sex är hårdvaluta. Men fotbollsspelarnas stundom obscena symbolspråk, som Fifa för all del försöker hålla efter, laddar förstås den explosiva atmosfären i fotbollspubliken världen över ytterligare. Präglingsprocessen är reciprok.

Just för att idrottsmännen uppträder inför en masspublik med ett sug efter identifikation och härmning är frågan om vilken typ av förebild de utgör inte oviktig.

Zlatan Ibrahimovic förkroppsligar i detta hänseende en kulturkrock, en näst intill ideologisk motsägelse. Har man som Ibrahimovic tagit emot uppdraget att på internationella arenor leda det svenska nationslaget i fotboll kan man förvänta sig att vederbörande uppträder som en exponent för Sverige, dess sociala och politiska kultur i vid mening. Samtidigt förefaller det som om det som lyfter Zlatan och i ungas ögon och gör honom till den idol som kan göra anspråk på kaptensbindeln, är de egenskaper (vid sidan av fotbollskunnandet) hos honom som strider mot svensk tradition, nämligen de utmanande förhållningssätten jag nämnde i artikelns början.

Kanske är det så enkelt att sådana som jag med mina djupa rötter i nordisk demokrati oroas av att Zlatan Ibrahimovic ser ut att representera en ny tids värderingar i en globaliserad värld: individen har bara sig själv att lita till i kampen om en plats i solen – alla kategorier. Aggressiv styrka, målmedvetenhet och ett visst mått av hänsynslöshet är i det sammanhanget inte att förakta. Demokrativurmande sillmjölkar göre sig icke besvär.

Yrsa Stenius är journalist och tidigare allmänhetens pressombudsman.

Helgonen visar vägen

I alla tider har vi inspirerats och vägletts av livsgärningar som fyller vår tillvaro med en högre mening. Helgon och helgonvördnad har fortfarande en viktig funktion att fylla, när det gäller människors behov av att ingå i stora och meningsfulla sammanhang.

Av Werner G Jeanrond

Vad är ett lyckat liv? Hur kan jag orientera mig i mitt eget liv?

I alla kulturer berättas om kända människors liv för att uppmuntra till funderingar över vad som formar en passande livsgestaltning. I Sverige intresserar sig idag så många för Dag Hammarskjöld att det ständigt publiceras nya böcker och artiklar som diskuterar hans andliga väg och politiska gärning. Hammarskjöld-litteraturen kan sägas uppfylla en liknande funktion som de kristna helgonberättelserna har fyllt genom århundranden. Vi människor söker och finner förebilder hos andra människor – levande och döda. Varje by och varje stad berättar i ord och skrift om sina "helgon" eller anti-helgon, om dem som anses ha levt minnesvärda liv samt om dem vilkas liv bedöms som misslyckade. Vi tolkar vårt liv och livsutmaningar i ljuset av de andras liv. Vi behöver sådana berättelser för att orientera oss i denna värld.

Redan mycket tidigt fanns i den kristna traditionen ett intresse för att relatera till de kvinnor och män som har offrat sitt liv för sin tro. Innan den kristna tron accepterades i det romerska riket, tolkades martyriet av många kristna som livets fulländning i Gud. Även om omvärlden tänkte precis tvärtom och fördömde dem som avföll från den officiella trostraditionen i det romerska riket, tolkade kristna redan Jesu korsdöd som en kontrakulturell händelse liksom handlingarna hos de människor som troget och hängivet följde honom och hans väg genom död och uppståndelse. Dessa "blodvittnen" betraktades som Guds närmaste vänner vilka genom ett fulländat liv och den resulterande närheten till Gud förmådde förmedla även hans välsignelse till levande kristna. Så småningom räknades också berömda asketiska kristna som ett slags "hedersmartyrer" och skaran av helgon växte snabbt i den kristna kyrkan. Blandningen av olika antika och lokala föreställningar med kristen trospraxis ledde till att helgonen inom vissa delar av kyrkan även fyllde funktionen av "patron", alltså en person med auktoritet och handlingskraft. En patrons grav vördades offentligt enligt särskilda regler och traditioner och patronens minne hölls heligt i förväntan på vissa gentjänster, som skydd mot epidemiska sjukdomar, hjälp för de svaga (kvinnor och fattiga), välstånd för diverse yrkesgrupper med mera. Ofta byggdes kyrkor på eller vid en sådan "helig" grav.

Även idag vigs kristna kyrkor till minne av en (eller flera) helgon. I katolska kyrkor finns helgonreliker inmurade i själva altaret för att framställa en fysisk kontakt mellan helgonen och kyrkan: både byggnaden och församlingen står på så sätt i en helig kontakt med kyrkans patronat.

Längtan efter fysisk kontakt med ett helgon är emellertid inte bara ett fenomen från ett förflutet fromhetsliv. Kvarlevorna av den heliga Thérèse av Lisieux (1873–97) har nyligen visats i över fyrtio länder och attraherat miljontals människor, till exempel i USA (2000), England och Wales (2009). Thérèse var karmelitnunna och blev genom sitt andliga liv och sina skrifter en framgångsrik vägledare för oräkneliga människor idag. Hon helgonförklarades 1925.

Under medeltiden betydde tillhörigheten i ett patronat att man kände sig som en medlem i ett större familjeförbund med specifika rättigheter och en tydlig social ställning. Ett sådant patronat kunde tolkas som en idealisk motbild till den världsliga maktkonstellationen med dess orättvisa ordning och pågående exploatering av de

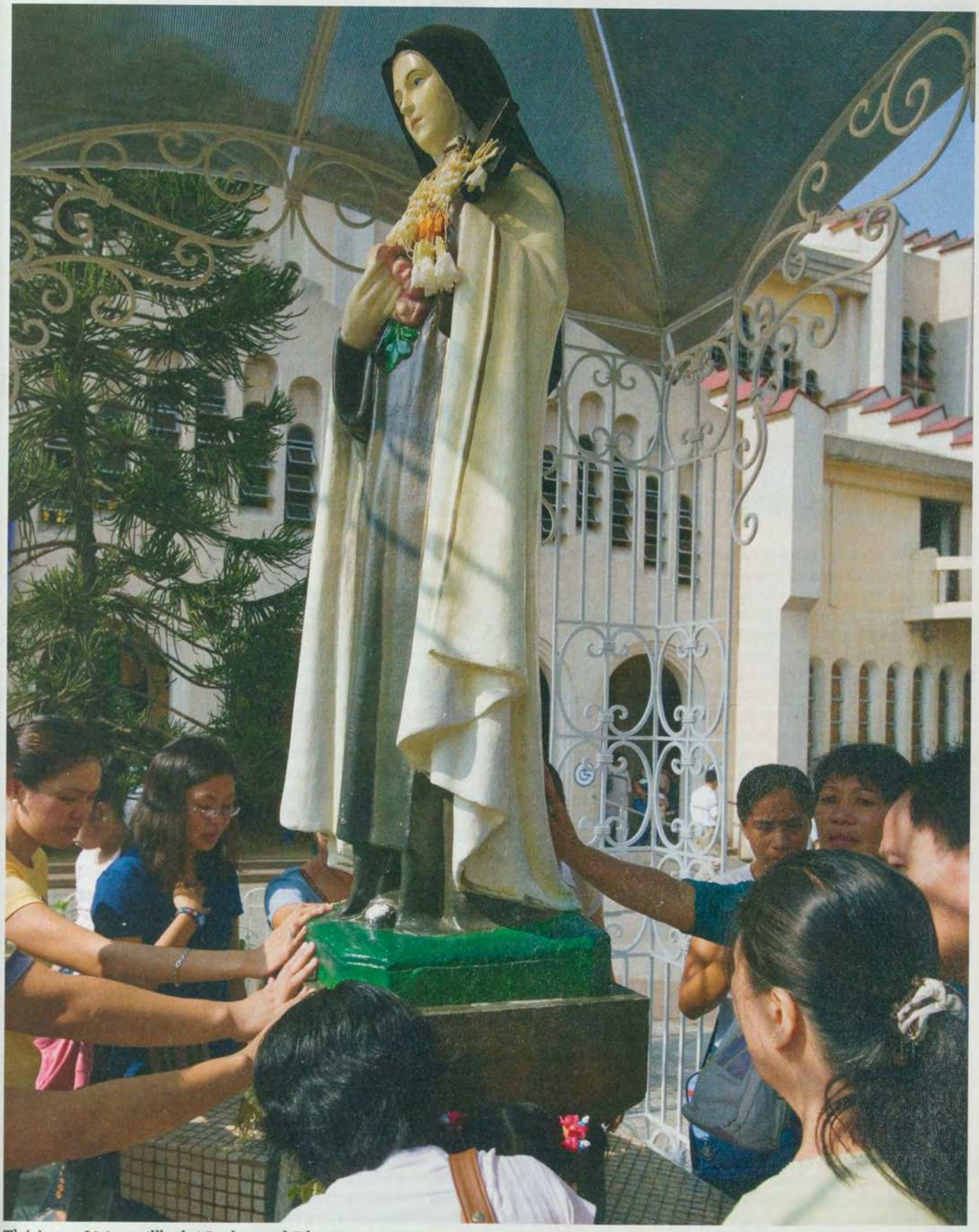

Thérèse av Lisieux tillbeds i Baclaran på Filippinerna.

FOTO: GREG ELMS/LONELY PLANET/SCANPIX

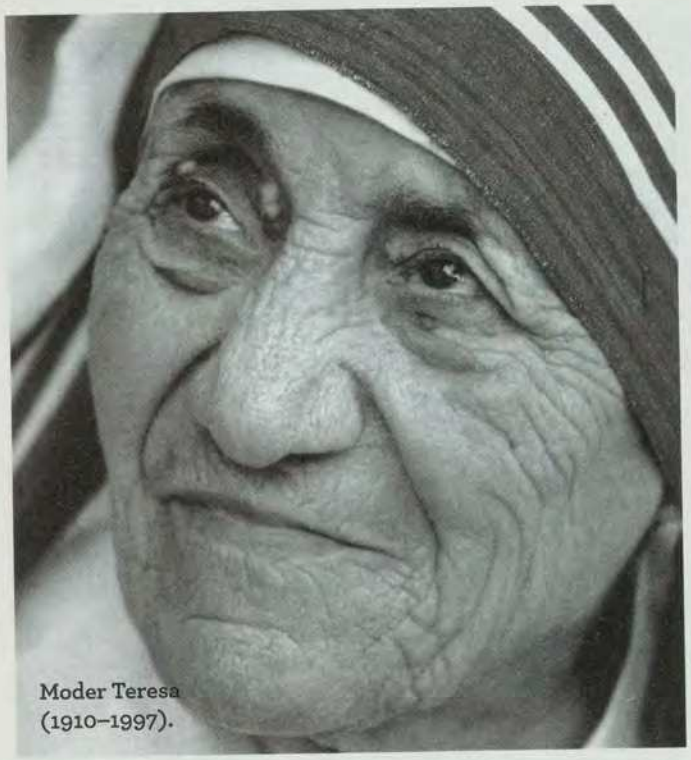

Moder Teresa (1910–1997).

Politikern Anna Lindh (1957–2003).

svaga i samhället. Helgonberättelser och helgonvördnad utvecklades alltså i ett sammanhang av makt och behov, av sociala, politiska, ekonomiska och kulturella strukturer och könsstrukturer samt av personliga och politiska förväntningar och ambitioner. Detta är naturligtvis inte alls överraskande, eftersom religion i alla sina former och uttryck relaterar till människornas konkreta livserfarenheter och förväntningar.

Varje tid väljer sina helgon. Men medan den katolska kyrkan idag följer en utvecklad rättslig process saknas sådana procedurer inom de protestantiska kyrkorna. Men detta betyder inte alls att helgonen har försvunnit från det protestantiska fromhetslivet. Svenska kyrkans kalender liksom varje Ica-almanacka erbjuder en detaljerad förteckning av svenska helgon och deras festdagar. Bilder och skulpturer av Maria, av apostlar och av andra kända kristna helgon finns i många kyrkor i Sverige. Utöver dessa offentliga och officiella helgonlistor finns en rad personer som genom sina livsgärningar betraktas som "helgon" även utanför ett religiöst sammanhang. Dag Hammarskjöld, Dietrich Bonhoeffer, Martin Luther King, Moder Teresa, Oscar Romero, Anna Lindh hör till dem som kan inspirera vårt liv idag. Vad kännetecknar dem? Alla visade stor integritet och trogenhet till sina övertygelser oavsett kritik, hat, hot, förlöjligande, tortyr och mord.

I ett religiöst sammanhang förväntas av ett helgon harmoni mellan inre hållning och yttre gärning. Här kan man studera hur utvecklingen av ett intensivt trosliv präglar hela människans karaktär. För kristna helgon betyder detta att en levande relation till Jesus Kristus inte bara leder till ett intensivare böneliv utan också till ett liv i den kristna gemenskapens, i världens och skapelsens tjänst. Kristna helgon vittnar om Guds pågående skapelse- och försoningsprojekt. Ett kristet helgons liv pekar alltså alltid på Guds projekt och på den stora gemenskap till vilken Gud har kallat alla människor. I grund och botten är varje människa kallad att leva ett liv i denna heliga gemenskap. Helgelse är därför inte bara en uppgift för särskilt virtuosa andliga och kyrkliga personligheter utan en inbjudan till alla. Jesu moder Maria representerar alla människor kallade till Gudstro när hon enligt Lukasevangeliet svarar ängeln som förmedlar Guds kallelse för henne: "Jag är Herrens tjänarinna." Den bibliska vägen till helgelse börjar genom ett "ja" till Guds kallelse. Ett kristet helgon är en människa som säger ja till att delta i Guds stora projekt i konkreta och för det mesta helt vanliga omständigheter. Ett heligt liv kännetecknas inte av omständigheternas storhet utan av en människas inre motivation att bemöta livets olika utmaningar i kärlekens ande.

I den katolska kyrkan blir vissa människor officiellt helgonförklarade. Bara den som tas upp i den officiella förteckningen av de heliga eller de saliga (*kanon*) får vördas offentligt. Den kyrkorättsliga processen (*kanonisering*) förutsätter naturligtvis att en avliden person beundras och hedras av många människor. Sedan ska genom denna persons förbön ett under ha skett som måste bevisas i en separat process. Påven har alltid det sista ordet för att bedöma om en människa ska salig- och heligförklaras. Självfallet pågår det ofta diskussioner om en särskild människa skulle kunna kanoniseras för att hon representerar dygder som man antingen från kyrkoledningens sida eller från vissa lobbygruppers sida önskar proklamera (nutida exempel inkluderar Opus Deis grundare Josemaría Escrivá de Balaguer och påvarna Pius IX, Pius XII och Johannes Paulus II). Men det finns också kanoniseringar som faktiskt gläder de flesta människor (till exempel Moder Teresa och John Henry Newman). Det är alltså en skillnad om troende katoliker utpekar ett helgon på grund av dennes förebildskvalitet eller om kyrkoledningen proklamerar ett helgon på grund av vad man anser som viktiga karaktärsdrag i en viss tid eller om en sådan process bedrivs gemensamt av kyrkfolket och kyrkoledningen.

Samtidigt är det intressant att observera hur helgons status skiljer sig beroende på tid och plats. Många katoliker älskar den helige Antonius, patronen för de förlorade tingen. Man ber att Antonius genom sin förbön hos Gud verkar för att man snabbt ska kunna återhitta de glömda och försvunna saker som man så förtvivlat

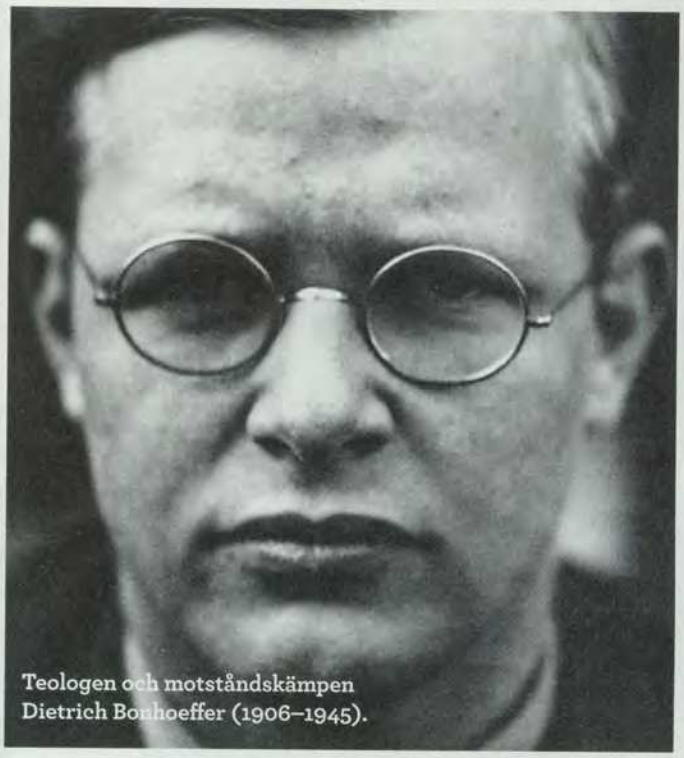

Teologen och motståndskämpen Dietrich Bonhoeffer (1906–1945).

Dag Hammarskjöld (1905–1961).

söker. Här ser vi ett exempel på ett helgon som har förknippats med ett särskilt uppdrag. I min sydvästra tyska hemtrakt fyller den helige Florian funktionen av beskyddare mot brand. Därför är han även skyddspatron för alla brandmän.

Den unge Martin Luther anropade gärna den heliga Anna, Marias mor och Jesu mormor. Däremot fördömde reformatorn sedan all helgondyrkan som ett uppenbart fall av kristet missbruk. Vid dopet fick Luther namnet Martin, till minne av Martin av Tours som levde på 300-talet och blev känd genom historien om den delade manteln. Det berättas att soldaten Martin delade sin mantel med en fattig man vid stadsporten till franska Amiens. Sedan såg han i en dröm att Jesus själv hade burit denna halva mantel. Berättelsen är alltså en tolkning av bibelordet: "Sannerligen, vad ni har gjort för någon av dessa minsta som är mina bröder, det har ni gjort för mig." (Lukas 25: 40) Firandet av den helige Martin med spel, sång, berättelse och procession har hjälpt oräkneliga barn (och vuxna) att förstå vad som menas med att dela med de fattiga. Ett sådant Martinståg finns varje år även i Glasgows universitetskyrka med deltagare från många kulturer och diverse trostraditioner.

Helgonberättelser har alltså potential till moralisk förändring i samhället långt över den ursprungliga berättelsens lokala historia. Men de kan också instrumentaliseras för ideologiska ändamål. Jag är döpt efter den helige Werner. Werner levde på 1200-talet. Men på 1960-talet upphörde han att vara helgon när det blev känt att skulden för hans våldsamma död som 16-årig vingårdsarbetare utan något bevis lades på judarna i området med våldsamma pogromer som följd. Ruinen efter den kyrka som började bygga år 1289 i Bacharach (i den tyska Rhendalen) till Werners ära och för att attrahera pilgrimsskarorna till byn kan fortfarande beskådas. De står numera som symbol för hur en helgonberättelse ledde till religiöst motiverad förföljelse och folkmord. Som alla andra berättelser behöver även helgonberättelserna granskas kritiskt. Och som resultat av en sådan kritisk granskning står jag idag utan given namnsdag.

Helgonberättelserna är viktiga kulturbärare – på gott och ont. De förmår förmedla exempel på övertygande erfarenheter av moraliskt handlande personer till nya generationer, bevara minnen av stora och små insatser för det goda, det humana och det sanna, uppmuntra till civilkurage och till ett ansvarsfullt religiöst agerande i Kristi efterföljd och i kyrkans tjänst. Som andra berättelser kan helgonberättelser fylla en viktig pedagogisk funktion när de framställer goda och rättvisa människor som förblev trogna sig själva och sina värderingar även i motvind. Men berättelserna har alla uppstått i konkreta sammanhang och med särskilda syften och perspektiv. Ingen berättelse kan påstås vara oskyldig. Snarare är varje berättelse förknippad med tydliga och mindre tydliga intressen samt med personliga och systemiska förväntningar och hållningar.

Den teologiska kritiken av helgondyrkan av Martin Luther och andra reformatorer drabbar inte automatiskt det kulturella och religiösa värdet av helgonberättelser. Snarare behövs det en kritisk och självkritisk hållning gentemot alla försök att utöva religiös makt genom helgonberättelserna. Ett bra kriterium vid en sådan granskning kunde vara: I vilken utsträckning befrämjar en helgonberättelse religiös frihet, teologisk insikt, moraliskt ansvar och en kallelse till tjänst i kyrka och samhälle?

Berättelsen om Martin och hans spontana stöd för de fattiga i 300-talets Gallien kan fortfarande beröra och inspirera idag medan berättelsen om judarnas förmenta mord på den helige Werner fungerade som en del av den kristna historien av systematiskt förtryck av judar och judisk religion. Men även Martin-berättelsen kan bli farlig när den reducerar stödet för de fattiga till blott spontana insatser och på så sätt underminerar den nödvändiga reflektionen över hur vi idag bättre kan bekämpa fattigdomen i vår värld. Berättelser om helgonen kan alltså vara moraliskt inspirerande, men det kan också själva berättandet vara, om hur vi faktiskt berättar om våra egna och alla andras helgon.

Werner G Jeanrond är professor of Divinity vid University of Glasgow.

Hjältar utan hjältemod

Föreställningen om heroism på slagfältet har förändrats över tid. Vi lever idag i en oheroisk tid, vilket sätter sin prägel på de fiktiva hjältarna.

Av Christopher Coker

Man kommer helt enkelt inte ifrån Akilles – inte ens nu, mer än 2 600 år efter att han gjorde sitt första dramatiska (vissa skulle kanske säga teatraliska) framträdande i krigets kanon. Efter vad jag har hört föredrar kadetterna på militärakademin West Point numera att hålla på Hektor, men en "Hektor som vinner". Men tyvärr gör han ju inte det. Akilles är den store krigaren. Hektor springer för sitt liv, ända tills han inte orkar längre och till sist tar strid och dör – *som en man*. Redan formuleringen är pinsam numera. En bifigur i Evelyn Waughs trilogi *Sword of Honour* beskrivs som "en inte särskilt attraktiv man, men en man var han". I våra dagar drar vi oss för att använda termen. Till och med soldater säger att den känns pinsam, och det finns ett skäl till det. Idag är vi mer benägna än våra förfäder att se att man kan vara tillräckligt mycket *man* för att vara soldat, bara för att upptäcka – när man återvänder hem – att kriget inte har gjort mer *man* på detta sätt av en.

I Homeros dikt finner vi Akilles i mordisk jakt på Hektor. Vi vet hur historien slutar. Och det vet också de båda protagonisterna. Hektor är förutbestämd att dö och inom kort följas av Akilles själv, och det enda de kan trösta sig med är tanken att de aldrig kommer att glömmas bort. De springer vidare, bortom Trojas murar och källorna till floden Skamander, vars gud Akilles en gång i tiden utmanade. På denna punkt gör Homeros, som så ofta i berättelsen, en utvikning för att påminna oss om en lyckligare tid:

> Nära källsprången ligger där några bassänger,
> vackert beklädda med sten: dit brukade troernas hustrur
> och deras sköna döttrar gå innan grekerna kommit
> och det var fred alltjämt, för att tvätta praktfulla kläder.
> Här svepte bägge förbi ...
>
> [Övers. Ingvar Björkeson]

Och där sveper de ännu förbi. Förhoppningsvis, för oss andra, kan West Points kadetter åtminstone känna igen en "förlorare" när de ser honom, även om de fortsätter att hålla på Hektor.

Modet kan avslöja mycket, men inte allt. Det faktum att böckerna med fiktionens alla stora hjältar, från Tolstojs furst Andrej till Hemingways Robert Jordan, aldrig har slutat tryckas i nya upplagor tyder på att de är tidlösa på samma sätt utanför som på bokens sidor. "Akilles och Hektor strider, strider och strider ånyo i måttlöst minne", skrev poeten Edwin Muir. Litteraturens mindre hjältar blir snabbt omoderna, för de är rotade i den tid då de skapades; de stora hjältarna lever kvar i det kollektiva medvetandet, emellanåt omgjorda genom film och tv och bearbetade i livfulla romanskildringar.

Vad som kommer på modet och faller ur modet säger hur som helst mer om oss själva än om de fiktiva gestalter som fortsätter att inspirera oss. Det säger mer om krigets ständigt skiftande karaktär, men föga eller inget om dess oföränderliga natur. Varje krig skapar sina hjältar, och varje tid får de hjältar den förtjänar – och vår råkar helt enkelt vara en ytterst oheroisk tid. Ingen man, förklarade Hegel, är en hjälte för sin kammartjänare, och när hjältar inte är på modet dominerar oftast kammartjänarens synvinkel.

Problemet är att kriget självt har minskat starkt i skala sedan 1915. Först upphörde det att vara ärorikt, när miljoner unga män sprängdes i bitar eller föll för kulspruteeld på västfrontens slagfält; därefter miste kriget sin glamour, om inte annat så för USA i Vietnam, som fann att krigarens konst var förlegad och föredrog att förlita sig på bearbetning av väldiga mängder data med till exempel starkt överdrivna dödssiffror. Efterhand som kriget har blivit alltmer instrumentaliserat och dataflödena fortsätter att välla in, nu genom drönarnas videoströmmar, så fortsätter den existentiella avkastningen

Akilles vrede av Giovanni Battista Tiepolo, 1757.

FOTO: WIKIPEDIA

av kriget att minska, vilket är anledningen till att vi måste uppleva det i andra hand, genom datorspel och fiktion.

Men den realitet som soldater fortfarande ställs inför på fältet har inte förändrats särskilt mycket sedan Homeros. Det kan hända att de teknologiska utmaningarna har förvandlat slagfältet till en "slagrymd", men så länge kriget förblir vad Thukydides var den förste att kalla det, "en mänsklig sak" – så länge det inbegriper den mänskliga faktorn – kommer hjältar fortfarande att lystra. För hjälten är en man som finner att han gör skillnad för andra, i en värld där skillnader kan handla om liv och död. Ibland kan han till och med inspirera oss andra att fortsätta kämpa.

De flesta soldater går inte ut i krig i förväntan om att växa med uppgiften; många skulle hellre slippa. Många hjältar har ingen längtan efter hjältemod, och vissa inte ens efter krig. Heroismen finner dem på ett ibland djupt rörande sätt. Ett av de mest slående exemplen är Robert Jordans död i Hemingways roman om spanska inbördeskriget, *Klockan klämtar för dig*. Det är Jordans berättelse; boken liksom de bästa replikerna är hans. Att fråga varför han till sist offrar sig är en hopplöst naiv fråga. Varför kämpade Scott och hans kamrater mot Antarktis, eller varför spikade Luther upp sina teser på kyrkporten i Wittenberg? Luther sa det faktiskt: "Jag kan inte annat." När en människa rusar tillbaka in i eldhavet för att rädda ett barn eller en soldat kastar sig över en granat för att rädda en vän, så gör de det utan att tänka; sådana handlingar är impulsiva, men inte spontana. De är realiseringen av ett liv där frågor om krigets moral är lika malplacerade som det så kallat "idiotiska" i en arktisk expedition eller det till synes "meningslösa" i att "kasta bort" sitt liv för en vän. Vi är vad våra handlingar gör oss till, och det är handlingen som bekräftar det autentiska hos den människa som utför den, inte omvänt. I Robert Jordans fall är kriget det medel genom vilket hans kultiverade individualism kan upphöjas till det heroiska. Och därför, tillägger författaren E L Doctorow, "fråga aldrig för vem klockan klämtar; den klämtar så att jag kan vara mig själv".

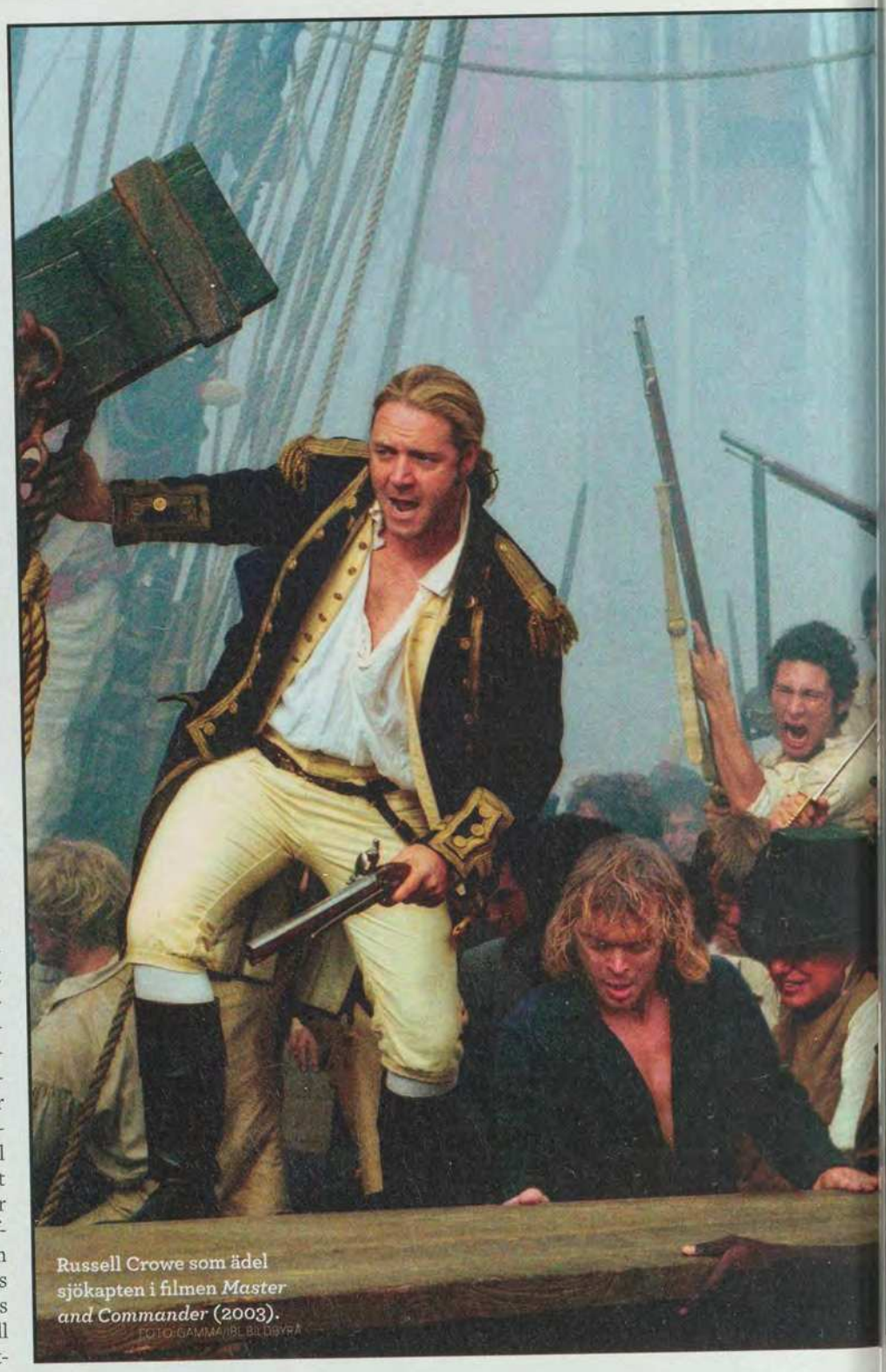

Russell Crowe som ädel sjökapten i filmen *Master and Commander* (2003).
FOTO: GAMMA/BILDBYRÅ

En kritik som brukar riktas mot en västerländsk kanon är att den sällan inbegriper icke-västerländska hjältar. Men en fin kortroman som gör det är Tolstojs *Hadji Murat* (förvisso en orientaliserad västerländsk version, men likväl en storslagen berättelse, som Harold Bloom menar är om inte Tolstojs största verk, så åtminstone hans mest inspirerande). Hadji har varje egenskap av betydelse: han är djärv, en skicklig ryttare, uppfinningsrik, och han dör en storslagen död när han omringats i sin sista strid. Ingen annan hjälte i epikens eller sagans värld, vare sig i antiken eller i modern tid, skriver Bloom, kan egentligen mäta sig med honom, och ingen är närapå lika sympatisk. Och det är avslöjande att Tolstoj själv, som länge hade talat emot krig och omfattade en version av militant kristen pacifism, skapade *Hadji* så sent i livet och lämnade verket opublicerat vid sin död (han tycktes bevara sin lojalitet inte mot kriget, utan mot det heroiska element som inspirerat honom att skapa furst Andrej).

FÖREBILDENS MAKT

I den episka diktningen var berättelsens hjältar förgrundsgestalterna, ibland både gudlösa och halvgudar, som i Akilles fall, en man som så många soldater vill vara men också fruktar att de kan förvandlas till. I den moderna romanen är de av mindre format, men mer sympatiska, eftersom de ofta är mer passiva än aktiva; vissa är till och med motvilliga hjältar, som vi ofta finner ännu mer inspirerande. Den moderna romanen, skrev Baudelaire, bör "inte ha några hjältar eller monster"; men när kriget flyttade från Sankt Petersburgs salonger, där Tolstojs hjältar ofta befann sig, till gatorna, lystrade massorna till en del högst verkliga monster, många av dem bara alltför mänskliga. Den berättelse som fångar detta bäst är kanske William Faulkners *A Fable*, där berättelsens sanna hjälte är den "okände soldaten", utan namn, rang eller ens identitetsnummer, och därmed utan den viktigaste egenskapen hos varje traditionell romanfigur: en personlighet som läsaren kan identifiera sig med.

Föreställningen om det heroiska förändrades med tidens gång. Heroism kom att betyda något annat, en sorts passiv uthållighet snarare än ett aktivt risktagande; hjältarna i den samtida krigsromanen är mer stoiska än heroiska. Och den lidande hjälten är en person med en annan uppsättning heroiska egenskaper, såsom självironisk humor, större självinsikt och en välvillig hållning till andra som själva är mindre (eller föga) heroiska. För mig är den arketypiske moderne hjälten en av de minst kända. Han uppträder i den största brittiska romanen om första världskriget, Frederick Mannings *The Middle Parts of Fortune*, vars huvudfigur bara kallas vid sitt efternamn, Bourne. Att vara okänd är nästan ett kriterium på sant hjältemod nuförtiden (när alla ständigt oroar sig för sin status). Bourne har två nära vänner, Shem och Martlow, och romanen handlar om dessa tre – och deras kamratskap. De kommer från olika sociala bakgrunder och har föga eller inget gemensamt – det vill säga inget utom sin kamratskap, som har vuxit fram under kriget, i dödens och farans närhet, genom deras gemensamma upplevelser vid fronten. De har förts samman av slumpen och olyckan, och det är ödet som är romanens huvudtema.

Hjältarna i vår samtid är kanske motvilliga och osannolika, men de är verkliga. Vi har förmodligen mött dem i verkliga livet (även om vi kanske inte alltid kände igen dem just då). Om de framstår som mindre än det förflutnas hjältar så beror det på att vi jämför dem med oss själva, och det är vi själva som befinns väga för lätt. Men det finns en nedslående sanning i allt detta. Vi frambringar fortfarande hjältar av den gamla sorten; man finner dem i vilken bok som helst av en före detta soldat eller inbäddad journalist, som till exempel Sebastian Jungers ojämförliga reportagebok *War*, en målande skildring av ett heroiskt förband som råkade in i de värsta striderna i Afghanistan i Korengaldalen 2005. Vi frambringar fortfarande män som vinner medaljer för sitt mod, och de vinner dem i strider som fortfarande är värda att utkämpa. Våra hjältar behövs eftersom det verkligen finns monster därute, i en rad olika manifestationer, från fanatiska terrorister och jihadister till etno-nationalister och mordiska rebeller. Men seriösa författare har tenderat att förminska dem, liksom hjältarna i allmänhet. I romanen som genre skildras de egentligen inte längre, och så har det varit länge. Det är inte för att de böcker som skrivs är särskilt krigsfientliga; de flesta är inte det. Men kanske kan man säga att efterhand som den västerländska romanen har minskat i omfattning, har även dess gestalter gjort det.

Dagens mest färgstarka hjältar finner man i historiska romaner, som till exempel Patrick O'Brians flottkapten Jack Aubrey – "Lucky Jack" (gestaltad så minnesvärt av Russell Crowe i Ridley Scotts film *Master and Commander*) eller i actionfyllda berättelser av krigsveteraner som Andy McNab, om medlemmar av amerikanska specialstyrkor som nu har kommit till sin fiktiva rätt (liksom de gjort i verkliga livet efter 11 september och kriget mot terrorn). Men Aubrey är svårslagen. Genom tjugo romaner förblir han en nyanserad person med en modern människas olust inför spöstraff och hängning, de disciplinåtgärder som höll samman Nelsons flotta. Aubrey är som bäst när han jagar ifatt franska krigsskepp och bordar dem. Det är inte en uppgift för dagens flottister, tursamt nog för dem, men O'Brians hjälte är populär inom det militära eftersom han exemplifierar en sanning som vi har tenderat att glömma: hjältar skapas inte, de föds – vilket vi inte alltid är beredda att erkänna i denna vår egalitära tid. För läsaren ligger en del av romanernas lockelse i Aubreys obesvärade sätt att leva sin roll som hjälte, och hans mäns ovillkorliga accepterande av denna roll.

För många av oss är hjältemodet numera levande bara i andras påhittade liv. Och det är anledningen till att även soldater som tjänstgör i Afghanistan fortsätter att läsa Homeros. Men hur länge till? I ett slående avsnitt i *Mitt liv* (1930) jämförde Winston Churchill – en boren krigshjälte, om någon – sina militära erfarenheter som underofficer vid nordvästfronten med första världskriget, där han under låt vara kort tid tjänstgjorde som brigadgeneral. Han beklagar i sin bok heroismens utdöende, som han menade berodde på framgångarna för "tomögda tjänstemän" och glasögonprydda kemister. Krig, konstaterade han, "som en gång i tiden var grymt och storslaget, har nu blivit grymt och sjaskigt. Faktum är att det har blivit alldeles förstört." Han skyller detta på vetenskapsmännen.

För många av oss är hjältemodet numera levande bara i andras påhittade liv. Och det är anledningen till att även soldater som tjänstgör i Afghanistan fortsätter att läsa Homeros.

Vetenskapsmännen har bara precis börjat göra avtryck. I den framtid som den amerikanska militären håller på att föra in oss i kommer robotar snart att vara en vardaglig företeelse. Vi planerar redan att programmera dem med ett "samvete", en uppsättning moraliska algoritmer som gör att de även moraliskt kan agera för vår räkning. Det finns en robot, *Jake-1* (Jungle Automatic Killer – Experimental Model No. 1), som förekom för första gången i fantasymagasinet *Weird Tales* 1981, utplacerad på en Stillahavsö tillsammans med marinsoldater under befäl av min namne, sergeant Coker. I *A Boy and His Tank* skildrar Leo Frankowski en superdator som behöver en mänsklig besättningsmedlem för att fungera, eftersom "associativt mänskligt tänkande" är bättre på stridstaktik än logiska maskiner. Men Frankowskis bok drar åt *science fantasy* snarare än *science fiction*, och *Weird Tales* är någonting helt annat! En intelligent uttänkt gestaltning av hur en autonom stridsmaskin skulle kunna se ut, av den typ som amerikanska forskare försöker utveckla, återstår att skriva. Huruvida en sådan farkost skulle kunna fungera som "hjälte" i sin egen berättelse är en helt annan sak. Om den skulle bli berättelsens "huvudfigur" hänger på om den alls kan anses ha en "karaktär". Kanske kommer till och med föreställningen om heroism vid det laget att höra till ett dimmigt förflutet, och mänskliga hjältar kommer bara att leva vidare i datorspel eller seriemagasin som *Weird Tales*.

Christopher Coker är professor i internationella relationer vid London School of Economics. Hans senaste bok är *Barbarous Philosophers. Reflections on the Nature of War from Herclitus to Heisenberg* (2010).

Översättning: Jim Jakobsson

Berättelsen som vägledning

Vikten av goda förebilder framhävs ofta i det offentliga samtalet. Men i allt högre grad har förebilderna kommit att leva sina egna liv. Deras förmåga att påverka kan inte bestämmas uppifrån.

Av Torbjörn Elensky

Det berättas om Alexander den store att han älskade att läsa Homeros, att han inspirerades av hjältarna från belägringen av Troja, och särskilt identifierade sig med den självupptagne och vrånge hjälten Akilles. Julius Caesar påstås i sin tur ha studerat Alexanders liv. Och Napoleon lär – om vi tillåter oss ett långt skutt framåt i tiden - under sin uppväxt ha slukat alla tänkbara biografier över historiens stora hjältar, med just Alexander och Caesar i spetsen.

Förebilder och ideal har alltid varit viktiga för människor, vare sig det har varit krigshjältar, erövrare eller furstar. För att inte tala om de minst lika viktiga religiösa gestalterna, som alltsedan tidernas begynnelse har väckt frågan: "Hur skulle Herakles/Moses/Jesus/Muhammed/Buddha/Shiva ha agerat i motsvarande situation?" Eller senare tiders upptäcktsresande och vetenskapsmän. Säg mig vilka dina idoler är, och jag skall säga dig vem du är – eller åtminstone vem du skulle vilja vara. Alla som slukar hjältesagor blir ju, som bekant, inte själva fältherrar. Somliga slutar som kejsarn av Portugallien: som offer för sina egna storhetsdrömmar. Och de flesta mognar helt enkelt och växer kanske därmed ur hjältedyrkan.

Vikten av goda förebilder framhävs påfallande ofta i det offentliga samtalet. Snart sagt varje grupp, och i synnerhet de som betraktas som svaga eller utsatta i samhället, anses behöva positiva förebilder, vilka ska inspirera, vägleda, visa att det, trots allt, går att lyckas. Samtidigt bör man ha klart för sig att förebilderna i allt högre grad har kommit att leva sitt eget liv och att deras kapacitet att påverka inte kan bestämmas uppifrån. Om ungdomar idag vill identifiera sig med en gangster som Tony Montana i filmen *Scarface* eller med kvarterets coolaste buse hjälper det föga om föräldrar, lärare och andra kloka vuxna tycker att det är bättre att identifiera sig med mera positiva karaktärer, som Christer Fuglesang eller Marie Curie. Men varför behövs förebilder, hur fungerar de egentligen, och hur förhåller de sig till de avskräckande exemplen?

Den klassiska James Cagney-filmen *Angels with Dirty Faces*, från 1938, handlar om två barndomsvänner från de hårdaste kvarteren i New York: Hell's Kitchen. Den ene av dem, Jerry, lyckas i barndomen undgå lagens långa arm och klarar sig undan kriminaliteten för att istället bli präst. Bästisen Rocky, däremot, åker fast, växer upp på ungdomsvårdsskolor och i fängelser, och blir en hårdhudad kriminell. Efter många år korsas deras vägar igen. Det slumpar sig så att Rocky måste gömma sig för polisen, och han väljer då sina gamla barndomskvarter i Hell's Kitchen, där Jerry arbetar med att hjälpa ungdomar att klara sig undan kriminaliteten.

Det blir så klart problem när den tuffe gangstern slår sig ner där. Han blir beundrad av de unga grabbarna, som alla vill bli som han snarare än som den mesige prästen. Rocky bygger upp sin liga bland ungdomarna, men en dag åker han fast och döms till döden i elektriska stolen. I dödscellen är han lika tuff och självsäker som alltid, men barndomsvännen Jerry besöker honom i sin egenskap av präst, och ber honom att visa sig rädd, att skrika och gråta, att förnedra sig så att ungdomarna i Hell's Kitchen ska sluta att se upp till honom. Rocky vägrar och hånar prästen. Men i filmens slutscen, när han förs till elektriska stolen, gråter, klagar och bönar han för sitt liv. Bröt han samman på riktigt eller gick han barndomsvännen till mötes? Det är oviktigt. Det väsentliga är att gänget splittras och ungdomarna genomskådar den tuffe gangstern som en dålig förebild när han bryter samman under avrättningen.

Ett av de mest kontraproduktiva exemplen på hur man uppifrån har velat lägga ungdomars influenser till rätta är den numera klas- ›

Al Pacino som blivande maffiaboss i filmen *Scarface* (1983).

FOTO: IBL/EVERETT COLLECTION

siska svartvita etiketten på musikalbum: "Parental Advisory". Den infördes i USA i mitten av 1980-talet som en hjälp för föräldrar att se till att deras barn inte lyssnade på texter med grova ord, sexuella anspelningar eller drogpropaganda. Problemet är bara att det har blivit högsta status att få etiketten på sina album. Barn och ungdomar kan skryta för varandra med "förbjuden" musik, kvalitetsstämplad med "Parental Advisory". Och artister kan profilera sig gentemot den typ av förmynderi och dubbelmoral som etiketten har kommit att symbolisera.

De flesta genomgångar av etikettens historia och dess utfall ger därtill vid handen att etiketteringen av olika typer av artister och genrer varit tämligen godtycklig. Hiphop och rap tycks till exempel bedömas hårdare än vissa andra genrer, som inte har fått samma negativa rykte. Själv minns jag från åren i gymnasiet, då jag började röka ungefär samtidigt som de första varningstexterna sattes på cigarrettpaketen, att jag och mina kompisar tyckte att etiketterna gjorde rökandet extra tufft.

Man bör således beakta att gränsöverskridande hör till ungdomens dygder – eller synder, om man nu vill se det så – och därför eftersträva att gränserna dras på ett så fruktbart sätt som möjligt. Alltför godtyckliga och orimliga regelverk, som det är svårt eller rent av omöjligt att efterfölja, motverkar inte sällan sina syften och inspirerar snarast ungdomar att göra som de vill, eftersom de som har skapat lagarna framstår som trångsynta auktoriteter utan verklighetsförankring.

Bland de vanligaste förebilderna för samtidens ungdomar är idrottsstjärnor och artister. De tv-program som har gjort det möjligt för alla och envar att testa om vederbörande kan bli idol har visserligen massproducerat förebilder för ungdomar, men har samtidigt tagit ner popstjärnorna på jorden. De artister som tidigare ansågs onåbara och särskilt begåvade kan nu vara vem som helst från grannskapet.

Den exceptionella begåvningen är snarare förbehållen idrottsstjärnorna. Naturligtvis kan även de komma från grannhuset – med Zlatan Ibrahimovic, Rosengårds stolthet, som det mest storslagna exemplet – men det krävs onekligen betydligt större begåvning, och framförallt ett mycket mer slitsamt arbete i form av träning för att bli idrottsstjärna än för att bli artist. Medan artisterna numera röstas fram, och rätt person tycks kunna komma rakt in från gatan i studion och göra succé över en natt (eller för den delen försvinna lika snabbt), så är idrottsstjärnorna på ett helt annat sätt drivna av vilja: viljan att vara bäst, viljan att vinna, att besegra sina motståndare, och att göra det genom talang, idog träning, karaktärsstyrka och exceptionell teknisk virtuositet.

Idrott är också ett populärt ämne i ungdomsfilmer. Särskilt i USA finns en genre av så kallade *inspirational sports movies*, som visserligen sällan går upp på biograferna i Sverige, men som har sin stadiga publik av ungdomar med idrottsdrömmar. Dessa filmer tillhör den allra mest arketypiska formen av hjälteberättelser. Hjälten möter ideligen motstånd. Ingen tror på honom eller henne, på deras lag eller på deras skola. Dramaturgin går ut på att just de som är mest föraktade och förtalade, och som ingen förväntar sig något av, reser sig. Basebollaget slår hem seger efter seger mot större och starkare motståndare, fotbollslaget (amerikansk fotboll, så klart) jobbar sig upp trots hårt motstånd och gör sin avgörande *touchdown*.

Genren är stor och viktig, åtminstone i amerikanska sammanhang. Den lär ut lojalitet, begrepp som skolanda och laganda, att det lönar sig att kämpa och att den som vinner gör det därför att den förtjänar det. "Clear eyes, full hearts, can't lose", som pepramsan lyder i filmen *Friday Night Lights*, vilken sedermera omvandlades till den fina tv-serien med samma namn om livet på en liten ort i Texas, där allt kretsar kring fotbollslaget på high school.

I Sverige är det nog mest på de norrländska orter där hockey eller bandy har en särställning som man fullt ut kan förstå lokalbefolkningens relation till amerikansk fotboll i den här sortens filmer. Det är rätt märkligt att ingen svensk, såvitt jag vet, har fått idén att göra en idrottsfilm om en ung hockeyspelare från till exempel Örnsköldsvik. Men de verkliga hjältarna kanske är så starka förebilder i sig att det inte finns anledning att hitta på fiktiva karaktärer som skulle kännas lika medryckande. Skulle någonsin en roman om en fiktiv fotbollsstjärna kunna vara lika fantasieggande som den verklige Zlatans självbiografi? Finns det idag utrymme för böcker och filmer som de svenska 1970-talssuccéerna om Åshöjdens BK?

Hjältar i traditionell mening är alltså inte de allra populäraste förebilderna idag, inte om vi tänker på erövrare, pionjärer, banbrytande forskningsresande och liknande. De tillhör nog, tyvärr, äldre epoker. Men om vi betraktar hjälten ur en lite annan infallsvinkel tycks denne ändå leva och ha hälsan. Hjälten som den som vågar gå emot förväntningar, som bryter sig ut ur de givna ramarna, som kanske till och med stöts ut ur gemenskapen, men som kommer igen och återvänder hem i triumf. En del av fascinationen med Zlatan ligger i dels att han så uppenbart kommer nerifrån, att det etablerade laget inte ville ha honom, dels att han inte är helt sympatisk, att han faktiskt inte ber om ursäkt för sig.

> *Livet går inte att reducera till en berättelse, men berättelser lär oss att bättre förstå oss själva och varandra. Vem vet, kanske kommer den där besvärliga typen, bråkmakaren, den som inte passar in, att komma igen med kunskap eller rikedomar som vi aldrig hade kunnat föreställa oss?*

Den här typen av hjältesaga går igen i berättelse efter berättelse, den motsvaras av de klassiska initiationsriterna, och den speglar i hög grad tonåringens livsupplevelse, känslan av utanförskap och lusten till revansch. Därför är det också så lätt att kriminella att bli förebilder. Den kriminella hjälten slåss underifrån, han stöts ut ur gemenskapen och ses ner på, både av samhället, kanske rentav sin familj – jämför med *Scarface*, där Tony Montana i Al Pacinos gestalt stöts bort av sin mamma som vägrar att ta emot hans pengar, varefter han reser sig på egen hand, genom sin intelligens, sin skicklighet med vapen.

I bästa fall når gangstern så långt att ingen vågar annat än att respektera honom, som figurerna i *Gudfadern*-filmerna. Eller så går han under som i *Scarface*. Lägg märke till ett intressant inslag som gör Tony Montana mer begriplig som hjältegestalt: han dödar aldrig någon oskyldig i filmen, enbart gangstrar och korrupta poliser. På slutet beror till och med hans egen undergång på att han vägrar att döda några barn. Han är brutal mot de brutala och hänsynslös mot de hänsynslösa, men han är också en man som både själv format sitt öde, och faktiskt har en känsla för heder. De som dödar honom i filmens slut är inte heller polisen, utan en hänsynslöst brutal knarksmugglarliga, samma liga som ville få honom att medverka till barnamord.

FÖREBILDENS MAKT

Filmkonsten är den största skaparen av fiktiva förebilder sedan snart 100 år. Flera av de största filmförebilderna var dock litterära innan de blev filmade: Vilda Västerns cowboyer, indianer, sheriffer och ensamma hämnare, d'Artagnan och de tre musketörerna samt Sherlock Holmes, vars senaste inkarnation i den uppdaterade tv-versionen spelas av den briljante Benedict Cumberbatch. Med sin neurotiska aspergeraktiga tolkning av gestalten är han helt kongenial med böckernas Sherlock, till skillnad från den alltför redlige och manlige Basil Rathbone i 1930-talsfilmerna eller den märkliga actionvarianten med Robert Downey jr.

Brittiska tv-serien *Sherlock*.

Sherlock Holmes är en fascinerande hjälte, en intellektuell, brottsbekämpande förebild som samtidigt själv hela tiden befinner sig farligt nära vansinnet och kriminaliteten. Som typ bygger han direkt på Edgar Allan Poes detektiv C Auguste Dupin, litteraturhistoriens förste lösare av komplicerade kriminalgåtor. Men han har också drag som påminner om Miltons elegante Satan, urbilden för den genomskådande dandyn, som är en stående gestalt i 1800-talets mytologi från Lord Byron och framåt, likaväl som man kan associera till den kunskapshungrige Faust, som sålt sin själ och försmått kärleken för kunskapens skull. Sherlock Holmes är en neurotisk, genial kokainist, och den som står honom närmast är inte hans hyggliga klienter eller hans Sancho Panza, dr Watson, utan alla superskurkars urfader, professor Moriarty.

Samma märkliga identifikation mellan hjälte och brottsling går igen i många av de moderna hjältesagorna. Batman har i de senare filmerna samma slags personlighetsstörning som de psykotiska brottslingar som han bekämpar. Liksom de är han förklädd och kapabel till stora mått av grymhet i sin jakt på kriminella.

Även en så pass banal hjälte som James Bond utmärker sig, genom alla sina förvandlingar – vare sig han är macho som Sean Connery eller ironisk som Roger Moore – av att han rör sig så hemvant i de kriminellas vulgärlyxiga miljöer. Han har också genomgående en kallsinnigt konsumistisk syn på sina medmänniskor: det yttersta målet är ändå alltid att försvara Her Majesty's internationella intressen. Även i den senaste omgången filmer, med Daniel Craig, där han gjorts mera mänsklig i den bemärkelsen att han åtminstone svettas, njuter han uppenbart av att ta livet av sina motståndare, vilka givetvis förtjänar det – men bör en sann hjälte verkligen njuta av att döda?

Somliga skulle kanske mena att det är något fel med vår tid, vars hjältar är så mörka och förvridna till sin karaktär. Men frågan är om hjältarna var så mycket ljusare under tidigare epoker. Vare sig man väljer det atenska eller det bibliska spåret hamnar vi i urmyternas berättelser om brott som grunden för den mänskliga civilisationen. I Bibeln finns ursynden att äta av kunskapens träd. I den grekiska mytologin har vi på motsvarande sätt Prometheus, som gav oss elden, urteknologin, genom att stjäla den från gudarna.

Bibeln fortsätter sin civilisationshistoria med myten om brödramordet: Kain som slår ihjäl Abel, medan den romerska grundarmyten bygger på att Romulus mördar Remus, sin bror, efter att de har blivit oense om den mur som skulle omsluta den blivande staden Rom. Olika civilisationers urmyter tycks helt enkelt förvånansvärt ofta vara knutna till olika typer av brott.

En av de största förebilderna i världen idag är muslimernas profet Muhammed, en historisk gestalt som är så upphöjd och beundrad att det överhuvudtaget inte är tillåtet för en troende att säga något kritiskt om honom. Ändå skulle också han kunna ses som en fascinerande litterär gestalt, tvivlande på sitt kall. Även när han är som mest hängiven i sin tro vacklar han mellan fredlig övertalning och våldsamhet. Liksom alla sanna hjältar tvingas han att kämpa från en underdogposition, mot etablerade makthavare och auktoriteter, för en seger mot alla odds. Det är en hjälteberättelse som således följer mallen, och även där är det nog, just i den enkla dramaturgin, som hemligheten sannolikt ligger bakom islams förmåga att locka nya proselyter: dess grundarlegend är helt enkelt lika tydlig som en *inspirational sports movie*.

Idén om martyrskapet, som i islam ursprungligen har hämtats från de fornkristna helgonlegenderna, lever också starkt, och även om det är lätt att förhåna idén om alla belöningar som martyrerna utlovas i paradiset, är det ändå omskakande med det faktum att unga människor, gång på gång, väljer att offra sitt liv för något som de säger sig tro så benhårt på. Bara det faktum att tron framstår som så absurd i sin tvärsäkerhet och våldet så skoningslöst gör paradoxalt nog stort intryck på många. Delvis kan det kanske förklaras av att unga människor har en så påfallande allvarlig livsinställning och så gärna vill sätta sitt personliga avtryck på världen. Faran med dessa martyrer som förebilder bör definitivt inte underskattas, men det bästa sättet att få bukt med dem är nog inte att förfasa sig och framhäva deras farlighet.

Snarare gäller det att få luften att gå ur dem, ungefär som James Cagney när han börjar gråta på väg till elektriska stolen. De så kallade martyrerna bör ses som individer, de bör förminskas, gärna genom psykologisk och sociologisk förståelse, vilket skulle kunna bidra till att ge dem rimliga proportioner, samtidigt som offren borde lyftas upp och återges den mänskliga värdighet som självmordsbombaren har velat frigöra dem från.

Att växa upp och mogna som människa innebär i hög grad att växa ur barnsliga tänkesätt och idéer. Först slutar vi att tro på tomten, så försvinner kanske barnatron och därefter genomskådar vi våra föräldrars ofullkomlighet. Tonåringen söker istället sina förebilder i gränsöverskridande och äventyr av olika slag, om de så bara är den typen av moderna passageriter som tjuvrökning, första fyllan eller första utlandsresan med kompisarna. Och efterhand som vi blir vuxna, som individer och som delar av sociala, nationella och etniska grupper i världen, så frigör vi oss från förebilderna, upphör med hjältedyrkan och försöker att själva leva fullödiga liv.

Men även på vägen mot denna befrielse behöver vi förebilder, hjältar att hålla i handen, liksom vi behöver de avskräckande exemplen – om än blott som tankelekar. Livet går inte att reducera till en berättelse, men berättelser lär oss att bättre förstå oss själva och varandra. Vem vet, kanske kommer den där besvärliga typen, bråkmakaren, den som inte passar in, att komma igen med kunskap eller rikedomar som vi aldrig hade kunnat föreställa oss? Eller kanske blir rötägget proffs i Milan eller Barcelona! "Sjung, o gudinna, om vreden, som brann hos Peliden Achilleus/olycksdiger, till tusende kval för achaiernas söner..."

Torbjörn Elensky är författare. Hans senaste bok är *Luisas tupp. 100 kubanska bilder* (2008).

INTERVJU

Den tyske författaren **Hans Magnus Enzensberger** ser med avsky hur EU har utvecklats till en byråkratisk kontrollapparat. Det strider mot Europas kärna: oregelbundenhet och pluralism.

Av Johan Lundberg

»EU är ett milt monster«

Det ter sig inte som någon tillfällighet att den essä som vi publicerar i detta nummer av *Axess* av Hans Magnus Enzensberger kretsar kring hur den totalitära staten spöklikt återuppstår inom ramen för de sociala medierna i det senkapitalistiska samhället. Till stor del handlar hans senaste bok, *Sanftes Monster Brüssel oder Die Entmündigung Europas*, om hur den världsordning som gick segrande ur kalla kriget sömngångarmässigt har skapat en ny jättelik byråkratisk organisation med ett rigoröst verk av lagar och regler för att kontrollera hur vi lever vårt liv på detaljnivå. De skrämmande monstren från nazisttiden och DDR-kommunismen må ha oskadliggjorts, men vi tycks sakna beredskap när nya odjur uppstår, låt vara åtskilligt mycket mer milda och inställsamma.

För Hans Magnus Enzensberger har detta med statens mer eller mindre destruktiva inflytande över våra liv varit ett återkommande tema, vilket kanske inte är helt förvånande mot bakgrund av hans erfarenheter under 1900-talet, först som barn av nazismen – han var själv som mycket ung med i Hitler-Jugend och han bodde som barn dörr i dörr med Julius Streicher, grundare av och chefredaktör på *Der Stürmer* – och därefter som medlem i Gruppe 47, tillsammans med Günter Grass, Peter Handke, Paul Celan, Ingeborg Bachmann, Heinrich Böll och ett femtiotal andra författare. Efter radikaliseringsvågen i slutet av 1960-talet gjorde han upp med kommunismen som teori och praktik. I den framtidsvision som avslutar hans essäsamling *Ach, Europa* från 1982 förutskickas östblockets sammanbrott med samma precision som han desarmerade det estetiska avantgardet i essän "Die Aporien der Avantgarde" från 1962.

Idag bor Hans Magnus Enzensberger i München. Där träffar jag honom i en modern lägenhet, fylld med 1600-talskonst, nära Engelska parken i den vackra stadsdelen Schwabing. Ämnet för vårt samtal är just den kritik mot EU som ett nytt, överstatligt byråkratimonster, som han framför i sin nyutkomna bok.

Johan Lundberg (JL): Du skrev i slutet av 1960-talet, i essän "Am I a German?", i tidskriften *Encounter*: "Som organisationsform har nationen blivit obsolet", vilket känns typiskt för din roll som en av dem som skisserade upp de intellektuella förutsättningarna för en europeisk gemenskap bortom nationsgränserna. Nu kritiserar du EU:s grundtanke om ett integrerat Europa. Har du ändrat åsikt eller finns det tvärtom en kontinuitet i ditt tänkande?

Hans Magnus Enzensberger (HME): På den tiden var bristerna långtifrån synliga. EU-projektet startade som en ekonomisk angelägenhet, rörande stål och kol. Det var egentligen ett sätt att reducera Europa till en ekonomisk makt, vilket i sig innebar en förminskning av vad Europa egentligen är. EU har aldrig visat något intresse för kultur, vilket dock inte är ett lika allvarligt problem som att EU är postdemokratiskt.

JL: Ja, du talar flera gånger i din bok om just EU som ett postdemokratiskt imperium. Vad menar du egentligen?

HME: I varje enskilt land bedriver man politik på olika nivåer: kommunnivå, landstingsnivå och så vidare. Detta skapar en naturlig närhet till och engagemang hos befolkningen. Politiken blir för abstrakt när den lokala förankringen saknas, såsom är fallet med EU, där det inte heller finns en gemensam offentlighet.

JL: Men villkoren är väl ändå väldigt annorlunda gentemot det europeiska 1900-talets tidigare antidemokratiska regimer?

HME: Det handlar om *soft power*. Nej, ingen kommer och knackar på dörren klockan fyra på morgonen för att fängsla dig. Det är därför som jag kallar Europa för det milda monstret (*sanftes Monster*). Det är ett intressant och märkligt fenomen som inte har existerat tidigare. Det finns ingen egentlig president. Man tar sig friheten att ingripa i människors privatliv. Man drar sig inte ens för att tala om vad vi ska äta, hur vi ska belysa våra hem. Till och med direktiv för hur stora kondomer bör vara har man ägnat sig åt att ta fram på EU-nivå.

I Irland hade man en reklamslogan för Guinness: "Guinness is Good for You". Den förbjöds av EU. Och samma sak med tobak – med rökförbuden och texterna på cigarettpaketen. Man be-

> *Man drar sig inte ens för att tala om vad vi ska äta, hur vi ska belysa våra hem. Till och med direktiv för hur stora kondomer bör vara har man ägnat sig åt att ta fram på EU-nivå.*

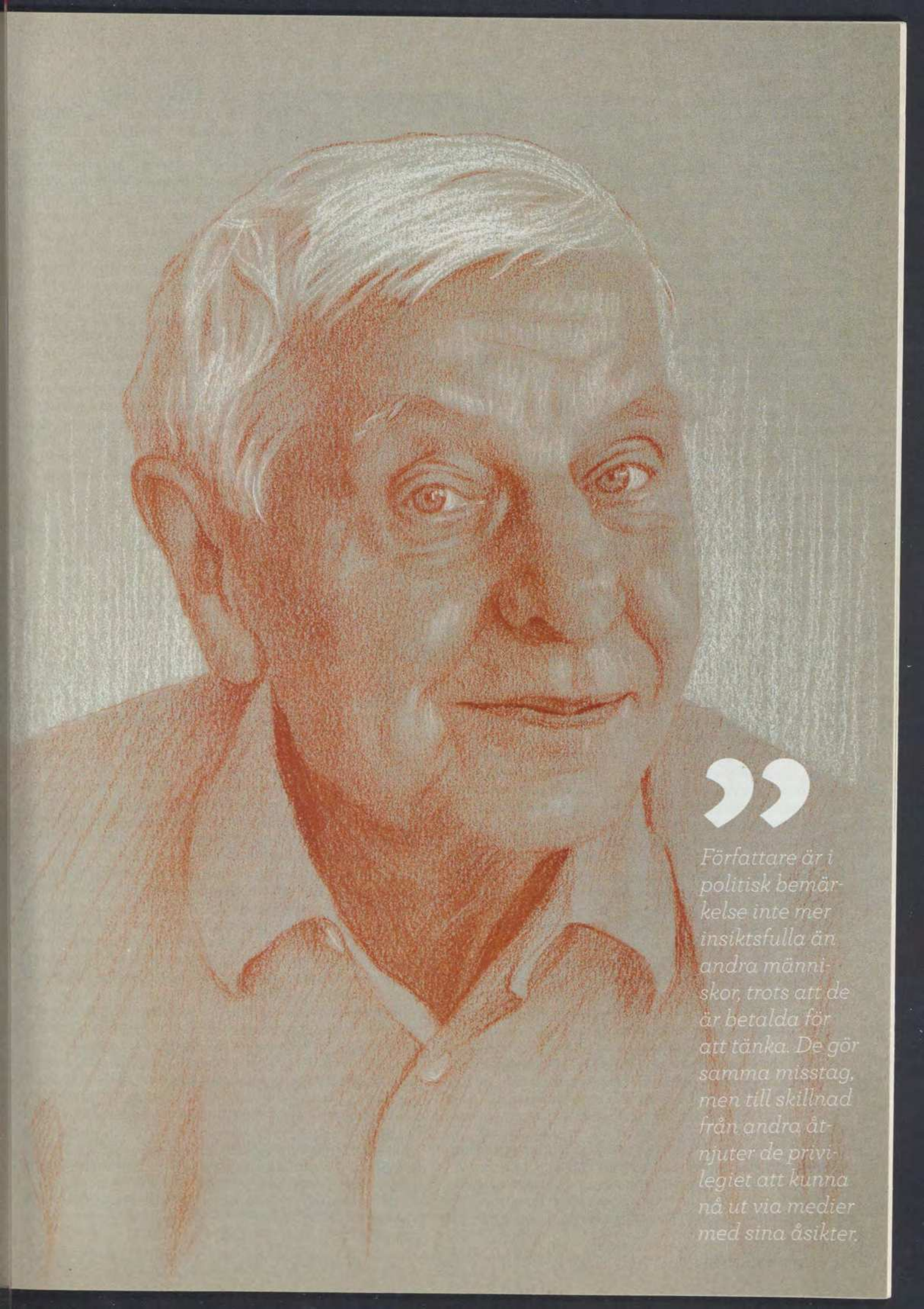

”

Författare är i politisk bemärkelse inte mer insiktsfulla än andra människor, trots att de är betalda för att tänka. De gör samma misstag, men till skillnad från andra åtnjuter de privilegiet att kunna nå ut via medier med sina åsikter.

handlar människor som om de vore omyndiga.

JL: Du gillar verkligen inte detta med att staten går in och styr över människors liv på detaljnivå i syfte att nå politiska mål?

HME: Subsidiaritetsprincipen stipulerar ju att vad som kan bestämmas lokalt ska bestämmas lokalt. Nationerna bör bestämma själva. Besluten bör inte delegeras till högre nivåer utan egentlig insyn.

JL: När man läser din kritik mot den här sortens statlig styrning på detaljnivå av våra liv är det lätt att erinra sig Sofokles *Kung Oidipus* och hur kontraproduktivt som våra försök att lägga livet till rätta fungerar. För varje steg som tas i syfte att undvika att något hemskt händer, bidrar man bara till att det hemska inträffar...

HME: Ja, total kontroll är nonsens. Vi ser det, om inte annat, på finansmarknaderna. Det har aldrig gått att reducera riskerna och det kommer aldrig att fungera.

JL: Konsthistorikern Jacob Burckhardt hävdade redan på 1800-talet att "det som har varit ödesdigert för Europa har varit [...] en påtvingad enhetlighet, medan vad som räddar oss är mångfalden". Är inte Östeuropa ett bra exempel i det avseendet? Trots de kommunistiska makthavarnas envetna försök under flera decennier att förändra människorna, lyckades folken icke desto mindre att behålla sina särarter.

Hans Magnus Enzensberger i samspråk med Ingeborg Bachmann 1962.

FOTO: RENE BURRI/MAGNUM PHOTOS/IBL

HME: Försök att skapa ett europeiskt imperium har sannerligen inte saknats. Napoleon försökte, Hitler försökte och Stalin försökte integrera Europa. Men alla tidigare försök har ju misslyckats.

JL: Men de här utopiska visionerna om att genom statliga åtgärder skapa nya förutsättningar för människan – de är naiva?

HME: Jag skulle inte säga att den mänskliga naturen är statisk. Men det handlar om evolution, och i den mån som människan har förändrats, från sin tid på savannen och framåt, har dessa förändringar inte kunnat styras, utan har vuxit fram i en organisk process utan påverkan uppifrån.

Det behövs miljoner av människor under många generationer för att en utveckling ska kunna ske.

JL: Din beskrivning av Sverige i essäsamlingen *Ach, Europa* påminner i mångt och mycket om det som du nu i din senaste bok kritiserar ifråga om EU. Du beskrev 1982 den svenska staten som ett "opersonligt förnuft som tycks behärska alla livsyttringar" – och du menade att "Sverige kommer att kunna tjäna som förebild för hela Europa". I din senaste bok använder du nästan samma terminologi om EU: "Dess institutioner strävar efter att kolonisera vårt vardagsliv och att göra allt i Europa likformigt skapar snarare hinder än hjälper oss. De är ute efter att standardisera oss. Enhetlighet kan vara bra men mångfald är bättre." Har Sverige varit ett föregångsland i de här avseendena?

HME: Så kan man se det, men vi ska inte glömma bort att det i Sverige alltid har funnits en hel del tvekan inför EU. Det är symtomatiskt att svenskarna sa nej till euron. Det finns kanske en instinktiv känsla ändå hos svensken i gemen att inte ge upp det svenska. Ni vill inte upplösas. Sverige var ju ändå ett imperium. Ni lever med vetskapen att ni en gång har varit störst; och den känslan finns kvar, någonstans, om än bara symboliskt, i form av kungen, Nobelpriset och så vidare. Men jag tror att det har lagt grunden till en stark självkänsla, vilket gör att Sverige i det långa loppet ändå håller emot. Men svenskarna är långsamma och icke-anarkistiska. Man håller sig till reglementet; man organiserar inga hatdemonstrationer mot unionen.

JL: Den svenska författaren och statstjänstemannen Ragnar Thoursie har beskrivit den process som du diskuterar i din bok som elefantsjuka: byråkratin fortsätter att leva sitt eget liv och fortsätter att växa utan att någon har någon som helst kontroll – vilket leder till att nya nämnder och kommittéer uppstår i syfte att utreda något nytt direktiv – i en aldrig sinande ström av nya bestämmelser och regelverk.

HME: Ja, det är en gammal svensk tradition som väl ytterst går tillbaka till Oxenstierna. I EU har vi till exempel *Acquis communautaire*, denna monstruösa samling av EU-regler och domstolsbeslut som ingen har läst och ingen någonsin kommer att läsa. 2004 bestod den av 85 000 sidor; idag handlar det om en bra bit över 150 000. År 2005 vägde den mer ett ton. Bara EU-regelverket för europeisk affärsverksamhet har en budget på 600 miljarder euro per år; alltså ungefär lika mycket som Nederländernas BNP.

Eller ta detta med alla presidenterna. Presidenten för Europeiska rådet ska naturligtvis inte förväxlas med presidenten för Europeiska unionens råd. Som i sin tur inte ska förväxlas med vare sig presidenten för Europaparlamentet eller med presidenten för Europeiska kommissionen. Medan den förre har fjorton vice-presidenter får den senare nöja sig med sju vice-presidenter, men har å andra sidan till sitt förfogande en generalsekreterare samt ett stort antal generaldirektörer, vilka alla – eftersom de är just generaldirektörer och inte bara direktörer – har sin verksamhet uppdelat i olika direktorat och sektorer, med åtföljande chefer.

JL: Är det denna okontrollerbara byråkratiska organisation som har gjort att EU, som du skriver, "inte längre kan hantera de andar som man har väckt upp"? Är det detta som vi ser konsekvenserna av idag, i de slitningar som hotar att dra isär Europa som en följd av den ekonomiska krisen i Grekland?

HME: Det är som när ett barn föds och växer upp. Ibland tar det flera år innan man upptäcker ett fel, till exempel Aspergers syndrom. När unionen grundades som en stål- och kolunion visste man inget om till exempel dagens finansmarknad. De problem med exempelvis skuldhantering som idag står i centrum av EU och hur man ska hantera dem, fanns inte på kartan. Då var det stål och kol – inte valutasamarbete. Efter kriget kunde man inte ens växla D-mark mot kronor.

JL: Men ser du någon lösning?

HME: Det är svårt att peka ut några självklara lösningar eller alternativ. Man kan naturligtvis försöka att reducera alltihop. Geografiskt sett är EU redan för stort. Om man hade gått korrekt till väga och verkligen följt regelverket hade stater som Grekland, Ru-

mänien och Bulgarien aldrig kunnat gå med i EU. Och det är naturligtvis en ödets ironi att det är just på grund av den här sortens expansion som unionen nu hotas: genom att allvarliga sprickor har uppkommit på det område som ursprungligen var EU:s kärnverksamhet: ekonomin.

JL: Du antyder att problemen idag kan spåras till ett slags hybris? Drömmen om att bli en stormakt?

HME: Ja, i de flesta av dessa länder upplevde man sig som överlevande efter andra världskriget. England förvandlades från en världsmakt, ett imperium, till ett litet land, inte så mycket annorlunda än andra europeiska nationer. Alla kände sig som förlorare. Ingen ville gå in i ett nytt krig. I sitt berömda tal i Fulton 1946 populariserade Churchill inte bara termen *järnridån* utan talade också om behovet av en ny europeisk enhet. Några månader senare talade han om ett framtida Europas förenta stater...

JL: Fanns det något i detta tidiga skede som lade grunden till de problem som vi ser idag?

HME: 1948 höll man ett underligt möte i Haag. Vem som finansierade det var oklart, men där deltog politiker som Mitterrand, Eden och Macmillan såväl som filosofer som Russell och diktare som Eliot och Ungaretti ... Med på det mötet fanns också fransmannen Jean Monnet, som var hjärnan bakom det projekt som den franska utrikesministern Robert Schuman skulle komma att presentera i maj 1950, om den kol- och stålunion som Monnet sedermera blev chef över och som han skötte i enlighet med sina idéer om att olika länders regeringar och invånare skulle överlåta besluten till eliter som strävade efter konsensus snarare än att lyssna på opinionsinstitut och folkomröstningar. Jag beskriver i min bok hur Monnets plan var att med kol- och stålgemenskapen säkra ekonomisk stabilitet för att på sikt underminera nationernas politiska suveränitet till förmån för transnationella auktoriteter. På det sättet skedde en expropriering av demokratin... Och detta var inte helt impopulärt bland europeiska politiker, för vilka Bryssel kunde bli en användbar syndabock.

JL: Du är ju ändå sinnebilden för en liberal kosmopolit. Finns det inte en inbyggd motsättning mellan en sådan hållning och den sortens ideologier som betonar individens starka band till den historiska kontext där man har vuxit upp och där man ser det som ett egenvärde att bevara till exempel kulturbundna seder?

HME: Vi är inte som träd. Ett träd har en fast position. Och när det är fullvuxet kan det inte flyttas eller omplanteras. Människor har däremot ben och fötter. Vissa människor sitter förvisso fast i sina övertygelser, som katoliker eller som socialdemokrater, men detta utesluter inte möjligheten att utvecklas, att röra sig intellektuellt. Nutidens människa är i hög grad vad jag vill beteckna som pluripatriot. En svensk man kan bo i Stockholm men samtidigt ha ett semesterhus på Madeira; han kan ha en italiensk fru; hans barn kanske studerar utomlands. Detta gör att vi i betydligt högre grad än tidigare kan ha starka band till flera olika länder och kulturer, vilket också har kommit att bli själva kärnan i den europeiska identiteten.

JL: Men har den europeiska identiteten därmed förändrats?

HME: Samtidigt har den här upplevelsen alltid funnits där, i ett land som Schweiz med dess konglomerat av olika kulturella impulser från omgivande länder. Eller för den delen en stad som norska Tromsø med dess starka kopplingar till sjöfart. Ryssland är ändå något helt annat, liksom USA. Lever man mitt i Europa har man däremot alltid haft en mängd olika kulturer väldigt nära inpå, kulturer som man har tvingats att förhålla sig till.

JL: Ja, du talar ju i *Ach, Europa* om att småstater och splittring är själva kärnan i Europa och om att Europa präglas av "oregelbundenhet in i minsta struktur och varje försök att skapa ordning i traditionell mening är ett hopplöst företag. [...] Virrvarret är vår slutgiltiga gestalt." Och i din senaste bok skriver du träffande och enkelt: "Bryssel må ligga i Europa, men Europa ligger inte i Bryssel." Finns det någon risk att EU:s underliggande målsättning att göra Europa homogent kan föda motreaktioner? I form av till exempel en tilltagande populistisk nationalism?

HME: Ja, populismen är alltid en konsekvens av att makthavarna inte tillåter vissa åsikter att komma till tals, eller att de är direkt lögnaktiga. I trettio års tid har tyska staten ljugit om immigrationen. Fast vi med egna ögon kunde se turkar och italienare. Men makten ville aldrig diskutera invandringen. Den fanns inte. Man negligerade folkets erfarenheter. Men till slut dyker det upp någon som säger: Ni ljuger ju! Och det är samma sak när staten räddar bankerna, skattebetalarna vet vad som händer; och här i Tyskland kan Die Linke exploatera det folkliga missnöjet med att välfärdsstaten monteras ner och att misskötta banker räddas av staten, när de, i enlighet med den kapitalismens logik som de själva omfattar, borde försättas i konkurs.

JL: När det då gäller relationen mellan den politiska makten och konsten: Hur ser du på den? Du har i flera essäer diskuterat relationen mellan poesi och politik; och du vänder dig med bestämdhet mot idén om dikten som ett politiskt instrument. Menar du att det finns en inbyggd motsättning mellan poesi och politik?

HME: Författare är i politisk bemärkelse inte mer insiktsfulla än andra människor, trots att de är betalda för att tänka. De gör samma misstag, men till skillnad från andra åtnjuter de privilegiet att kunna nå ut via medier med sina åsikter.

JL: Ibland får man väl snarare intrycket att de gör ideologiska felsteg oftare än andra människor. Jag tänker på hur många författare i den demokratiska västvärlden som gjorde sig till språkrör för totalitära ideologier och regimer.

HME: Ja, vi hade ju alla dessa kommunistiska och nazistiska medlöpare i väst. Samtidigt ska vi inte bortse från vad som är författarnas begåvning: att gestalta sina idéer. Knut Hamsun var en stor författare oberoende av hans politiska utspel. De senare gör inte *Svält* till en dålig roman. Detsamma gäller för Brecht.

JL: Hur ser du på dig själv med avseende på just politiskt engagemang?

HME: Jag är författare och poet. Samtidigt som jag inte kan ignorera politiken, ser jag mig inte som politiker och vill egentligen inte alls prata politik.

JL: Men du har ändå ägnat dig mycket åt att belysa den politiska utvecklingen, nu senast i Europa, om EU, och tidigare i många andra världsdelar. Det du har skrivit om Sverige framstår som mycket klarsynt och träffande än idag, efter flera decennier. Och du reste tidigt till exempelvis Kuba.

HME: Jag vill veta vad jag pratar om. Böcker räcker inte. Jag litar däremot på mina ögon. När jag skulle skriva om EU reste jag naturligtvis till Bryssel och försökte prata med så många som möjligt. När det gällde Kuba så reste jag dit tidigt, under 1960-talets vänstervåg. Min tanke var att om inte kommunismen fungerade där, med all den entusiasm som ändå fanns där, så skulle den aldrig kunna fungera någon annanstans. Så jag pratade med alla, på alla möjliga nivåer i samhället – och insåg att det aldrig skulle komma att fungera.

JL: Men även i din poesi knyter du an till en politisk realitet? Jag tänker till exempel på ditt diktverk om "Titanics" undergång med dess kritik av det utopiska tänkandet.

HME: Ja, men jag skriver också om annat– till exempel om vetenskap. Poesin får inte vara abstrakt utan måste hållas öppen mot alla möjliga ämnen och infallsvinklar.

JL: Och dess gensvar – i vilken mån förmår den att påverka?

HME: Poeten kastar ut dikten och sedan är det upp till läsarna vilka konsekvenserna blir. Som poet vill jag i det avseendet bli lämnad ensam.

JL: Även av EU?

HME: Ja, det är åtminstone en positiv sida med EU, att man inte vill blanda sig i kulturen och inte har satt upp regler för hur poesi bör skrivas eller vad den bör handla om.

JL: Varför detta ointresse för kultur?

HME: Antagligen för att poesi och bildkonst har marginaliserats. I filmindustrin finns det mer pengar och där når man ut till fler, så där har man från EU:s sida varit mer klåfingrig.

Akademien och den politiska naiviteten

Att Pablo Neruda tilldelades Nobelpriset i litteratur illustrerar svårigheten att väga litterära kvaliteter mot obehagliga politiska sympatiyttringar. **Knut Ahnlund** lättar på förlåten till Svenska Akademiens Nobelprisarbete.

Knut Ahnlund är professor i litteraturvetenskap och före detta ledamot av Svenska Akademien.

Sammanhanget mellan lära och liv, mellan det skapade verket och dess skapare, är ett ämne som med jämna mellanrum tränger sig på oss. Av en skribent som vi anser betydande väntar vi oss ett gott omdöme, bland annat därför att motsatsen försätter oss själva i en kinkig situation. Nobelpristagaren, före detta SS-mannen Günter Grass' senaste fadäs är bara ett av flera klavertramp – nu sist manifesterat genom en antisemitisk dikt i *Süddeutsche Zeitung* och likställandet av Israel med östtyska Stasi.

Bland de skribenter som jag hade att göra med i samband med en rad Nobelprisavgöranden finns flera som på olika sätt liknar Grass. En av dem var Pablo Neruda.

Det var då för drygt fyrtio år sedan välkänt att denne berömde chilenare mycket gärna ville ha Nobelpriset. Hans kandidatur hörde jämte Graham Greenes till de årligt återkommande och ackompanjerades varje gång av omvärldens beskärmelser och förebråelser. "Too great for the Nobel Prize" var en vändning som man då och då mötte. Han var vid den tiden, omkring 1970, sextiosex år. Från en relativt stillsam början hade hans produktion flödat allt ymnigare och hade nu nått ett crescendo som var häpnadsväckande: en världspoesi som svällde över alla bräddar och som i sina stora stunder var betvingande. Från flera håll framhölls det skandalösa i att han så länge blivit förbigången. Ett par gånger hade ett falskt rykte varit ute och löpt, ett tidigare år hade han en hel kväll firats som den utvalde, vid en högtidsmiddag i Tyskland tror jag det var, tills dementin nådde fram på nattkröken.

Fallet Neruda illustrerar en svårighet som legat tung över en rad Nobelprisval och som naturligtvis gör sig gällande över hela fältet: Det handlar delvis om glappet mellan diktaren som skriver och dikten som skrivits, men framför allt om hur litteraturen kan ställas i tjänst hos minst sagt oheliga intressen. I den ena vågskålen en ideologi som gått vilse och resulterat i hyllningar till mänsklighetens förgörare, i den andra mycket stora litterära förtjänster, ibland till och med av verkligt humanitärt värde. Kopplingen upprepas i märkliga varianter från tid till tid, både bland dem som utvalts och bland dem som förskjutits, Knut Hamsun, Ezra Pound, Louis-Ferdinand Céline, José Saramago, Harold Pinter – Neruda har haft många föregångare och har fått många efterföljare. Bland dem finns bedrägliga eller svaga pristagare – typ Michail Sjolochov eller Elfriede Jelinek. De är heller inte ointressanta.

Neruda kom ur mycket enkla förhållanden, han föddes 1904 i en liten stad i Chile, som son till en lokförare. Modern dog då han var en månad gammal. Hans livsresa förde honom till alla delar av världen, han blev sitt lands och sin kontinents litterära ledargestalt, han tvangs hålla sig gömd i eget land, blev landsflyktig, jagad, upphöjd och hyllad. Hans livsslut var tragiskt.

Växlingarna i hans biografi finns också i hans poesi, den var först inåtvänd och kryptisk, bland sitt sekels dunklaste, blev sedan demonstrativt utåtvänd, ett socialt och politiskt instrument, nu aggressivt vänt mot hans tidigare hållning. Denna vågrörelse fortsatte länge, den verkade tidvis direkt självmotsägande, tills den omsider stillnade, i en hyllning till livets och världens elementära ting och värden, natur och vardag, fåglar, växter och stenar.

Jag var mera fängslad av Nerudas hermetiska poesi än av hans vulkanisk-geografiska stordikter. Debutboken *Crepusculario* och den snart följande *Veinte Poemas de amor y una canción desesperada*, *Tjugu kärleksdikter och en förtvivlans sång*, gjorde ett mäktigt intryck på samtiden, den har tryckts i millioner exemplar och har kallats "den aldrig tystnade gitarren". Nya melodier improviseras ständigt till dikterna som sjungs på värdshusen och omkring haciendornas eldar om kvällen, det har blivit en anonym poesi som de flesta inte en gång känner författaren till. Mot en bakgrund av tungsinne spänner de över ett stort känsloregister. Stämningen är på en gång längtande och desillusionerad, ofta är det tvåsamhetens kamp mot den tidigare ensamheten som skildras, men lika ofta söker

Pablo Neruda.

FOTO: MONDADORI VIA GETTY IMAGES

Till råga på allt hade Neruda också utgivit den poetiska dagbok han skrev under exilen, som visar hans obegränsade resurser av känslans och intellektets naivitet.

sig mannen genom lidelsen djupare in i ensamheten, söker smaka den bittrare och fullare i kärleksupplevelsen. Det är en verklighet i uppbrott, ett landskap på flykt mot det surrealistiska, mot allt rörligare kulisser, mot förvandling och förblandning. Flera dikter erinrar om Erik Lindegrens kärlekslyrik, och jag undrar om inte den svenska skalden med behållning läst Neruda.

Den inåtvända poesin fortsattes i tre samlingar, alla med namnet *Residencia en la tierra*, *Vistelse på jorden*, här råder den totala isolationen, ett stadium då verklighetens arkitektur demolerats, där största oreda råder och logikens kategorier upphört att fungera. I detta väldiga magasin med dess lugubra villervalla av inventarier griper diktaren liksom på måfå tag i de ting han trevande i skymningen faller över. Upplevelsen av tillvarons artificiella och mekaniska karaktär innesluter också honom själv. "Sucede que me canto de ser hombre", "Det händer att jag tröttnar på att vara människa" börjar en av dikterna. " [---] och fortsätter: "i förtid blek och med pannan fårad, och med vild änklingssorg för varje livets dag, ack, för varje ljud som jag darrande tar till mig, har jag samma frånvarande törst och samma kalla feber, ett inre öra som föds, en indirekt ångest, som om rövare och spöken närmade sig".

Den längsta dikten 'En su muerte' berättar om det bedövande slag som träffar skalden vid Stalins död, hur flaggan på Isla Negra går upp på halv stång. Dikten överbjuder de sovjetiska hyllningskörerna i röststyrka. 'Stalinister! Vi bär detta namn med stolthet. Stalinister. Detta är vår tids hierarki.'

Jämförd med den "geografiska" miljö som snart öppnar sig i Nerudas poesi, de oceaner, orkaner, berg, vindar och stora landskap som blir synliga är detta onekligen en innestängd lokal. Det yttre kommer snart att rusta sig mot det inre, dörrarna kommer att slås upp på vid gavel, den drömförsjunkne och marridne stiger ut i världen, utsvulten på ordnad verklighet, besluten att efter ungdomens antiliv och antidikt leva och skriva rättframt.

Då jag blev ombedd att teckna konturerna av Nerudas verk var jag tveksam om jag skulle ta upp hans politiska förlöpningar. Jag beslöt att göra det, eftersom de var oskiljaktiga från den konstnärliga värld han framställde. Jag fruktade att en sådan tydlighet kunde såra somliga av mina fåtaliga läsare, men jag hade inget annat alternativ. I gengäld sökte jag göra helheten i hans insats rättvisa. Ett problem var att några av de svårare förvillelserna fanns i det verk av Neruda som av många ansågs som hans främsta, nämligen *Canto General*.

I Nobelprisdiskussionen intog denna väldiga skapelse en central ställning. Den 600-sidiga diktcykeln som han skapade gömd i hemlandet och efterspanad av myndigheterna, består av femton sångkretsar och 250 enskilda dikter. Den utkom först i Mexico 1950. Med någon förenkling kan man kalla den ett historiskt epos med naturlyriska mellanspel. Kontinentens öden är skildrade, i de tidigare skedena med stor poetisk kraft och skönhet. Småningom, ju närmare vi kommer nutiden, desto tydligare gör sig Nerudas politiska sympatier och antipatier gällande. Hatet till USA år lika oförställt som hyllningarna till Sovjetunionen. Nionde sången "Que despierte el leñador", "Timmerhuggare vakna!" (titeln anspelar på Abraham Lincoln som åkallas) renderade författaren Stalins världsfredspris. Här knyts den sydamerikanska kontinentens frihetskamp samman med frihetens öden i den övriga världen, med svepande bilder från Nordamerika och Europa, enkannerligen Sovjetunionen. I detta panorama får vi närbilder av fredens och ofredens, godhetens och ondskans främsta tillgångar. USA är Jeffersons, Whitmans, Poes och Chaplins land, men också Marshalls, Hearsts, Vandenbergs och Babbits land. Så går blicken till Sovjet, en syntes av det goda livet, en sträng idyll skuggad av krigets minnen. Här är Molotov och Vorosjilov och generalerna, "fasta som snöklädda ekskogar. Ingen av dem har palats [...] ingen av dem har tvåhundra kostymer, och i tre rum i det gamla Kreml lever en man vid namn Josef Stalin. Sent släcks ljuset i hans rum".

Pablo Neruda mottar Nobels litteraturpris 1971.
FOTO: OLLE LINDBERG/DN/SCANPIX

Det var inte lätt för Akademien att svälja det här. Till råga på allt hade Neruda också utgivit den poetiska dagbok han skrev under exilen, denna exil som samtidigt var en världsomfattande propagandaresa. Dagboken hette *Las uvas y el viento*, *Druvorna och vinden*, och visar hans obegränsade resurser av känslans och intellektets naivitet. Läsaren av den kan inte alltid behålla det avsedda allvaret, men lika ofta försjunker han i betraktelser över hur en så stor godtrogenhet kan vara möjlig hos en person av Nerudas mått. Det tjugonde avsnittet heter "El Ángel del Comité Central" och handlar om den skyddsängel som diktaren menar har hållit sin hand över honom genom livet. Det visar sig att denna ängel har sitt högkvarter i Centralkommittén i Moskva. Den längsta dikten "En su

muerte" berättar om det bedövande slag som träffar skalden vid Stalins död, hur flaggan på Isla Negra går upp på halv stång. Dikten överbjuder de sovjetiska hyllningskörerna i röststyrka. "Stalinister! Vi bär detta namn med stolthet. Stalinister. Detta är vår tids hierarki."

Från Moskva fortsatte Neruda genom Rumänien, Tjeckoslovakien, Ungern, Östtyskland, Polen, iakttog dagens trägna arbete med broar, vägar, vattenleder, åkerbruk och industri, for så vidare till Kina där han deltog i en defilering för Mao och skildrade den långa marschen.

Den här vilsegången var inte upplyftande, men dess bakgrund får inte glömmas. Kampen för en elementär rättvisa och drägliga livsvillkor för Sydamerikas människor har ofta förts i kommunismens tecken, andra alternativ har sällan funnits. "Canto General" skrevs av en flykting som förjagats av landets regim. Denna regim hade kommit till makten med kommunisternas stöd, och dessa ingick i regeringen. Chile hade motvilligt förklarat axelmakterna krig, och Sovjet hade starka sympatier hos folket. Men efter det stora krigets slut blev det ryska greppet om Centraleuropa hårdare, och kommunistpartiet till vilket Neruda hörde blev olagligt i Chile. I juli 1947 utbröt en stor gruvarbetarstrejk i Lota och Coronel, nära skaldens födelsetrakter. Neruda hade tagit sig an salpetergruvornas utarmade folk, och de hälsade hans återkomst till hemlandet med en jätteskrift i vita bokstäver i ökensanden: "Bienvenido Neruda!" Den kunde läsas av människor i flygplan tio tusen meter uppe i rymden.

Presidenten förklarade strejken inspirerad av Sovjet, och undantagstillstånd proklamerades. Neruda lät i en venezolansk tidning publicera en protest mot USA som sades kontrollera Chiles ekonomiska liv. Det var inte helt osant. Uppropet gav återskall i hela Sydamerika. Men presidenten krävde att Neruda skulle ställas inför domstol, "por injuria y calumnia". Man beslöt verkställa häktningen. Neruda gick under jorden, anlade skägg och glasögon och höll sig dold i skogarna bland Kordiljärerna och i Valparaíso.

I striden mot en grundfast etablerad feodalstruktur som konsoliderats genom USA:s ekonomiska intressen har det upplevts som en nödvändighet att kunna appellera till det land, det samhälle där kommunismen segrat och haft makten länge. Denna fadersbindning har sina tragiska och patetiska inslag. Det stora landet där långt bortom haven måste kunna upplevas som den absoluta kontrasten till huvudfienden USA. Okunnigheten spelade här en avgörande roll, de felsyner som avlägsenheten skapade. Med resterna av legenderna från revolutionens tidiga skede byggde man bilden av det nuvarande Sovjetunionen och man lät friheten, jämlikheten och broderskapet ha sin hemvist där. Sovjets segrar och offer i kriget mot Hitler försonade med allt. Man gjorde sig döv för alla onda tecken, helt enkelt därför att man måste.

För Neruda som varken kunde leva eller dikta med reservationer fanns det ingen annan utväg än att helt acceptera alla länder och alla system som stod på den sida han själv valt. Jag talade ofta med Artur Lundkvist om det här dilemmat, han var bekymrad men hade naturligtvis mycket lättare att överse med klavertrampen, särskilt som han själv gjort några stycken i samma genre, och han framhöll att Neruda, visserligen i grevens tid, hade upptäckt och beklagat sina hyllningar. I min översikt över hans verk (den ligger fortfarande i Akademiens garderob) tryckte jag starkt på den inåtvända, ibland surrealistiska delen av detta livsverk, jag illustrerade den med talrika tolkningar.

En annan komplikation trängde sig in på oss, som påbröd på allt annat: ryktet att Neruda 1940 skulle ha varit invecklad i mordet på Leon Trotskij i Mexiko! Det var med all säkerhet en lögnhistoria men det bidrog ändå till att räkenskapen inför Nobelpriset blev så krånglig.

Men så gick ändå 1971 års Nobelpris till Neftalí Ricardo Reyes y Basoalto, med författarnamnet Pablo Neruda, "för en poesi som med verkan av en naturkraft levandegör en världsdels öden och drömmar". Pristagaren sade sig vara "överraskad" och kanske var det verkligen så, efter så lång väntan. Han var då chilensk ambassadör i Frankrike. Han kom till Stockholm och tog emot priset. Hans nära vän socialisten Salvador Allende satt då vid makten som Chiles president. Nobelprisvinnaren hade en kort tid tävlat med Allende om presidenturen men hade dragit sig tillbaka då tanken var alltför orealistisk.

Jag träffade Neruda några gånger vid detta tillfälle och frågade honom vad han menade om den närmaste framtiden. Han svarade med att med sin ljusa vackra halvsjungande röst tala om naturen och fåglarna i sitt liv och sin poesi. Allt såg vackert och ståtligt ut, och han var full av tillförsikt, eller låtsades i varje fall vara det.

Men vid horisonten skymtade svarta moln. De skulle snart urladda sig.

Salvador Allende hade fört in sitt land i en blindgata och försatt det i en ekonomiskt omöjlig situation, med ockupationer och expropiationer. Att en fredlig framtid skulle kunna skapas utifrån så förhastade ingrepp föreföll föga troligt. Men bakslaget blev långt svårare än man kunde ana. I september 1973 fick Augusto Pinochet valet mellan att stödja eller störta Allende. Han valde det senare alternativet, tog makten, avrättade och lät tusentals människor försvinna. Allende dödades under revoltens första dagar, den 11 september. Då var Neruda dödssjuk och han följde sin vän några dagar senare.

CIVILISATION

Moderna klassiker
63 Peter Landelius om två författare som hör hemma bland klassikerna
Bruna beröringspunkter
64 Magnus Pettersson Ångsal om vänsterextremismens bruna beröringspunkter
Att vinna en debatt
65 Lars Melin om hur man vinner debatter
Krönika
66 Nick Cohen om vänsterpopulismens höga pris
Notiser
67 Ursäkt och professorer på villovägar.

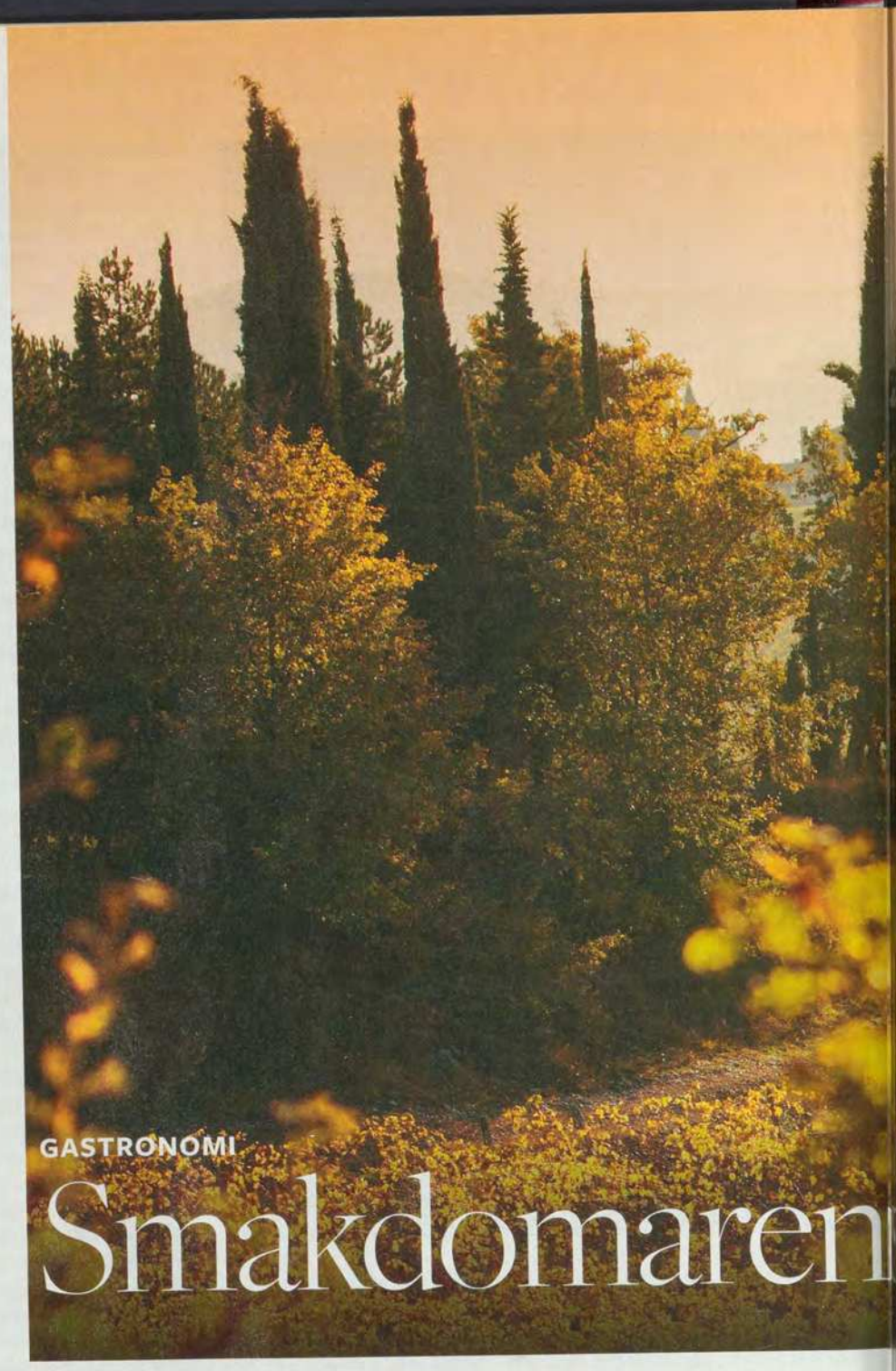

GASTRONOMI

Smakdomaren

Den amerikanske vinkännaren Robert Parkers omdömen påverkar vingårdar och konsumenter världen över. Men hans inflytande har också lett till anklagelser om en smakens likriktning, skriver **Gunnar Sonesson**.

VARFÖR KOSTAR EN Château Lafite-Rotschild av årgång 2008 hela 20 000 kronor? Och varför tar de ändå slut samma dag som de landat på Systembolaget? Svaret är till största delen en enda mans inflytande på den globala vinindustrin: Robert M Parker jr.

Parker är en mångmiljonindustri. Hans nyhetsbrev *The Wine Advocate* är obligatorisk läsning på vingårdar, för sommelierer och för dem som värderar vinlotter åt de stora auktionshusen. Böckerna om Bordeaux, Rhône och Bourgogne har sålt i miljonupplagor och sajten *erobertparker.com* är av de mest lästa nätkällorna om vin. Han har fått den högsta civila orden, *Chevalier dans l'Ordre de la Légion d'Honneur* av president Jacques Chirac för sina insatser för franska viner. Och hans näsa är försäkrad för en miljon dollar.

Parker, sprungen ur ett radikalt studentliv med Vietnamprotester och haschrök-

som tog över vingården

FOTO: FABIO MUZZI/INA AGENCY

ning, var djupt imponerad av den konsumentrörelse som växt upp kring Ralph Nader i början av 1970-talet. Något i den opartiska, oberoende och kritiska rösten tilltalade honom. Åren efter studierna ägnade Parker åt att göra juristkarriär, men ett tilltagande vinintresse upptog alltmer av hans tid och ekonomiska resurser. Han noterade ofta hur svårt det var att lita på information kring vin och hur lite relevans priset hade för vinets kvalitet. Ett billigt amerikanskt vin kunde erbjuda en stor upplevelse, medan ett dyrt franskt kunde vara en buteljerad besvikelse. Hur skulle konsumenten kunna hålla reda på distrikt, producenter och årgångar? Robert Parkers stora intresse ledde med tiden fram till idén att starta ett oberoende nyhetsbrev. Våren 1978 hade han samlat och skrivit material till ett par pilotutgåvor, och med ett lån på 2 000 dollar från sin mor skred han till verket.

GENIDRAGET I nyhetsbrevet var en 100-poängsskala där vinerna summerades med en slutlig, definitiv poäng. Systemet kom från det amerikanska skolväsendet – vilket gjorde att hans prenumeranter lätt kunde ta till sig idén. Från och med våren 1978 började Robert Parker åka återkommande till Bordeaux för att prova viner och systematisera slott, producenter och årgångar. Den franska klassificeringen från 1855 utmanades med utgångspunkten att ett bra vin skulle ha bra poäng och ett dåligt vin låga poäng – oavsett var i Bordeauxhierarkin egendomen befunnit sig de senaste 120 åren.

I mars 1983 träffades hans doftsinne och smaksensorer av något nytt. För varje slott han besökte blev han mer övertygad om att 1982 års skörd skulle komma att bli en av de legendariska årgångarna, en av århundradets bästa, i klass med 1929, 1947 och 1961. Producenterna själva delade Parkers bedömning, hösten 1982 hade erbjudit något alldeles extra av mogna druvor och perfekta förhållanden vid skörden.

HEMMA I USA VÄNTADE stora grossister och detaljister och på att äntligen få ett bra år från Bordeaux efter ett antal mediokra årgångar. När ryktet om Parkers hyllningar nådde dem valde många att citera *The Wine Advocate* i annonser och säljbrev. Parkers avvikande och entydiga bedömning gav nyhetsbrevet omfattande och helt kostnadsfri marknadsföring i nya kretsar, både inom USA och internationellt. Tillströmningen »

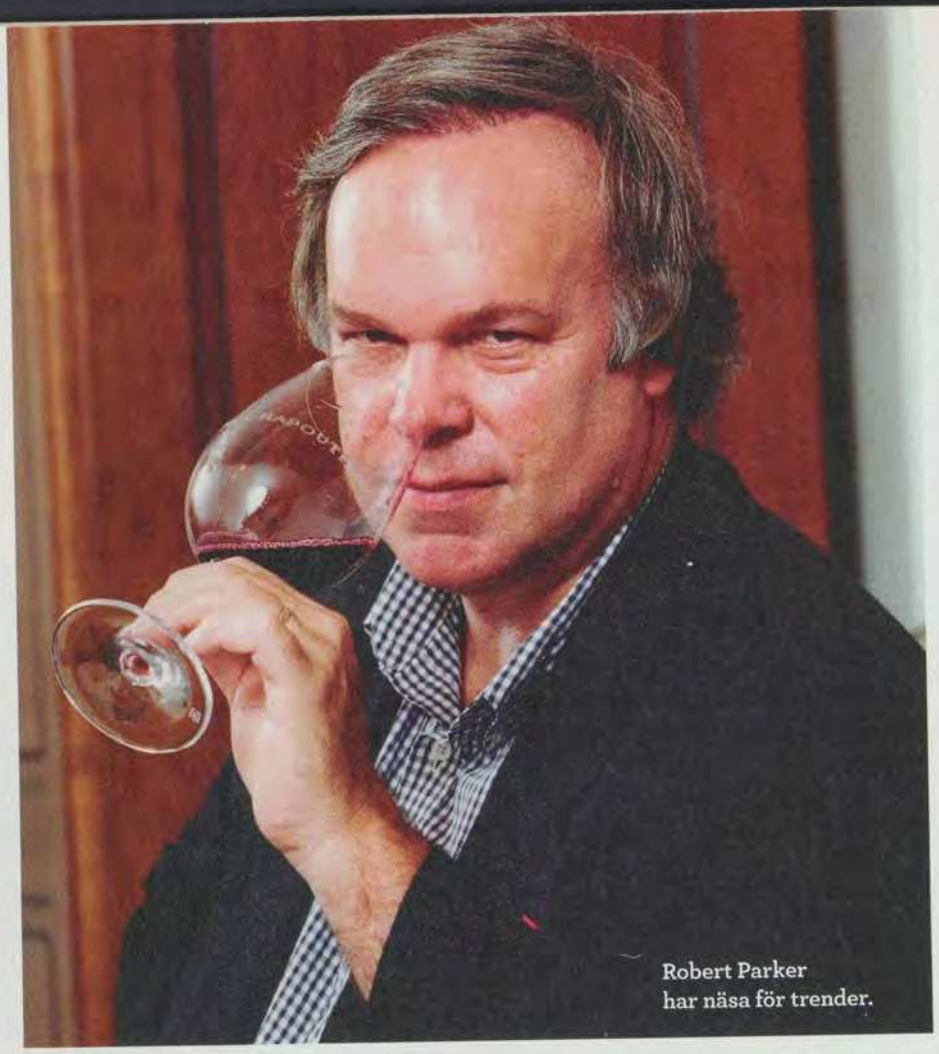

Robert Parker har näsa för trender.

av nya prenumeranter ökade snabbt. Men viktigast av allt var att han hade haft rätt. 1982 var ett av 1900-talets stora år.

En efter en vek sig de andra skribenterna för Parkers omdöme. Och de kunder som följde hans råd har kunnat skatta sig lyckliga. Tidningen *The Wine Spectator* har granskat prisutvecklingen på Bordeaux 1982 på amerikanska vinauktioner, och snittpriserna steg med drygt 2 000 procent mellan 1983 och 2002. Dow Jones index steg med 707 procent under samma period.

I MARS 1984 LÄMNADE Robert Parker sitt jobb på Farm Credit Bank i Baltimore och började leva på sitt nyhetsbrev. Inom ett par år var han den oomtvistat ledande auktoriteten på området, och hans poäng blev snabbt det mest citerade beviset för att ett vin var köpvärt, framförallt om vinet erhållit 90 poäng eller över. Tryckerierna som trycker hans nyhetsbrev och böcker belades med rigorösa sekretessavtal, liknande det som gäller kvartalsrapporter för börsbolag, eftersom hans betyg är så pass prisdrivande att det går att bedriva insiderhandel på dem. När Frankrike fick uppleva de stora årgångarna 1988, 1989 och 1990 hade Parkers böcker och nyhetsbrev nått global räckvidd. *Monsieur Parker* gav vinerna ett stort antal betyg i spannet 95–100 poäng, varpå efterfrågan och priser steg så kraftigt att vanliga konsumenter omöjligen kunde komma över dem.

Frågan är om det inte var i det ögonblicket som Parker segrade ihjäl sig. Han var inte längre en Ralph Nader för vinmarknaden. Han var något oändligt mycket inflytelserikare. Som om konstvärlden skulle ha en globalt dominerande recensent som bedömde alla nya konstverk efter en 100-poängsskala, med omedelbar konsekvens för världsmarknadspriset på tavlorna.

FÖRVISSO HÄVDAR kritiker av konstmarknaden att priserna inte alls styrs av marknaden, utan att de stora aktörerna (handlare, auktionshus, gallerister) ser till att hålla priserna uppe med alla till buds stående medel och att vi gått från en era då konstens innehåll präglade marknaden till en klassisk intressekamp som utspelas i medier, på biennaler och vid de stora auktionerna. 1960-talet var konstens, 1970-talet konstnärernas, 1980-talet var galleristernas, 1990-talet tillhörde curatorernas och 00-talet är samlarnas, har veterangalleristen Gunnar Olsson sagt. Ska man beskriva vinmarknaden kan man säga att under 1980-talet, 1990-talet och 00-talet har allt varit Parkers.

Elin McCoy, författare till den inofficiella biografin *The Emperor of Wine* hävdar att det finns två kungsvägar för en vinproducent att nå Parkers gom och därmed hans nyhetsbrev – och att få höga poäng. Den första är att anlita någon av de ambulerande vinmakare som Parker lovordat. Mest känd är Michel Rolland, *the master of merlot*, som influerat många av Bordeauxhusen att gå mot mer kraft och sötma och som delar Parkers uppfattning om vad som konstituerar ett bra vin.

En missnöjd slottsägare i Bordeaux samkörde efter 2001 års recensioner de 71 viner som fått mer än 90 poäng av Parker med den vinkonsult de brukade anlita. 47 av dem hade använt Michel Rolland.

Den andra vägen, för den som redan anser sig ha ett stort vin, är att anlita en importör som har kontakter med *Wine Advocate*. När den danske vinmakaren Peter Sisseck 1995 startade produktionen av Dominio de Pingus, ett prestigevin i Ribera del Duero, Spanien, fick han in det på den amerikanska marknaden genom Parkervännen Mannie Berk på Rare Wine Company.

Pingus första årgång nådde Parker och fick 98 poäng. De billigaste årgångarna kostar nu dryga 3 000 kr per flaska medan de bästa, som 2004 (100 poäng), går för minst 8 000 kr.

KRITIKERNA HAR BLIVIT allt fler med åren. Filmen *Mondovino* (2004) av den sommelierutbildade Jonathan Nossiter driver tesen att Parkers smak och poäng bidragit till att allt fler överger det ursprungstypiska, *terroir*, för att producera det som Parker gillar: kraftiga, fruktiga och ofiltrerade viner med hög alkohol. Parkers svar på kritiken är att det ändå är människans insatser som gör skillnaden på vinet.

Alice Feiring, vinskribent i *Time*, kom 2009 ut med den passionerade och rätt vimsiga *The Battle for Wine and Love or How I Saved the World from Parkerization*. Hennes tes är att Parkers smak och därmed hans poäng förstört marknaden för lätta, subtila och mer svårtolkade viner till förmån för alkoholstarka fruktbomber. Hon reser i hans fotspår och finner att den enda viktigare rödvinsregion som klarat sig undan Parker är Loiredalen. Där görs fortfarande personliga och ursprungstypiska viner på Cabarnet Franc-druvan, utan sneglingar på Parkers önskemål.

Parkers enorma inflytande har också gett honom mer handgripliga fiender, eftersom han inte bara ger höga betyg som skapar förmögenheter och lyfter okända vinmakare. Han sågar också viner och vinmakare, och har genom åren blivit portad, stämd, mordhotad och vid ett tillfälle biten av en hund tillhörande ägaren till Cheval Blanc, efter att ha gett årgången 1981 omdömet "medioker".

I ett historiskt perspektiv kommer världen att förundras över hur en enda näsa och gom kunde få oinskränkt makt över den globala vinmarknaden. I världen post-Parker kommer sannolikt ingen att få samma dominans, men hans systematik kommer att bestå.

LITTERATURHISTORIA

Med osviklig känsla för nyanser

De amerikanska författarna Paula Fox och John Williams har hamnat i skymundan. Deras romaner hävdar sig dock väl i traditionen från Camus och Sartre, skriver **Peter Landelius**.

VAD ÄR DET SOM GÖR att en bok stannar i läsarnas minnen medan storsäljarna kan vara glömda nästa säsong? Italo Calvino har definierat klassikern som ett verk som inte slutar att säga vad det har att säga. Men det fattas något - i likhet med segerrika härförare behöver stora författare en extra egenskap: de måste ha tur. Den kan vara postum, som för Kafka, eller odlad, som av Saint-John Perse, men alla står de inför risken att stupa på någon småsak.

Vi vet vilka som klarade hindren, men sällan vilka som stupade på dem. Häromdagen fann jag ändå ett par samtida amerikanska exempel: Paula Fox (född 1923) och John Williams (1922–1994). För den senare låg det nog i fatet att han var universitetslektor i litteraturhistoria och inte skrev mer än ett par böcker. Paula Fox blev först framgångsrik som barnboksförfattarinna, och det kan ha skymt hennes mästerliga roman *Desperate Characters* (1970). Kanske har hon bättre tur nu. För några år sedan ryckte Jonathan Franzen ut och försåg den korta romanen med ett beundrande förord. Det märks att han själv hade lärt sig en hel del av Paula Fox när han skrev *Tillrättalägganden*.

Desperate Characters utspelar sig huvudsakligen i Brooklyn Heights i New York, som då ännu var ett slumområde dit några första yuppies hade vågat sig för att inleda stadsdelens gentrifiering. Sophie och Otto – hon översättare, han advokat – är barnlösa, framgångsrika professionella, ivriga att få sin nyinköpta *brownstone* att motsvara förväntningarna. Men de lever i en osäker trakt med slummen alldeles om hörnet, i en osäker tid i Vietnamkrigets skugga, i en oklart definierad samhällsklass och i ett äktenskap där mycket är otydligt och osagt.

ROMANENS BESYNNERLIGA titel syftar på ett citat från Thoreau om *"the quiet desperation"* som han ansåg karakterisera sin samtid. En stillsam desperation präglar onekligen Sophie, Otto och de flesta andra i berättelsen. Den är bitvis spännande som en deckare, men dramatiken förblir lågmäld; våldsnivån går aldrig utöver det angrepp som Sophie utsätts för i dess början, då hon blir biten av en strykarkatt som hon envisas med att mata.

I korta kapitel för Fox berättelsen framåt till sin klimax. Hennes precision är så stor att läsaren hålls på helspänn för att inte missa något i det intrikata spelet mellan paret, deras vänner och bekanta, och den ansiktslösa omgivning som oroar dem vid alla tider på dygnet. Fox är en dialogens mästare, och de subtila ordväxlingarna på två eller tre man hand kan i kvickhet och skärpa påminna om Woody Allens och Billy Wilders bästa filmer.

Existentiella frågor och praktiska besvär tävlar om aktörernas uppmärksamhet utan förutsebar prioritering men med ömsesidig påverkan. När Ottos advokatbyrå spricker vilar de gamla vännernas uppbrott som en skugga över bådas äktenskap. New York-miljön präglas delvis av ironiska standardfigurer: konstnärer och psykoanalytiker, alltid progressivt sinnade men ständigt oroade i känslan av ett obestämt uppror som finns alldeles om hörnet och hotar dem. Fox avläser dem med ett osvikligt sinne för nyanser. Själv läser jag henne med samma fascination varmed jag läste Ian McEwans *Lördag*, som också den är besläktad med Fox roman.

Den tvetydiga slutscenen anspelar för övrigt på en annan klassiker, som borde läsas mer och inte bara av de lyckligen frälsta. Minns ni Belshassars gästabud? Slå annars upp det i Daniels bok.

OM PERSPEKTIVET i *Desperate Characters* mestadels är Sophies, är John Williams *Stoner* rakt igenom fokuserad på den manlige huvudpersonen med samma namn. Williams roman gavs ut 1967, men miljön är en helt annan. Handlingen börjar under första världskriget och slutar på 1950-talet. Den fattiga bondpojken Stoner försörjer sig som dräng medan han läser agronomi vid University of Missouri i Columbia. Under det andra året drabbas han av en uppenbarelse: eldsjälen som leder den obligatoriska delkursen i litteraturhistoria uppmärksammar honom på något som han tidigare inte har varit medveten om att han har saknat: "Vad säger Shakespeare just er, mr Stoner?"

Studieåren vid universitetet växer till en livstidsanställning. Stoner har slitit och släpat i hela sin ungdom, och känner sig befriad. Som en av hans nya vänner säger: universitetet är en tillflyktsort från den omöjliga världen utanför, som gör allt för att förstöra vårt liv. Personerna i *Stoner* är lika desperata som i Paula Fox roman, men deras existentiella utsatthet och moraliska vägval är klarare utmejslade. Det visar sig att vännen har fel: berättelsen om vettlösa akademiska intriger hör till dess tragikomiska pärlor.

Ingen kommer undan, alla präglas – eller rentav vanställs – av förutsättningar och omständigheter. När Stoner äntligen träffar en flicka friar han nästan genast. Bankdirektörsdottern Edith vill hemifrån till varje pris och svarar ja. Sedan ägnar hon resten av sitt liv åt att hämnas på honom för mesalliansen. Det blir han som tar hand om deras dotter under hennes sex första år, men i sjuårsåldern återtas flickan av sin förbittrade mor som försöker reproducera sin egen sociala prägling. Familjelivet blir inte bättre av att svärfar skjuter sig efter kraschen 1929. När Stoner äntligen förälskar sig i en kvinnlig doktorand stupar deras kärlek på omgivningens fientlighet.

STONERS PRÖVNINGAR beskrivs i stenstil, med en osentimental precision och utan undanflykter. Någon Gud finns inte heller här till hands för böner eller förebråelser; snarare än till Job associerar läsaren till Seneca och stoikerna. Stoner inser och accepterar sin maktlöshet, men han ger inte upp. Han stretar vidare med klassikerna liksom tidigare med den magra myllan och kreatursskötseln. Undanskuffad i den akademiska karriären upptäcker han att han kan bli en inspirerande lärare. Det skapar en lycka som jordbruket, äktenskapet och intriganta kolleger förvägrar honom.

"Detta är någonting ovanligare än en stor roman – det är en perfekt roman", skrev *New York Times Book Review* om *Stoner*. De här båda böckerna stannar i mitt medvetande långt efter avslutad läsning. Vad är det som gör Sophie så handlingsförlamad, och varför envisas Stoner med att ta ansvar? Till slut märker jag att *Desperate Characters* och *Stoner* ändå står varandra nära; Sophies vånda och Stoners utsatthet ingår i en samtida tradition som en gång utstakades av Camus och Sartre. Kanske är också ämnesval och relevans nödvändiga kriterier för en klassiker?

HISTORIA

Extremvänsterns nazistiska rötter

FOTO: ATLANTIC FILM

Det fanns tydliga beröringspunkter mellan nationalsocialismen och den tyska vänsterradikalism som kulminerade i Röda armé-fraktionens våldsdåd, skriver **Magnus Pettersson Ängsal**. I filmen *Motståndets tid* läggs en liten bit till pusslet.

ATT VÄNSTERSINNADE studenter på 1960-talet gav ut böcker med nationalsocialistiska dikter borde få de flesta att höja på ögonbrynen. Särskilt om en av dem hette Gudrun Ensslin och blev frontfigur i den västtyska terrorgruppen Röda armé-fraktionen (RAF).

Men när *Motståndets tid*, Andres Veiels film om Ensslin och hennes fästman Bernward Vesper, gick upp på svensk bio i höstas var det ingen av recensenterna som dröjde särskilt länge vid detta anmärkningsvärda faktum: att Ensslin och Vesper på nytt gav ut dikter av Will Vesper, Bernwards far och tidigare nationalsocialist.

Hur kunde de satsa tid och pengar på *Blut und Boden*-litteratur? Vädja till de tysknationella? De behövde pengar för att kunna ge ut annan litteratur, sådan som de brann för. En stor, köpstark publik fanns i alla dem som hade läst Will Vesper under hans storhetstid och för vilka efterkrigsårens återuppståndna modernism var främmande. Så tänkte de unga förläggarna, men utgivningen blev ett fiasko.

Eller så ville de verkligen återupprätta Will Vesper och hans belastade författarskap. Åtminstone för Bernward, med sina litterära ambitioner, tycks det ha varit just så. Faderns erkännande var viktigt, de estetiska idealen i hans diktning ännu giltiga för sonen. På författarträffarna i Lippoldsberg lät sig Bernward inspireras av arrangören Hans Grimm, högernationalist, före detta nazist och firad folklig epiker under Hitleråren.

Detta skymtar fram i *Motståndets tid*. Ja, skymtar fram, för ämnet är inte Veiels huvudspår. Men det finns mer att säga, om likheter mellan nationalsocialismen och den röda terrorismens rötter som är mer grundliga än Bernward Vespers svärmeri för det tysknationella.

OM DESSA RÖTTER skriver Gerd Koenen i *Vesper, Ensslin, Baader* (2003), boken som Veiels film är baserad på. Gerd Koenen är en i raden av före detta vänsterradikaler

som skriver den tyska 68-generationens historia, vid sidan av Götz Aly, Stefan Aust, Friedrich Christian Delius och andra. Hans bok är en mångskiktad blandning av litterär-psykologisk analys, trippelbiografi och historisk essä. Han tar avstamp i brevväxlingen mellan Ensslin och Vesper.

En lika viktig roll spelar den senares litterära kvarlåtenskap, essäromanen *Die Reise*, där Bernward turnerar sin spända relation till fadern en sista gång innan han dör för egen hand.

Urszenen des deutschen Terrorismus är undertiteln på Koenens bok: "Den tyska terrorismens urscener". Här finns uppslag om nazismens och den röda terrorismens gemensamma nämnare, även om de ideologiska likheterna inte skall överdrivas. En av dessa urscener utspelas efter att studenten Benno Ohnesorg skjutits ihjäl av polis den 2 juni 1967: "Det är Auschwitzgenerationen vi har att göra med – med dem som orsakade Auschwitz kan man inte diskutera. De har vapen, vi har inga. Vi måste beväpna oss", skall Gudrun Ensslin ha sagt. Våld möts med våld, oresonligt, som en spegelvändning av nazismens logik. "Svin eller människa", löd en av RAF:s paroller – och på svinen fick man skjuta.

GERD KOENEN SKILDRAR en annan urscen. Det är när Ulrike Meinhof villkorslöst försvarar terrorgruppen Svarta septembers mord på israeliska idrottsmän under OS i München 1972. Här har den palestinska terroraktionen blivit uttryck för legitim antiimperialistisk kamp. Det handlar inte i första hand om en antisemitism från vänster, enligt Koenen, snarare om tankefigurer som är gemensamma för nationalsocialismen och den radikala marxism-leninism som hon och Ensslin företrädde. Med inspiration från Frantz Fanon hade Ensslin redan 1968 konstaterat att det tyska folket var koloniserat av segermakten USA. Nu gällde det att förklara världsimperialismen krig, att göra gemensam sak med koloniserade och förtryckta folk över hela världen. Det var RAF:s historiska roll: att kliva ut på scenen, axla ledarskapet och gå längst fram i fronten för det tredje världskriget. "Förstör det som förstör er!" löd en annan av tidens paroller.

Krigs- och förstörelseromantik, berusande kollektivism, total underkastelse, tyska revolutionärer i ledningen för en ny världsordning – på fler än ett sätt finns skäl att tala om de mest radikala sextioåttorna som Hitlers barn. Det är också historikern Götz Alys bärande tes i *Unser Kampf* från 2008: kontinuiteten mellan "trettiotreorna", som jublade över Hitlers maktövertagande, och de mest radikala sextioåttorna.

Ännu väntar Tyskland på en film som tar sig an RAF-traumat med denna utgångspunkt.

SPRÅK

Argument är för veklingar

Lars Melin avslöjar knepen som du ska använda för att vinna debatter.

ALLA VET ATT ARGUMENT ÄR DET SISTA som får någon att byta åsikt; de flesta har redan egna argument. Ändå försöker många eftersom det anses vara lite fint. Men pröva så här istället!

Ett självsäkert uppträdande är allt. Den som talar lågt, långsamt och med tydlig artikulation antyder att detta är en person som inte är van att bli avbruten, överröstad eller motsagd. Då brukar man inte bli det heller.

Det kan aldrig vara fel att på strategiska ställen stoppa in ett "ju". Det visar *ju* att man egentligen bara säger saker som alla någotsånär kunniga personer är överens om. Och undvik samtidigt alla "väl" eller "eller hur?". Medhåll är ingenting man behöver tigga om. Det är ju självklart.

Glöm framför allt inte SURF-regeln om du vill hålla dig kvar högt på vågkammen! **S**måsakerna, **U**nderstatements, **R**ätt termer, **F**ormell.

Det är småsakerna, detaljerna som visar att du är påläst. De behöver inte vara relevanta. Det insåg redan Benjamin Disraeli (1804–1881). Vad han nu har med saken att göra. Jo, bara det faktum att jag gjorde mig mödan att googla fram ett par årtal visar hur omsorgsfull jag är om minsta småsak. Hur stort förtroende bör jag då inte åtnjuta för de stora, riktigt viktiga sammanhangen? Understatements är klart mer övertygande än vulgära överdrifter. Den som har rätt behöver inte bättra på, och den som har prestige kan lita på att bli trodd. Motsatsen är hysteri.

NJA, DET DÄR VAR VÄL INTE SÅ VÄLFORMULERAT. Rent hysteriskt, faktiskt. Vi prövar igen: I många fall är det på sin plats att vara försiktig med överdrifter. Du kan riskera att verka för angelägen. Kanske bör du till och med överväga att underdriva för att visa att din position inte behöver förbättras.

Och, som exemplet visar, är det klädsamt med lite försiktighet, några *kanske, torde, skulle, i viss mån* och andra markörer som visat med vilken oändlig nitälskan du hanterar sanningen. Detta torde för de flesta vara ett säkert tecken på att det är en vetenskapsman bakom tangentbordet. Ofelbart!

R för rätt termer? Hur? Jo, det är skillnad på språk och språk. Eller: vissa språkliga varieteter har signifikant starkare persuasiv impact givet kontextkraven är uppfyllda. Ingen tanke är så banalt enkel att den inte kan pimpas upp med termer. Men det ska vara prestigetermer: *persuasiv impact* sitter bra, men *pimpas*? Nej, just det. *Pimpas* går inte ihop med en Formell stil. Var hellre språkligt konservativ än poppig, hellre opersonlig än tjenis, hellre neutral än engagerat vinklad. Det fungerar! Teoretiskt kan du välja mellan att charma din läsare eller att framstå som Sanningen själv, icke vidrörd av människohand. Men det är bara i teorin du kan välja mellan dessa varianter:

Formell
Att vara formell innebär att man suddar ut sin personlighet, det vill säga avlägsnar alla värderingar och allt personligt språkbruk och vinnlägger sig om en oklanderlig konservativ språkdräkt. Det är inte en människa som skriver utan Sanningen Själv.

Informell
Du kan bjussa på dej själv så läsaren lär känna dej och allt fint du står för. Läsaren kommer verkligen att älska din stajl och lita på dej. Den där schyssta killen kan inte ha fel, typ.

Om du fortfarande är osäker, varför tror du att byråkrater skriver som vänsterspalten? Men, oj! Det var visst ett argument!

KRÖNIKA

Populismen från vänster

Nick Cohen är kolumnist, författare och debattör. Hans senaste bok är *You Can't Read This Book* (2012).

Naiva människor tror kanske att socialdemokrater bara kan följa en väg när det handlar om Europas invandrare. De måste förstås försvara dem mot rasister, men som goda vänsterpolitiker måste de också försvara dem mot övergrepp från andra medlemmar av samma etniska minoritet.

Men vad vet naiva människor om politik? Det finns nämligen en annan och långt mindre respektabel väg som den europeiska vänstern kan ta. Låt mig kalla det "Reepalus alternativ", efter Malmös kommunalråd Ilmar Reepalu, som har dragit skam över den svenska socialdemokratins finaste traditioner. Vänsterpolitiker som härmar Reepalus metoder börjar med att göra en cynisk kalkyl, vare sig de erkänner för sig själva att det handlar om cynism eller inte. De konstaterar att det finns ett stort antal muslimska väljare. Istället för att behandla dem som individer behandlar de dem som ett religiöst block. Istället för att kritisera religiösa ledare som försöker genomdriva tabun, fjäskar de för dem genom att tiga om sexism, rasism och homofobi inom etniska minoriteter – trots att de första offren för fördomarna alltid är andra medlemmar av de etniska minoriteterna.

Reepalu tog taktiken ett steg längre när han ursäktade att Malmös muslimer utförde antisemitiska attacker. Han lät då förstå att Malmös judar fick skylla sig själva eftersom de inte hade fördömt Israel tillräckligt häftigt. Jag behöver knappast tillägga att det finns många muslimer i Malmö, men få judar. För stadens starke man betalar det sig att föredra muslimer framför judar, istället för att slå ned på fördomar oavsett vilket uttryck de tar och kämpa för ett samhälle där hudfärg och tro inte får avgöra en medborgares öde.

Vi har våra egna Reepalu här i Storbritannien. För några veckor sedan vann George Galloway, tidigare långt ut på vänsterkanten, en sensationell seger i ett fyllnadsval i Bradford. Trots att han är vit, skotte och katolik varnade han muslimer för att de skulle tvingas förklara sig för Allah "på den yttersta dagen" om de inte röstade på Guds utvalde kandidat. Samtidigt var Labours officiella kandidat till posten som Londons borgmästare Ken Livingstone, en man som har smugit omkring i extremvänsterns utkanter hela sin karriär. Han lovade att förvandla London till "en ledstjärna för islam", samtidigt som han fällt omdiskuterade yttranden om Londons judar. Båda dessa män har stöttat diktatorer som förföljde muslimer i Mellanöstern – Galloway berömde Saddam Hussein och Bashar al-Assad, medan Livingstone har fått betalt av Press TV, den iranska teokratins propagandastation. Nedslående nog är det många brittiska muslimer som inte bryr sig. Förmenta vänsteranhängare kan ställa sig bakom ultrareaktionära regimer som slaktar muslimer i Homs eller Teheran. Så länge de är västfientliga och framför allt anti-israeliska spelar inget annat någon roll.

Reepalus taktik verkar fungera. Men sanningen är att den europeiska vänstern har betalat ett högt pris för sin oförmåga att konfrontera sin mörka sida. Listig taktik i lokalval i Malmö och Bradford är inte automatiskt ett framgångsrecept i nationella val. Det finns många anledningar till att vänstern har försvagats i stora delar av Europa. En anledning som sällan diskuteras är vänsterns hyckleri. Genom att inte försvara muslimska och ex-muslimska liberaler och feminister och istället stötta vissa religiösa ledare – som vänstern skulle vara de första att fördöma för deras trångsynthet om de vore vita kristna – har den europeiska vänstern börjat framstå som en osmaklig och principlös rörelse som inte förmår leva upp till sina egna värderingar. Väljarna kan utan vidare genomskåda dubbelmoralen, även om vänsterpolitikerna inte vill erkänna dess existens.

Översättning: Jim Jakobsson

Axess beklagar

I nr 9 2011 av *Axess Magasin* och på vår webbsida publicerade vi en artikel med titeln "Ovärdigt spel för gallerierna" av Joakim Grönesjö. I artikeln skriver Joakim Grönejö om sin uppfattning om varför Moderna museet i Stockholm valde att ställa ut konstverk av Cy Twombly tillsammans med konstverk av Turner och Monet i den nyliga utställningen *Turner, Monet, Twombly. Sent måleri* som organiserades av Jeremy Lewison.

Det har kommit till vår kännedom att artikeln har tolkats som ärekränkande av Jeremy Lewison. Vi vill betona att såvitt vi känner till hade inte Jeremy Lewison något kommersiellt intresse i något av konstverken i utställningen. Såvitt vi känner till använde han inte heller museet som en plattform för sin ekonomiska verksamhet eller ägnade han sig åt olaglig marknadspåverkan.

Vi anser Jeremy Lewison vara en mycket kompetent, erfaren och kunnig kurator. Vår avsikt har aldrig varit att nedsvärta Jeremy Lewisons rykte. Vi uppriktigt beklagar om artikeln har orsakat Jeremy Lewison något trångmål.

Penelope Curtis.

Jag tror att människor kommer att förstå att det är något seriöst som pågår här, och att de här konstnärerna har arbetat i åratal med väldigt seriösa projekt.

Penelope Curtis, chef på Tate Britain och medlem i juryn för Turnerpriset, förutser reaktionerna på nomineringarna till Turnerpriset 2012. Av de fyra nominerade konstnärerna sysslar två med videokonst, en med konceptuella teckningar, en med performancekonst och ingen med måleri.

Professorer på villovägar

Ola Tunander är för närvarande professor vid det norska fredsforskningsinstitutet Prio, vilket den inte minst i svensk debatt inflytelserika Johan Galtung var med om att starta och bygga upp. Galtung är idag professor emeritus i freds- och konfliktforskning.

Tunander har tidigare studerat ubåtskränkningarna i Hårsfjärden 1982. Resultaten dokumenterades i en bok utgiven på Norstedts förlag 2001, vilken i sin tur fungerade som utgångspunkt för två inslag i SVT:s *Uppdrag granskning* 2007. De uppgifter som Tunander förde fram i SVT-programmen om att det var Nato som låg bakom ubåtskränkningarna mötte massiv kritik. Av en artikel i *Expressen* (28/12 2007) i samband med debatten om ubåtarna framkom att Tunander också har låtit sig intervjuas i iransk statsradio och där lagt fram sina teorier om de "egentliga" orsakerna bakom terrorattackerna mot World Trade Center 2001, till exempel att det kan ha varit neokonservativa intressen snarare än al-Qaida som låg bakom angreppen mot Pentagon och New York.

Med tanke på de sistnämnda teorierna är det inte så förvånande att Tunander också har tagit till orda om de "egentliga" orsakerna till och intressena bakom Anders Behring Breiviks terrordåd. I *Nytt Norsk Tidsskrift* (nr 4 2011), försökte Tunander leda i bevis att Israel kan ha haft ett finger med i spelet vid attentaten den 22 juli 2011, och att det bakomliggande syftet med Israels engagemang i massmorden skulle kunna ha varit att på detta sätt bestraffa Norge för landets pro-palestinska politik.

Tunander lägger i sin artikel även fram hypotesen att Israel har infiltrerat al-Qaida i syfte att diskreditera islam, samt presenterar – som den vetenskapsman han är – en alternativ hypotes om att Breiviks operation kan ha haft kopplingar till Saudiarabien, där man kan ha haft intressen i att rekrytera anti-jihadister via den östeuropeiska maffian i syfte att på så vis diskreditera antijihadistiska rörelser och nätverk.

Den som startade Prio, där Tunander är professor, var som sagt Johan Galtung. Inte minst i Sverige har han ofta åberopats som auktoritet på världspolitikens område. Senast skedde det för ungefär två månader sedan, när *Aftonbladets* kulturredaktion publicerade en lång intervju med honom, där han drog "paralleller mellan Breiviks manifest och nazismen" (*Aftonbladet* 11/3 2012). Mest av allt påminner manifestet dock, enligt Galtung, "om oss själva. Som aktiv Nato-medlem har Norge trupper i både Afghanistan och Libyen. I det etablerade politiska klimatet används demokrati som argument för att legitimera bomber och våld. När terroristexperternas analyser missvisande handlade om islamisthotet kom Breivik att utmana vår bild av 'terroristen' således även väst som 'den goda'."

Hypotesrik 1: Ola Tunander. FOTO: WIKIPEDIA

Hypotesrik 2: Johan Galtung.

Drygt en månad efter *Aftonbladet*-intervjun utvecklar dock Galtung sina åsikter om Breivik i en artikel i den norska tidskriften *Humanist*. Galtung är upprörd dels över att ha kritiserats för det föredrag som han höll i somras på universitetet i Oslo om omfattande judiska konspirationer, dels över att den ovan nämnde artikeln av kollegan Ola Tunander har kritiserats för att han "bringer inn hypotesen om at Mossad kunne ha stått bak Breivik, og nevner tempelriddernes inntog i Jerusalem i 1099, terrorbombingen av hotell King David i 1946, og Regjeringsbygningen-Utøya 2011: alle på samme dag, 22/7. Tilfeldig? Neppe."

Galtung ger Tunander eldunderstöd genom att visa på judarnas dominans inom världsekonomin och inom amerikanska medier och universitet ("judiska företag äger 96 procent av världens medier"; "70 procent av professorerna vid USA:s bästa universitet är judar"). Han drar sig inte heller för att anbefalla till läsning av *Sions vises protokoll*: "Jeg lurer på hvor mange som har så sikre meninger om *Sions Vises Protokoller* som har lest dem?"; "Og her er jeg på linje med Erik Rudstrøm: det er vanskelig å tro at det hemmelige russiske politi var i stand til å skrive en slik analyse."

Idén om en judisk världskonspiration kommenterar Galtung på följande sätt: "Om det idag foreligger en konspirasjon for å styre verden ved å gjøre institusjoner, befolkninger, stater til gjeldsslaver vet vi ikke nok om, men hypotesen må prøves".

En annan hypotes som Galtung menar bör prövas är om Breivik som medlem i frimurarorden (med dess starka "lojalitetsbånd og edsavleggelse innenfor slike nettverk, med tempelriddere, og samarbeid dem imellom") i själva verket kan vara en del i den judiska världskonspiration som freds- och konfliktforskningen, enligt Galtung, bör ägna större energi åt att undersöka: "Frimurermatrikkelen har vært offentlig tilgjengelig for statistisk analyse av hvilke kategorier som er overrepresentert."

Redaktören för *Humanist*, Didrik Søderlind, påpekar i sitt försvar för att publicera Galtungs bisarra text, att det statistiska underlaget till Galtungs påståenden om den judiska kontrollen av amerikanska medier, är hämtat ur boken *Who Rules America?*, utgiven på National Vanguard, National Alliances förlag. National Alliance var under sina glansdagar USA:s största nazistorganisation, ledd av William Pierce, som inte bara var den troliga författaren av *Who Rules America?* utan även skrev romanen *The Turner Diaries*, en viktig inspirationskälla för Oklahomabombaren Timothy McVeigh.

Johan Galtung skapade en gång i tiden begreppet *peace journalism*, vars själva kärna skulle bestå i att man trängde bakom ytan på fenomenen och blottlade de egentliga orsakerna (vilka i hans föreställningsvärld vanligtvis har stått att finna i västvärlden). Galtungs senaste forskningsinsatser har inte bara kastat nytt ljus över *peace journalism* utan även gett oss anledning att fundera över vilka ställningstaganden som freds- och konfliktforskarnas grundmurade anti-amerikanism skulle ha lett fram till under andra världskriget.

Johan Lundberg

RECENSIONER

Detta nummers recensioner: ***Per Svensson*** *har studerat fyra böcker om skolans syfte och nutida problem;* ***Martin Lagerholm*** *har läst om kopplingen mellan poesi och platser;* ***Staffan Ulfstrand*** *om kulturens relation till människans evolution;* ***Erik W Larsson*** *läser Charles Murray om USA:s ökande klyftor;* ***Karin Svanborg-Sjövall*** *recenserar två böcker där läsandet av böcker recenseras;* ***Kristoffer Leandoer*** *funderar över det ständigt nostalgiska Paris;* ***Rolf Ekéus*** *läser en ambitiös bok om shiaislam;* ***Josefin Holmström*** *studerar två biografier om Charles Dickens;* ***Olle Abrahamsson*** *tvivlar på visionen om ett tudelat Europa;* ***Jenny Maria Nilsson*** *läser om kluriga personer och fotografiets födelse;* ***Håkan Tribell*** *funderar över världens behov av USA;* ***Torbjörn Elensky*** *upptäcker konservatism hos vänsterförfattaren Giorgio Bocca;* ***Gunnar Wetterberg*** *tar sig an en fascinerande släktkrönika om järnbruk;* ***Magnus Pettersson Ängsal*** *roas av Enzensbergers fiaskon;* ***Petra Östergren*** *om två böcker som visar upp socialantropologins styrkor;* ***David Brax*** *resonerar utifrån en bok om behovet av skydd på nätet och* ***Karin Johannisson*** *läser om depressionens idéhistoria.*

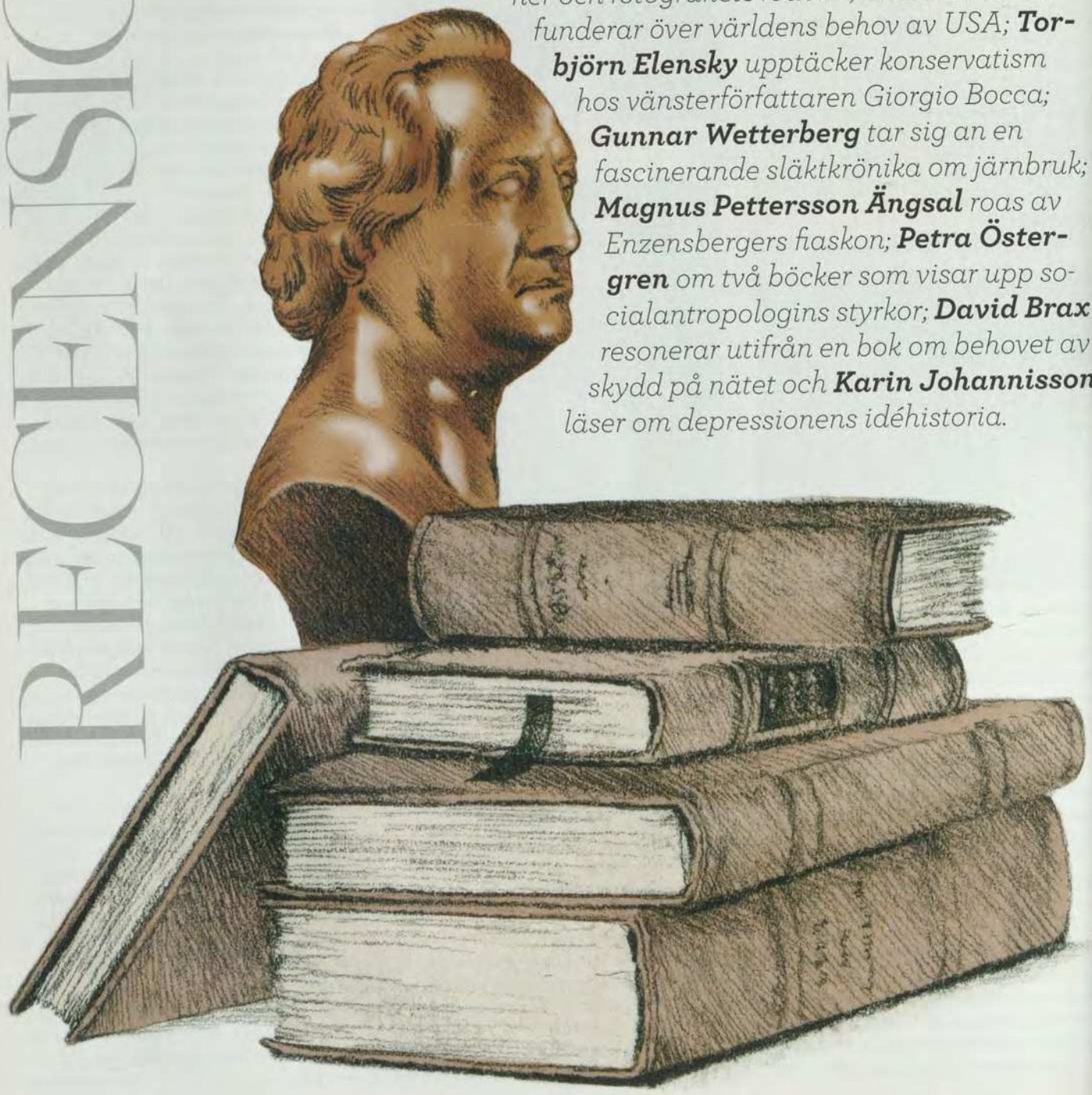

Lämna lärarna ifred!

Politikerna tycks aldrig tröttna på att göra om skolsystemen. Erfarenheter från Finland visar dock att receptet på en framgångsrik skola istället är att ge de enskilda lärarna mer frihet och självständighet.

PEDAGOGIK

När Fredrik Reinfeldt höll tal till Nick Mason och Roger Waters vid Polarprisgalan 2008 brast han ut i en favoritstrof från *Another Brick in the Wall*. Expressen kunde sedan rapportera att Lärarförbundets ordförande Metta Fjelkner var upprörd över den sjungande statsministerns låtval.

We don't need no education, det var ju inte vad man förväntat sig att få höra från den främsta företrädaren för en regering som gör stort nummer av sin vilja att rädda skolan från flum, förflackning och förfall.

Men liksom den gamla hederliga lp-skivan har också Pink Floyds skolhat två sidor. Man kan säga att det egentligen bara är den inverterade versionen av en i politiska kretsar närmast obligatorisk skolhajp. Sekvenserna från filmen *The Wall* med den sadistiske läraren och de mekaniskt marscherande skolbarnen på väg mot den stora köttkvarnen gör skolan till den verkstadshall där samhället formas. Det är också så alla politiker brukar tala, och i vissa fall också tänka, om skolan. Skillnaden är att medan *The Wall* gestaltar en dystopi – i skolan läggs grunden för ett klaustrofobiskt och själlöst samhälle präglat av totalitära strukturer – låter politikerna skolkorridorerna mynna ut i det utopiska. Det är skolan som ska göra samhället mer jämlikt, mer jämställt, mindre segregerat, mindre plågat av våld, drogmissbruk och dåliga kostvanor, rikare, mer innovativt, mer konkurrenskraftigt, kort sagt lyckligare. *We just need more education!* Därför tröttnar politikerna aldrig på att göra om skolsystemen.

Tron, eller snarare övertron, på skolreformer som verktyg för att åstadkomma samhällsförändringar är utgångspunkten för den amerikanske utbildningshistorikern och Stanfordprofessorn David F Labarees bok *Someone Has to Fail*. Inte bara politiker utan också deras väljare framhärdar i övertygelsen att det bästa sättet att göra samhället bättre är att göra skolan bättre. Men hittills har framgångarna varit få, hävdar Labaree. Den amerikanska skolan har i mycket måttlig utsträckning bidragit till att lösa amerikanska samhällsproblem och skolreformatorerna har haft ett lika måttligt inflytande på den faktiskt existerande skolan. Det är bokens dåliga nyheter. De goda nyheterna är att både samhället och skolan har klarat sig ganska bra ändå.

Varför fortsätter amerikanerna ändå att fästa så stora sociala förhoppningar vid utbildningssystemet? Labaree kastar fram »

ett antal delförklaringar. De mest bestickande kan kokas ner till ett slags cirkelbevis: Att samhället så länge har satsat så tungt på utbildning visar att utbildning är av avgörande betydelse för samhället varför samhället måste satsa ännu mer på utbildning. Vilket skulle bevisas.

Det finns ett stråk av munter nihilism i Labarees framställning som gör hans bok förvånansvärt underhållande. I valet mellan ett garderat resonemang och en provokativ paradox satsar han genomgående på det sistnämnda. Han är inte nyansernas älskare, men vissa mekanismer i utbildningsmaskinen blir föredömligt åskådliga.

Huvudtesen är att det i skolsystemet finns en inbyggd motsättning mellan allmännytta och egennytta. Politiker, och andra reformatörer, försöker bygga skolor som ska tjäna helheten – svetsa samman nationen, anpassa arbetskraften till arbetsmarknadens krav, överbrygga klass- eller rasklyftor, stärka landets konkurrenskraft. Väljarna sympatiserar, i princip, med dessa goda avsikter. Men som konsumenter av utbildning vill de i första hand ha skolor som tjänar dem själva, det vill säga skolor som gör det möjligt för deras barn att lyckas i livet, vilket betyder skolor som ger just deras barn konkurrensfördelar. Alla ska med. Inget barn ska lämnas kvar! Men mitt barn ska helst komma fram först!

SOMEONE HAS TO FAIL
THE ZERO-SUM GAME OF PUBLIC SCHOOLING
DAVID F LABAREE
Harvard University Press 2010

SCHOOL WARS
THE BATTLE FOR BRITAIN'S EDUCATION
MELISSA BENN
Verso 2011

FINNISH LESSONS
WHAT CAN THE WORLD LEARN FROM EDUCATIONAL CHANGE IN FINLAND?
PASI SAHLBERG
Teachers College Press 2012

GRUNDSKOLAN 50 ÅR
FRÅN FOLKSKOLA TILL FOLKETS SKOLA
CHRISTER ISAKSSON (RED)
Ekerlids förlag 2012

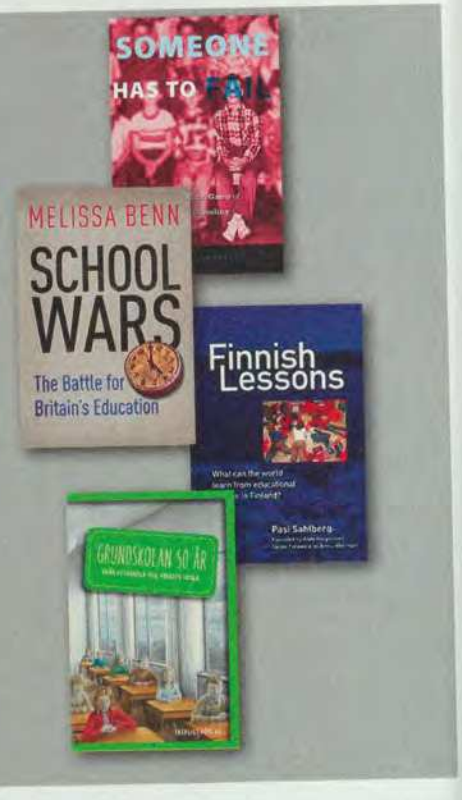

Hur kan någon ha mage att, som ofta sker, hävda att segregationen i Sverige förvärras av att barn och ungdomar från segregerade förorter fått möjlighet att söka sig till attraktiva innerstadsskolor?

Man kan invända att alla föräldrar kanske inte självklart ser sig själva som coacher som ska driva fram vinnare. I likhet med tjuren Ferdinands kloka mor kanske en och annan mamma eller pappa tycker att det är viktigare att låta barnet bli lyckligt under korkeken än att hetsa det till stordåd på tjurfäktningsarenan. Inte heller behöver allmänintresset och egenintresset nödvändigtvis utesluta varandra. Det som antas vara bra för samhället, satsning på ekonomi och naturvetenskap exempelvis, kan ju också tänkas vara karriärbefrämjande även för utbildningskonsumenten.

Mot det senare argumentet skulle Labaree invända att om skolreformatorerna verkligen lyckades skapa ett skolsystem där alla elever blev skräddarsydda för den lukrativa delen av arbetsmarknaden, så skulle den ambitiösa föräldern genast försöka se till att just hennes barn blev ännu mer perfekt måttsytt i ett ännu mer exklusivt material. Det är så man ska förstå titeln på hans bok *Someone Has to Fail*. Tävlar man, och den mycket amerikanska utgångspunkten för Labaree är att livet är en tävling, kommer någon alltid att vinna och då spelar det ingen roll att den som kommer sist gör det på en tid som hade räckt till förstaplatsen i går. En utbildnings marknadsvärde är relativt. En studentmössa räckte långt så länge den var en prydnad för en minoritet. Idag bör man helst ha doktorshatt.

Det är konsumenternas kapprustning snarare än reformatorernas visioner som driver fram förändringar i systemet, och så har det alltid varit. Det är så man ska förstå det amerikanska utbildningsväsendets expansion från *common school* för alla till *high school* för alla, och nu *college* för alla. Och denna konsumentmakt, kopplad till inneboende trögheter i själva skolsystemen, är enligt Labaree svaret på frågan varför skolreformatorernas storstilade projekt nästan aldrig blir till mer än retoriska rökmoln.

Lite svårsmält för alla oss som är utbildningsromantiker.

Jag tröstar mig med att professorn i pedagogikens namn antagligen medvetet gör det lätt för sig själv och oss när han hävdar att det viktigaste vi lär oss av att gå i skolan är att gå i skola och att skolans mest betydelsefulla samhälleliga funktion, förutom då att den lär oss att gå i skola, är att prångla ut pappersmedaljer vi kan pråla med när vi söker jobb.

Men han har onekligen poänger. Föräldrar har inte bara skickat sina barn till skolan för den goda sakens skull, inte heller bara för att de tvingats att göra det, utan också för att ge barnen ett bättre liv än det de själva haft, eller åtminstone ett lika bra.

Ta Hans Luder, en enkel bondson som lyckats etablera sig som småföretagare i gruvbranschen i Mansfeld ett par mil norr om Eisleben. Nu skulle den begåvade sonen Martin kostas på. Någon gång mellan 1488 och 1490 (källorna är oense på den punkten) skrivs gossen Martin Luder, vars efternamn senare skulle bli känt som "Luther", in vid latinskolan i Mansfeld. Där går han till 1496–97. Sedan blir det fortsättningsskola, till en början i Magdeburg, därefter i Eisenach. Först 1501 avslutar Martin sin grundläggande skolgång. Samma år börjar han studera juridik vid universitetet i Erfurt. Efter fyra år, 1505,

avbryter han studierna och går i kloster. Men han fortsätter även där att studera, nu teologi, varefter han 1508 sänds till det nya universitetet i Wittenberg som lärare; 1512 blir han doktor i teologi och professor. Resten är reformationshistoria.

Hans Luder var inte glad när sonen gick i kloster. Planen var ju att Martin skulle bli jurist, rådgivare åt en furste och ingift i adeln. Nå, nu blev det ju till sist så ändå, via omvägen över kyrkan. Martin Luther blev en av Tysklands, ja, Europas mest inflytelserika *policy makers*, och gifte sig med den adliga avhoppade nunnan Katarina von Bora.

Inget kan konkurrera med ett meritokratiskt grundat utbildningsväsende när det gäller att skapa chanser till socialt avancemang. Martin Luthers karriär är ett tidigt och mycket övertygande bevis för det. Luther personifierade en ny klass, det självmedvetna uppåtsträvande bildningsborgerskapet, den klass för vilket examensdiplomet, inte födelsebeviset, är passersedeln till det goda livet. 1530 höll han en predikan som illustrerar att den i skolsystemet inbyggda spänning mellan allmänintresset och egenintressen var en realitet redan för knappt 500 år sedan. Luther slog fast att det var varje tysk undersåtes plikt att sända sina söner (döttrarna räknades ännu inte) till skolan. Gossarna kunde då växa upp till män kapabla att stärka och skydda riket och furstarna. Ett klart allmänintresse; skolan i statsnyttans tjänst. Men Luther förstod också kraften i egenintresset och frestade därför sina åhörare med guld och lysande framtidsutsikter. Studier lönar sig. Kunskapens frukter kan säljas med strålande vinst. Två furstar och tre städer kommer att slåss om varje välutbildad man, försäkrade han. Otaliga ämbeten väntar på den som skaffat sig de rätta kvalifikationerna.

"Och vem regerar land och folk när det råder fred och inte krig? Gör soldaten eller officeren det? Jag menar att det gör gåspennan", sa Luther och man kan nästan höra honom smacka belåtet.

När jag för några år sedan skrev en bok om Martin Luther, *Dr Luther & Mr Hyde*, slogs jag av vilken vikt han själv fäste vid sin doktorstitel. Det var i kraft av den han ansåg sig ha inte bara rätt utan också skyldighet att läxa upp den katolska kyrkan och trotsa kejsaren.

Kunskap är verkligen makt. I synnerhet när det handlar om formellt erkänd och legitimerad kunskap, sådan kunskap som skolor levererar. Det är inte minst därför skolfrågor är så politiskt laddade. Den som tycker sig ha makt över skolan föreställer sig också gärna att han har makt över framtiden. Skolan blir det ställföreträdande samhället. Ska jämlikheten prioriteras också om det sker på bekostnad av konkurrenskraft? Är lugn och trygghet viktigare än frihet och förändring? Ska individen eller kollektivet ha företräde vid intressekonflikter?

Det är sådana, i grunden allmänpolitiska, ibland filosofiska, frågor som skoldebatten utgår från, och de får en särskild infärgning av att vi alla har personliga relationer till skolan. Livshållningar, ideologiska reflexer, barndomsminnen och tonårsmardrömmar; allt blandas till en emotionell sprängdeg. Det är därför det är så svårt att tala distanserat och sansat om skolan.

School Wars. The Battle for Britain's Education är, som titeln mer än antyder, en krigisk bok. Melissa Benn presenteras på innerfliken som "journalist, novelist and campaigner". Det är aktivisten Benn som dominerar i boken och ilsket manar till försvarskamp för "comprehensives", de brittiska kommunala enhetsskolorna, som hon hävdar är utsatta för ett gerillakrig iscensatt av den liberaldemokratiska/konservativa regeringen.

Inspirerade av "nyliberala experiment i det svenska skolsystemet", och av amerikanska "charter schools" (också det ett slags friskolor, offentligt finansierade, men med ett stort mått av självständighet), placerar ministären Cameron ut trojanska hästar i den brittiska skolvärlden; inte bara "free schools" utan också så kallade "academies", självstyrande skolor som finansieras direkt av staten, men också har privata sponsorer. Skolformen infördes under Blairregeringen. Idén var att försöka förvandla lågpresterande skolor i problemområden till högpresterande mönsterskolor.

Det mest kända, och framgångsrika, exemplet är Mossbourne Community Academy i Hackney. Också Benn måste motvilligt medge att Mossbournes resultat imponerar; "examensframgångarna är häpnadsväckande för en skola i hjärtat av ett av de mest utsatta områdena i landet", konstaterar hon. Ändå kan Melissa Benn också här hitta ammunition till sitt krig mot valfrihetsreformerna. I den kommunala skola, nedlagd vid mitten av 1990-talet, som låg där Mossbourne nu han sina lokaler hade 77 procent av eleverna rätt till fria skolmåltider, det vill säga kom från hem med låga inkomster. När Mossbourne öppnade 2004 hade andelen sjunkit till hälften.

Friskolor är inte skolor för alla. Det är argumentet mot dem. Benn hämtar stöd från Sverige, eller rättare sagt från den socialdemokratiska svenska politikern Lena Sommestad, som får vidimera att när "friheten" kom till den svenska skolan blev resultat segregation utifrån klasstillhörighet.

Oavsett ideologisk hemvist brukar det flesta skoldebattörer kunna enas om att ett bra skolsystem ska optimera den sociala rörligheten. Det traditionella brittiska systemet har varit exceptionellt bra på motsatsen, på att konservera ett hårt strukturerat klassamhälle. En plats på någon av de mer attraktiva internatskolorna kostar, enligt Benn, kring 30 000 euro om året, en dagplats på en privatskola runt hälften. Men trots, eller just för att, att en privat skolgång är ett privilegium för få är de som fått chansen att välja den kraftigt överrepresenterade inte bara på utbildningssystemets översta trappsteg (Oxford och Cambridge) utan också i de högre maktsfärerna. Över en tredjedel av de parlamentsledamöter som valdes 2010 hade gått i privatskola, uppger Benn.

Man kunde tycka att möjligheten för välbärgade föräldrar att bokstavligt talat köpa sina barn platsbiljett på framtidsexpressen borde få blodet att koka hos en radikal aktivist som Melissa Benn. Och visst formulerar hon sig på sina ställen pliktskyldigt sarkastiskt och upprört kring de klassiska privatskolorna. Men det är friskolorna och "akademierna", de nya alternativa skolformerna, som verkligen gör henne rasande. Man kan undra varför. Ett svar är förstås att Eton, Harrow och Wellington College aldrig utgjort några verkliga konkurrenter till de kommunala enhetsskolorna, avstånden är helt enkelt för stora. Det förhåller sig annorlunda med skolor som Mossbourne.

Men varför är Melissa Benn så angelägen om att bevara systemet med "comprehensives"? Lite elakt skulle man kunna hävda att det rör sig om omsorg om familjearvet. Hennes far är Tony Benn, känd Labourpolitiker på vänsterflygeln, och hennes mor var Caroline Middleton DeCamp Benn, en framträdande opinionsbildare i utbildningsfrågor med ett brinnande engagemang just för idén om enhetsskolan.

The Comprehensive School System infördes successivt under 1960- och 70-talet och ersatte då en tvådelad modell med å ena sidan "grammar schools" för de mest studiebegåvade, å andra sidan "secondary moderns " för alla andra; ett system snarlikt det svenska med dess skiljelinje mellan realskolan för dem som skulle "gå vidare" och folkskolan för dem som så snabbt som möjligt skulle gå ut i arbetslivet.

Huvudskälet till att friskolor och "academies" får Melissa Benn att se rött är att hon i dem ser "grammar schools" i fårakläder. Det gamla skolsystemets sortering av elever med utgångspunkt i utförda eller förväntade prestationer är på väg att återinföras, bakvägen, och det kommer att »

drabba de svagaste, mest utsatta och fattiga grupperna i samhället. Det är kärnbudskapet.

Tja, kanske hade det varit bättre för världen om Martin Luther aldrig fått chansen att genomgå en exklusiv utbildning och klättra på den sociala stegen. Men hade det varit bättre för Martin Luther själv? Är det allmänintresset eller egenintresset som ska väga tyngst? Ideologierna eller individerna? Är det reformatörernas förhoppningar om ett bättre samhälle (mer patriotiskt, mer effektivt, mer jämlikt) eller föräldrarnas förhoppningar om att kunna förändra sina barns liv till bättre som ska sättas främst?

Eller för att formulera frågeställningen mer snävt och mer konkret: Ska skolsystemet vara konstruerat så att begåvade och ambitiösa elever har möjlighet att lämna sina sämre lottade kamrater och dåliga skolor bakom sig eller ska de hållas kvar för att hjälpa kamraterna och skolorna att bli bättre?

Kollektiva mål eller individuella ambitioner? Det är här vi hittar huvudmotsättningen, den grundläggande konflikten i nästan alla debatter om skolan.

Den svenska grundskolan, idén om en skola för alla och för allt, var ett uttryck för en dröm, eller fantasi, om att slippa ta ställning till sådana frågor. I den för alla svenska barn gemensamma skolan skulle det inte finnas några styvbarn, inga eftersatta. Skolan skulle på en och samma gång överbrygga klassklyftorna och ge varje individ möjlighet att förverkliga sina möjligheter.

I år är det femtio år sedan grundskolan föddes. Förlaget Ekerlid uppmärksammar jubileet med en antologi, *Grundskolan 50 år. Från folkskola till folkets skola*, där man hittar bidrag från en lång rad prominenta skribenter: politiker som Lena Hjelm-Wallén, Mikael Damberg, Lotta Edholm, Karl-Petter Thorwaldsson och Gustav Fridolin samt forskare, intellektuella och byråkrater som Hans Albin Larsson, Gunnar Wetterberg och Per Thullberg.

Tillsammans har de mycket att säga om vad som var bra med grundskolereformen, om vad som sedan visat sig bli betydligt mindre bra, om vad som bör göras för att det i framtiden ska bli så bra som det var tänkt.

Man får en bestämd känsla av att det trots mångstämmigheten råder samstämmighet om att grundskolan idag inte förmår ge samhället vad samhället bör kunna kräva av ett resurssslukande skolsystem, inte heller förmår grundskolan ge den enskilda eleven de kunskaper, färdigheter och insikter hon har rätt att kräva efter att ha investerat nio år. Skolan som skulle göra både-och gör nu varken-eller. Det är ett svek förstås, i första hand mot just de underprivilegierade grupper som folkhemmets skolreformatorer ville ge mer rättvisa chanser. Ett dubbelt svek är det att sedan direkt eller indirekt anklaga föräldrar från bostadsområden med svagpresterande skolor för att vara osolidariska svikare om de försöker hitta andra skolvägar för sina barn. Hur kan någon ha mage att, som ofta sker, hävda att segregationen i Sverige förvärras av att barn och ungdomar från segregerade förorter fått möjlighet att söka sig till attraktiva innerstadsskolor? Sådana påståenden är inte bara småaktiga på gränsen till skamliga utan också ologiska. I ett svårt bostadssegregerat samhälle, där skillnaden mellan skolorna i olika stadsdelar förmodligen är minst lika stor eller större som skillnaden mellan gångna tiders realskolor och folkskolor, är det fria skolvalet ett av de få verktyg individen har för att bryta sig igenom muren.

Men, återigen, skulle man inte kunna tänka sig ett skolsystem som klarar att jämka samman de två intressen Labaree pekar på i sin bok, ett system som klarar att kombinera frihet med jämlikhet och broderskap, som både kan leva upp till sociala, kollektiva mål och ge begåvade elever möjlighet att upptäcka, utveckla och utnyttja sina begåvningar?

Alla talar om Finland. Under 2000-talet har de finska skoleleverna vid flera tillfällen gjort toppresultat i OECD:s kunskapstester, de så kallade PISA-mätningarna. Vad beror framgången på? Pasi Sahlberg försöker besvara frågan i en faktaspäckad och aningen självbelåten skrift, *Finnish Lessons* (Sahlberg är nämligen inte bara forskare, han är också finländare, har varit lärare och lärarutbildare och är knuten till det finska utbildningsdepartementet).

Huvudspåret ligger i linje med reformskeptikern Labarees teser. Finska skolor fungerar så bra därför att Finland inte ens låtsats försöka reformera dem. Man har varken flörtat med flummet eller låtit sig smittas av den runt om i västvärlden florerande reformsjuka som Sahlberg vällustigt refererar till som GERM (Global Education Reform Movement). Det handlar här om ett knippe idéer och praktiker som i hög grad har inspirerats av näringslivets managementmetoder: standardiserade rutiner och procedurer, en strävan efter kvantifierbara mål, försök att hitta metoder för kvalitetssäkring, prestationsstyrda belöningssystem och så vidare.

Finland har struntat i det mesta av detta och istället lunkat på med sin oglamorösa grundskola, *peruskoulu*, där lärarna vet bäst och lägger upp undervisningen efter sina egna huvuden. Inga reformer? Jo, lärarutbildningen har stärkts. Alla finska lärare har, oavsett om de undervisar sjuåringar eller gymnasister, minst en master. Det har, förstår man, ytterligare ökat yrkets prestige och dess utövares självkänsla.

Finska lärare har långtgående autonomi med förhållandevis få lektionstimmar per vecka och stor frihet att forma och planera undervisningen. Att vara lärare i Finland är därför att ha ett statusjobb. Det går i snitt tio sökande på varje plats på de finska lärarutbildningarna. Vid antagningen till grundskollärarlinjen vid Helsingfors universitet 2011/12 konkurrerade nästan 2 400 sökande om 120 platser, 20 förhoppningsfulla per plats. Det säger sig självt att ett sådant söktryck bidrar till en positiv cirkel. Högpresterande ungdomar dras till lärarjobbet, vilket i sin tur stärker professionens prestige och gör att ännu fler lockas att satsa på ett yrkesliv i skolan.

Man kan vara hur skeptisk man vill till såväl PISA-mätningar som finska skolunder, man kan skadeglatt notera en svag nedåtgående finsk kurva de senaste åren och påpeka att Pasi Sahlbergs parallelller mellan *peruskoulu* och nationalkoncernen Nokia kanske inte är så välvalda, med tanke på vad som hänt med Nokia på senare tid.

Men faktum kvarstår: När det gäller synen på lärare har Sverige mycket att lära av Finland. Hos oss har utvecklingen drivits åt motsatt håll. Lärarnas självständighet, frihet och yrkesstolthet har systematiskt urholkats under lång tid. Lärarkåren har blivit utbildningsväsendets snabbköpskassörskor.

Enligt Labaree är lärarna en mäktig konserverande kraft i det amerikanska skolsystemet. Reformatorerna pratar och utfärdar dekret, men lärarna fortsätter att undervisa på de sätt de vet fungerar. Det är bland annat därför, hävdar han, som de flesta skolreformer förblivit papperstigrar.

Annorlunda i Sverige. Här har lärarnas makt över klassrummet successivt beskurits. Det har säkert gjort det lättare för politiker att driva igenom reformer, men i den mån det har fått goda lärare att tappa sugen och lärartalanger att söka sig till andra yrken har det framförallt gjort det svårare för oräkneliga skolelever att få en utbildning som tillvaratar deras möjligheter.

Det är en katastrof, inte bara dessa barn och ungdomar utan också (och här får David F Labaree påstå vad han vill om det svaga sambandet mellan skolsystem och sociala mål) för det svenska samhället.

Så vad göra?

Jag ser en armé av rasande lärare avancera mot Riksdagshuset med pekpinnar som svärd och läsplattor som sköldar. Stridsropet stiger mot skyn: *Politicians, leave our schools alone!*

Per Svensson

Lake District i England, William Wordsworths hemtrakt.

FOTO: DOUGLAS PEARSON/CORBIS/SCANPIX

När det lokala blir universellt

LITTERATURHISTORIA

LOCAL ATTACHMENTS
THE PROVINCE OF POETRY
FIONA STAFFORD
Oxford University Press 2010

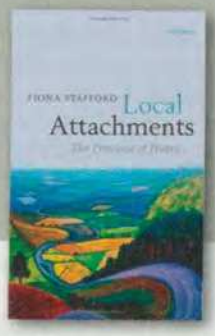

Med Immanuel Kant har vi fått lära oss att grunden till all vår kunskap ligger i sinnena och i erfarenheten. Att denna erfarenhet kan vara vår egen eller någon annans är ett tillägg av utomordentlig vikt, inte bara i formell kunskapsteoretisk mening, utan överhuvudtaget vad gäller synen på vår inbillningskraft och vår förmåga att skapa bilder av olika händelser och känsloupplevelser. Intrycken behöver alltså inte härröra från oss själva, utan kan vara ett resultat av andras erfarenheter. Utan denna inre gestaltningsförmåga hade vi inte varit de människor vi är, inte fungerat i sociala sammanhang eller haft någon glädje av de sköna konsterna. Hur skulle vi exempelvis kunna förhålla oss till en målnings landskapsmotiv utan vår fantasi? Då hade vi blott kunnat möta det gestaltade motivet med en oförstående attityd och ett krasst påstående om att vi aldrig har varit på den plats som konstnären avbildat och därför inte vet vad målningen innebär eller vill säga oss. Detsamma hade gällt för alla de poetiska bilder som världslyriken ställer oss inför. De flesta av oss har kanske aldrig vandrat på Kickelhahns sluttningar i Thüringerskogen där Goethe skrev sin berömda dikt "Über allen Gipfeln", men med hjälp av vår föreställningsförmåga lämnar de naturlyriska stroferna sannolikt något slags känslospår och fantasibilder inom oss. Utan dessa inbyggda själsförmögenheter hade orden dött inför våra oberörda ögon.

I den tyska författaren Sibylle Lewitscharoffs senaste roman *Blumenberg*, om den tyske filosofen Hans Blumenberg, låter hon sin titelfigur vid ett tillfälle beskåda månen utanför fönstret, varpå han osökt kommer att tänka på en vers ur en dikt av 1700-talspoeten Matthias Claudius:

Skogen står svart och tiger
Och från ängarna stiger
Den vita dimman underbar
[min övers.]

"Månen och den svarta tigande skogen drogs till människornas värld, genom me- ››

taforens kraft kunde de där slå rot med högre intensitet, tolkningsmässigt göra sig hemmastadda, oavsett om människan någonsin förirrat sig i den svarta skogen eller inte."

Här formulerar Blumenberg en central tanke rörande den mänskliga inbillningskraften, som man gärna hade sett att den ansedda brittiska litteraturforskaren Fiona Stafford i något större utsträckning hade uppehållit sig vid i sin ambitiösa studie *Local Attachments*. Det kunskapsteoretiska spörsmålet tangerar nämligen de frågor hon här vill besvara inom ramen för underrubrikens *The Province of Poetry*.

Bokens huvudfråga – hur kan diktverk som är starkt knutna till specifika geografiska platser ge läsare som inte har någon kunskap om eller erfarenheter av dessa platser så starka känsloupplevelser? – får här förvisso en litteraturhistoriskt samvetsgrann genomlysning. Stafford går dock inte närmare in på frågans mer filosofiska eller psykologiska aspekter.

Studiens andra huvudfråga – varför vänder sig författare till sina egna hemtrakter för att samla stoff? – är delvis separerad från den första och behandlas också mer tillfredsställande, åtminstone vad brittiska förhållanden beträffar. Med utgångspunkt huvudsakligen i en rad kanoniska 1800-talsdiktare, med Wordsworth, Coleridge, Burns och Dickens i spetsen, undersöker Stafford ingående deras förhållande till det lokala och provinsiella och hur detta i sin tur hänger samman med det nationella och globala.

Wordsworth, evigt förknippad med naturskönа Lake District i nordvästra England, var enligt Stafford den första poet som till fullo utnyttjade de "nödvändiga förbindelserna" mellan diktaren och dennes geografiska ursprung, och som medvetet sammanfogade barnets instinktiva intryck av sin omedelbara omgivning med den vuxne diktarens mentala landskap. Tankegångar som dessa underbygger Stafford med rikhaltiga exempel på och djuplodande analyser av de berörda diktarnas verk, men stöder sig ibland också på tämligen konventionella antaganden och ofta upprepade iakttagelser.

Den intressantare frågan, hur den lyriskt gestaltade diktningen förs över till läsaren som inte känner till poetens trakter men som på djupet alltså ändå kan drabbas av de beskrivna miljöerna, är Stafford förvisso inne på redan i bokens inledning. Med utgångspunkt i den franska tänkaren och mystikern Simone Weils idéer om de lokala kulturtraditionerna som ett nödvändigt inslag i olika folkgruppers överlevnad mot politiskt förtryck och aggressiv nationalism (Weil uttryckte de här idéerna under nazisternas ockupation av Frankrike), betraktar Stafford de lokala motivens kontinuitet som själva förkroppsligandet av frihet och sanning i en global kontext.

Denna typ av lokalt förankrad diktning bör dock inte tolkas som en tillflyktsort eller som något som stänger ute omvärlden, utan snarare som något som har störst chans att möta den globala läsarens egna föreställningsvärldar. Som stöd för sina resonemang åberopar Stafford bland annat den irländske poeten och Nobelpristagaren Seamus Heaney, i synnerhet hans Nobelföreläsning "Crediting Poetry", som hyllar det lokala konstverkets koncentration i en globaliserad värld av likriktad konsumtionskultur.

Mot den amorfa konsten kan man alltså ställa den lokala konstutövaren, som alltsedan Wordsworths och Coleridges dagar har dragit till sig läsare från hela världen som gärna identifierar sig med de geografiskt snävare motiven. Eller som Thomas Hardy lär ha uttryckt det i sin strävan efter att förena det provinsiella med det universella: "Mänskliga passioner har bultat lika häftigt i Wessex avkrokar som i de europeiska palatsen." Så når de lokala och familjära perspektiven ut till en global läsekrets genom sin förankring i det tidlöst igenkännbara, vilket Stafford både vederhäftigt och med den sanna forskarens rika källmaterial argumenterar för och resonerar kring.

Icke desto mindre hade Staffords studie blivit än mer intressant om hon hade tagit steget ut i de förvisso mer spekulativa filosofiska frågorna om den litterära receptionens inre mekanismer. Åtminstone i någon liten grad hade hon kunnat hänvisa till det jungianska arketypbegreppet eller till det "objektiva korrelat" som främst förknippas med T S Eliot och hans objektifierade och expansionslyriska diktning.

Det revolutionerande med Eliots poetologiska metoder – det suggestiva bruket av inpräglade föreställningar och nedärvda urformer bortom den individuella erfarenheten – har explicit kanske inte så mycket med Staffords idéer om det lokala i poesin att göra, men väl med den därtill hörande frågan om läsarens förmåga att omtolka ett språkligt material och göra diktarens lyriska bilder och scenerier till sina egna.

Man kan förmoda att ett sådant perspektiv hade fördjupat både frågorna och svaren vad gäller vår språkligt och intuitivt grundade inbillningskraft och dess förhållande till poesin. Och därmed gett relief åt Staffords egna reflektioner och analyser.

Martin Lagerholm

BIOLOGI

Kultur är både produkt och drivkraft

Vi moderna människor härstammar från icke-människor. Vår art anses ha ungefär 200 000 år på nacken. Dina och mina förfäder och förmödrar från ännu längre tillbaka hörde till en annan art än vi gör. Hur kommer det sig att vår art i så många hänseenden har utvecklats till något så rejält annorlunda än sina föregångsarter?

När Charles Darwin i sin bok *Människans härkomst* (1871) funderade på vilka faktorer som styrt utvecklingen av "förmänniska" till "numänniska" betonade han vår växande förmåga att uppfinna och modifiera till exempel tekniker och regelverk, som sedan genom härmning spred sig och blev till gruppspecifika traditioner. En grupps hela arsenal av traditioner är dess "kultur" i aktuell evolutionsbiologisk terminologi. Vissa biologer tog tämligen snart till sig Darwins förslag att människan nått sin särställning genom sin genetiskt rotade "kulturförmåga", tillkommen genom naturligt urval som en anpassning till en föränderlig värld, men utanför biologin hade hans idé föga genomslagskraft.

I sin nya bok, *Wired for Culture*, tar Mark Pagel, professor i evolutionsbiologi vid universitetet i Reading, itu med frågan huruvida människans mångfasetterade kultur ska ses inte bara som en produkt av utan också som en drivkraft och kompass för artens evolutionära anpassningsprocess. En hel våg av forskare har börjat betrakta vår historia som formad i en dynamisk växelverkan mellan å ena sidan naturligt urval mellan genetiskt olika individer, å den andra gruppurval mellan olika mänskliga kulturvarianter. Var det genom en sådan duell mellan individ och grupp som en art av "förmänniska" – genetiskt och beteendemässigt lik en schimpans – förvandlades till en "numänniska" – genetiskt fortfarande ganska lik men beteendemässigt mycket olik en schimpans? Med början för länge, länge sedan växte det hos människan, vid den tiden en ganska ordinär primatart, fram en kulturförmåga som skulle resultera i en koloss av traditioner som inom vissa gränser varierar mellan olika folkgrupper och som gradvis förändras i reaktion till omvärldens ändrade betingelser. Kultur är ett gruppfenomen, och dess växande betydelse hade gjort grup-

Kultur som intas i grupp.

FOTO: THOMAS CARLGREN/SCANPIX BILDHUSET

pen bokstavligen livsviktig för varje medlem.

Under sin historia har den moderna människan, det vill säga vi, passerat många svåra kriser: omvärldsstörningar till följd av klimatfluktuationer, konkurrens om resurser såväl inom arten som med andra arter, attacker av parasiter och patogener och så vidare. Men vi klarade livhanken både på vår afrikanska hemmaplan och på alla de bortaplaner där vi spelade efter utvandringen från Afrika. Nyckeln till vår arts framgång är, hävdar Pagel, den extrema "socialitet" vi utvecklade såväl genom naturligt som genom kulturellt urval.

Av största vikt var människornas förmåga att härma, det vill säga att stjäla idéer och göra dem till sina. Den individ som såg någon annan tillverka en spjutspets eller en yxa på ett nytt och bättre sätt tog genast till sig erfarenheten och började göra sammalunda. Vår kultur kännetecknas av "ackumulation": det ena ger det andra, och allt hamnar i gruppens samlade minne och förs vidare med fortlöpande tillägg och modifikationer. Ytterligare en viktig kognitiv nyhet var vår allt bättre förmåga att sätta oss in i andras känslovärldar och tankegångar, vilket vidgade beredvilligheten att bistå även individer utanför den egna familjen eller släkten.

Men människorna utvecklade förvisso inte något slags "allmän snällhet" utan inskränkte sin empati och sin offervillighet till kamraterna i den egna gruppen. Då som nu handlade det om så kallade "prosociala" insatser, som visserligen innebar en omedelbar kostnad för individen men som hon eller han dock i allmänhet fick återbäring för, nämligen i form av flockens fortsatta livsduglighet. För människan mer än för någon annan art (om vi bortser från steklar och termiter ...) är gruppen ett

WIRED FOR CULTURE
THE NATURAL HISTORY OF HUMAN COOPERATION
MARK PAGEL
Allen Lane/Penguin 2012

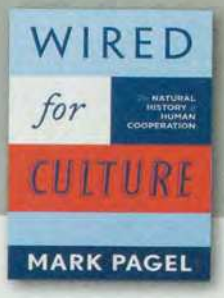

livsvillkor för individen. Många beteenden som ser "snälla" ut är, när allt kommer omkring, ett slags insättningar på ett konto varifrån ersättning förväntas senare i livet. Det handlar alltså inte om altruism, lika lite som när vi medborgare i Sverige så gärna betalar våra skatter.

Ibland tycks Pagel vackla en smula i sin bedömning av hur viktig gruppens betydelse är för individen och hur de prosociala beteendena samtidigt gynnar gruppen och individen. Han borde kanske också utförligare ha behandlat det sociala livets största problem, nämligen den ständiga risken för svek. Om inte gruppen skapar mekanismer för att upptäcka svek och bestraffa svikarna, är dess öde beseglat.

Ju större betydelse gruppen fick för var och en av sina medlemmar, desto viktigare blev det att avgränsa den och tydligt markera vem som hör dit och vem som inte gör det: ingrupp mot utgrupp. Många egendomliga mänskliga beteenden tolkar Pagel – och för all del andra före honom – som tillkomna som "identitetsförstärkare". Mellan olika grupper av människor finns även idag massor med praktiskt meningslösa skillnader i ritualer, klädedräkt, vokabulär och mycket annat.

Med rätta framhålls vår "ultrasocialitet" ofta som en av våra viktigaste kännetecken. Ingen kan förneka att människan är en extrem gruppvarelse. Ända till nyligen levde och dog nästan alla människor i omedelbar närhet av sin födelseplats, och då tvekade sällan individen om sin grupptillhörighet och gränserna för sin lojalitet. Successivt har emellertid kontakt-radien vuxit, och idag är det lika lätt att hålla kontakt och samverka med en människa som bor på andra sidan jordklotet som med en som bor tvärs över gatan. En allt större andel av mänskligheten lever i mång- och blandkulturella megastäder. Kommer vårt "gamla" psyke att fungera i denna "nya" värld? Tar det emot att se hela världen som en "ingrupp" och behandla alla människor prosocialt? Man kunde kanske önska att den så mångsidigt insiktsfulle Mark Pagel lite närmare skulle ha diskuterat dessa ödesfrågor. Fast kanske inte: han har ju velat göra en presentation av en vetenskaplig diskussion, och då vill han självfallet hålla sig borta från faktafria framtidsspekulationer. Resultatet är en bok som på ett enastående vidsynt och tankeväckande sätt skildrar hur vi människor genom en unik syntes av natur och kultur har fått våra speciella egenskaper – och blivit jordens härskare.

Staffan Ulfstrand

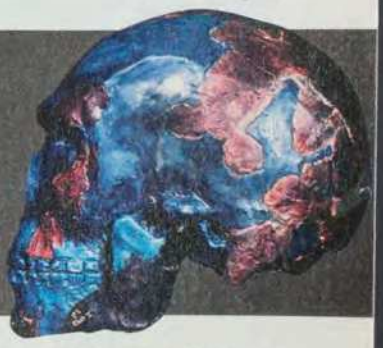

Kulturvarelse? Den äldsta Homo sapiens-kvarlevan, den så kallade Omo 1, är cirka 200 000 år gammal.

USA glider isär

SOCIOLOGI

I början av december år 2010 upphörde antropologin att existera som vetenskap. Åtminstone i USA. Efter många års hätsk debatt beslutade sig ledningen för ett amerikanskt antropologiförbund att stryka ordet *vetenskap* ur sin stadga. Det var på sätt och vis inte särskilt förvånande; i decennier hade amerikanska antropologer ägnat sig åt aktiviteter som inte skulle rymmas ens inom den mest generösa definitionen av vetenskap. Det var dock första gången som kejsaren självmant medgav att han var naken, och att detta var som sig borde. Alla försök till objektivitet skulle från och med nu komma att betraktas med skepsis; den moderna antropologen förväntades istället ägna all sin tid åt att visa på osynliga maktstrukturer och åt politisk aktivism till förmån för olika förtryckta grupper.

I ett så konformt och politiserat intellektuellt klimat är det förunderligt att Charles Murray fortfarande får verka fritt. I snart trettio år har han förmedelst vulgära och ofashionabla verktyg såsom databaser, stapeldiagram och matematiska formler hållit upp en spegel mot den amerikanska sociala verkligheten, inklusive dess mest deprimerande och kontroversiella aspekter. Han är allt det som en modern sociolog ej bör vara; han namedroppar inga tjusiga franska *ismer*, undviker trestaviga ord och gör sitt yttersta för att bli förstådd i såväl tal som skrift. Han ser inte ens särskilt intellektuell ut; om du såg honom på gatan så skulle du snarast gissa att han drev en järnhandel eller bar ut post. Hans senaste bok, *Coming Apart. The State of White America, 1960–2010*, utgör den sista i en serie av böcker i vilka Murray utforskar den amerikanska klassstrukturen och hur den har förändrats sedan andra världskrigets slut.

Bokens undertitel har väckt en del anstöt bland recensenter; Murrays val att begränsa sin analys till vita medborgare är dock huvudsakligen praktiskt motiverat. De socioekonomiska skillnaderna mellan landets fyra "officiella" etniska grupper (asiater, vita, latinos och svarta) är än idag så stora att det krånglar till alla typer av statistiskt arbete. Murray är också angelägen om att inte upprepa sitt misstag från *The Bell Curve* – en bok som egentligen handlade om intelligens i största allmänhet, men som mest fick uppmärksamhet för att den tog upp skillnader i uppmätt IQ mellan olika etniska grupper. Murray är dock noga med att understryka att de fenomen som beskrivs i *Coming Apart* inte är begränsade till vita medborgare, och gör mot slutet av boken ett försök att inkludera hela USA:s befolkning i sin analys.

Bokens huvudsakliga tes påminner om den från *The Bell Curve*; att USA alltmer håller på att delas upp i en högutbildad överklass och en lågutbildad underklass. En viktig del i denna utveckling är vad Murray kallar *assortative mating* – den ökande tendensen hos högutbildade människor att gifta sig med varandra. I en tid när kvinnor sällan hade någon utbildning var det icke ovanligt för män i högstatusyrken till exempel att gifta sig med sina sekreterare; ett slags möte mellan olika samhällsklasser som blir alltmer sällsynt. (Detta är förstås inget amerikanskt fenomen. Jag har själv under åtta år som läkarstudent och läkare aldrig träffat en enda kollega som fått ihop det med en sjuksköterska eller ett vårdbiträde. Dagens läkare gifter sig med andra läkare.) Denna nya klassindelning hade inte varit så ödesdiger om den bara hade handlat om pengar och utbildning; det som oroar Murray är att den nya över- och underklassen inte längre delar vissa grundläggande värderingar och levnadsmönster som enligt hans mening ligger till grund för hela den amerikanska idén.

> *Vi svenskar är förvisso inte kända för att producera spännande sociologiska hypoteser, men vi är världsbäst på data. Våra noggrant numrerade medborgare utgör ett i det närmaste perfekt material för just den här typen av djärv, kvantitativ analys.*

Det hela började på slutet av sextiotalet; den period av intensiv social förändring som Francis Fukuyama i en bok beskrev som "the great disruption". Vad som för den högutbildade, övre medelklassen mest handlade om ett par veckors farmakologiskt experimenterande i naturmiljö markerade för arbetarklassen början på en lång, socioekonomisk utförsbacke, vars botten ännu ej är nådd. I en serie ytterst deprimerande tabeller demonstrerar Murray tydligt hur intimt kopplade sociala faktorer är till ekonomiska utfall; det monogama äktenskapets förfall har lett till ökad fattigdom (gifta män är 10–20 procent mer produktiva än ogifta), en ökad förekomst av utomäktenskapliga barn, som ofta klarar sig sämre i skolan och arbetslivet än andra barn (närvaron av en icke-biologisk "låtsaspappa" gör varken till eller från), ökade nivåer av kriminalitet, barnmisshandel, välfärdsberoende och ett utbrett allmänt missnöje med tillvaron. Inga av dessa störningar tycks dock ha drabbat medlemmar av samhällets övre skikt (av Murray definierade som den femtedel av amerikaner som har högst kombinerad utbildningsnivå och inkomst), vilka lever i lyckliga, monogama äktenskap i vad kolumnisten David Brooks kallar för "*Latte towns*". Till och med nivåer av kyrkligt engagemang, något som vi i Europa tycker om att förknippa med tandlösa analfabeter i rostiga pickuper med sydstatsflaggor på vindrutan, är mycket högre för den nya överklassen. Även de mest sekulära sociologer i USA erkänner idag religionens starka positiva effekter beträffande fysisk hälsa, individu-

COMING APART
THE STATE OF WHITE AMERICA, 1960–2010
CHARLES MURRAY
Crown Forum 2012

Klyftorna man inte vill skylta med.

FOTO: ANDREW HOLBROOKE/CORBIS/SCANPIX

ell lycka och socialisering av barn och ungdomar. Att lågutbildade amerikaner går mindre i kyrkan beror i sin tur knappast på att de förläst sig på Richards Dawkins; snarare kan det ses som en del av den allmänna, nedåtgående trend i socialt engagemang bland amerikaner som Robert Putnam dokumenterade i boken *Den ensamme bowlaren*.

All denna nedslående statistik går förstås stick i stäv med Murrays (en smula idealiserade) bild av det amerikanska folket som en väsentligen homogen samling fria och självständiga medborgare som tillsammans löser sina problem, oberoende av statsmakten; den bild som Alexis de Tocqueville också målade upp i sin *Om demokratin i Amerika* för snart två hundra år sedan. Problemet med Murrays bok är dock inte hans (såvitt jag kan se) oklanderliga analys av den rådande misären, utan hans förslag på botemedel. I bokens sista kapitel övergår Murray plötsligt från en empiriskt grundad pessimism till ett slags ideologiskt svärmeri som skulle fått Newt Gingrich att rodna. I denna harang av libertarianska drömsyner (däribland Murrays smått bisarra påfund om att ersätta hela välfärdsmaskineriet med en årlig medborgarlön på tio tusen dollar) gör han sig skyldig till samma hybris som han under hela sin karriär beklagat hos sina kolleger; en tro på att han via offentliga institutioner radikalt kan förändra människors beteenden. Beträffande Polens framtid efter kommunismen brukade Lech Walesa påpeka att det är lätt att göra fisksoppa av ett akvarium men desto svårare att göra ett akvarium av fisksoppa. Att förvandla en nation av fria, självständiga medborgare till en välfärdsstat är ingen konst – att göra det motsatta är, om vi ska tro rapporterna från Grekland, i det närmaste omöjligt.

Det är lite konstigt att ingen har kommit på idén att göra en liknande undersökning här i Sverige. Vi svenskar är förvisso inte kända för att producera spännande sociologiska hypoteser, men vi är världsbäst på data. Våra noggrant numrerade medborgare utgör ett i det närmaste perfekt material för just den här typen av djärv, kvantitativ analys. Vem vet – när den svenska forskarkåren är färdig med att utforska trumpeten som genussymbol så kanske de får för sig att ta en närmare titt på klassförhållanden i vårt eget land. Eller är vi kanske rädda för vad vi kommer att finna?

Erik W Larsson

LITTERATUR

Vi behöver vägvisare till böckerna

Läsning förändrar en människa, så mycket vet vi. En läkare kan faktiskt se på hjärnan om en patient är läskunnig eller analfabet. Världen över är förmågan att behärska sitt språkliga uttryck en lika viktig egenmaktsmarkör som förmågan att försörja sig. *Att* vi läser har blivit en central del av vår uppfattning om vad det är att vara en civiliserad människa i ett utvecklat samhälle. Frågan är om det spelar någon roll *vad* vi läser. Hämmas vår civilisations utveckling av att det stora flertalet väljer enkel underhållningslitteratur före de stora berättelserna? Kan man alls bli en bättre människa av att läsa god litteratur? Två nyutkomna böcker ger olika svar på dessa frågor.

För Alan Jacobs är svaret ett kvalificerat nej. Den tes Jacobs lägger fram i *The Pleasures of Reading in an Age of Distraction* går ut på att det man läser, eller i alla fall borde läsa, bör utgå från vem man är, snarare än vem man skulle vilja vara. Uppfattningen om den goda litteraturen som något slags andlig hälsokost avfärdas därför med eftertryck.

Istället vill Jacobs, i god hedonistisk tradition, frigöra läsandet från nyttoaspekter, checklistor och krav. Harold Blooms klassiker *How to Read and Why* borde döpas om till *What to Read and What to Think about It*, suckar Jacobs som uppmanar läsaren att istället följa sina litterära instinkter och lägga ner böcker som inte tilltalar. God litteratur, anser Jacobs (och glömmer för ett ögonblick sin aversion mot pekpinnar), bör läsas som man dricker ett riktigt bra rött vin, med andakt, långsamt, i djupa, koncentrerade klunkar. Man måste kanske inte gå fullt så långt som Machiavelli och sätta på sig aftonkläder innan man gör de stora mästarna sällskap, men man gör klokt i att följa hans exempel och söka sig till ensamhet och tystnad. Stäng av mobilen, lämna datorn och sätt dig bekvämt tillrätta med en Kindle i famnen. Med detta recept lyckades i alla fall Jacobs hitta tillbaka till det bokslukande som RSS-funktioner och twittrande hade börjat beröva honom. I hans fall visade sig tekniken även vara en del av lösningen, inte bara problemet.

Allt detta är på sitt sätt sympatiskt, och på ett annat sätt provocerande. Jag tror att många av oss känner igen stressen över att det blir allt svårare att hitta den koncentration som krävs för att dyka in i en riktigt lång berättelse när den moderna tekniken, och då framförallt de sociala medierna, dränker oss i ständigt uppdaterad information. Internetanvändandet har berövat många förmågan att läsa riktigt långt, och länge, vilket bland annat tros spela en roll för att svenska barns läsförståelse blir allt sämre.

Samtidigt är det välgörande med en röst i debatten som inte ställer teknikutveckling och bildning mot varandra. Den digitala revolutionen har gjort det som tidigare var få förunnat tillgängligt för många och har varit räddningen för mycket av det avancerade och smala, som tilltalar de få. Knäckfrågan är om tillgång i sig också väcker *intresse*. Och det är här jag börjar få svårt att följa professorns resonemang.

Jacobs strategi är säkert utmärkt för dem som redan äger så många böcker att de måste skaffa en Kindle för att de inte får plats med fler och som vet vad de gillar av beprövad erfarenhet. Jacobs hävdar att livet är för kort för att ödslas bort på intellektuell havrekli, och så är det förstås – det är just därför vi behöver belästa auktoriteter. Det som alltid har varit svårt, även innan vi klev in i informationssamhället, har varit att med begränsad kunskap sovra mellan alla tillgängliga alternativ. Därför är det tråkigt att en verksam akademiker vill avsäga sig möjligheten att erbjuda all den vägledning som en professor i litteratur borde vara mäktig.

Visst vore det fantastiskt om den naturliga drivkraften att röra sig upp för den intellektuella och litterära stegen bara handlade om en längtan efter kunskap, sanning och njutning, men så går det nog sällan till i verkligheten.

Och spelar det egentligen någon roll om de referenser och den mognad som krävs innan den stora litteraturens mysterier blir tillgängliga för läsaren har införskaffats med mindre ädla drivkrafter, som status eller bror duktig-komplex?

Naturligtvis ska vi inte skämmas för att läsa av ren njutningslystnad. Men kanske inte heller för att vi – trots att det tar emot, åtminstone till en början – stundom tragglar oss igenom böcker i självförbättringssyfte, om det samtidigt bidrar till vår bildning och förståelse för andra människors referensramar. Personligen tror jag att ambitionen att hänga kvar även när det tar emot är ett mer kraftfullt vaccin mot cybersamhällets rastlösa snuttifiering, än en Kindle. Men så har jag heller aldrig ägt en pekplatta.

Om Elif Batuman hade vetat att det fanns litteraturvetare som professor Jacobs så hade det kanske besparat henne en uppbygglig, men mördande tråkig termin lingvistik när hon började på college. Batuman hade redan klart för sig att hon ville skriva professionellt, och var av den bestämda uppfattningen att det vetenskapliga (eller i vilket fall postmoderna) studiet av litteratur i bästa fall skulle beröva läsningen all tjusning, och i värsta fall vara direkt skadlig för hennes eget skrivande. När det visade sig att det här med språkets byggstenar inte erbjöd tillräckligt med spänning bytte hon istället till ryska, ett val som skulle komma att leda till märkliga resor, fysiska som litterära, och efterhand till en allt igenom uppslukande passion för rysk litteratur.

Det är denna bitvis svindlande resa som behandlas i den kritikerrosade boken *Besatta. Äventyr med ryska böcker och människorna som läser dem*. Batuman varvar biografiskt material med litteraturhistoriska essäer, skildringar av besynnerliga bygder och ännu märkligare personligheter, i en i många stycken spränglärd smällkaramell som ändå kräver rätt lite i form av förkunskaper.

Möjligen hade boken mått bra av lite mindre Elif Batuman och lite mera Isaak Babel, framförallt som hennes litteraturhistoriska framställningar är utmärkta. Men denna brist är lätt att ha överseende med, dels därför att Batuman är en verkligt charmerande bekantskap, dels därför att hennes kärleksförklaring både till vetenskapen och till litteratu-

THE PLEASURE OF READING IN AN AGE OF DISTRACTION
ALAN JACOBS
Oxford University Press 2011

BESATTA
ÄVENTYR MED RYSKA BÖCKER OCH MÄNNISKORNA SOM LÄSER DEM
ELIF BATUMAN
Övers. Eva Johansson
Natur & Kultur 2012

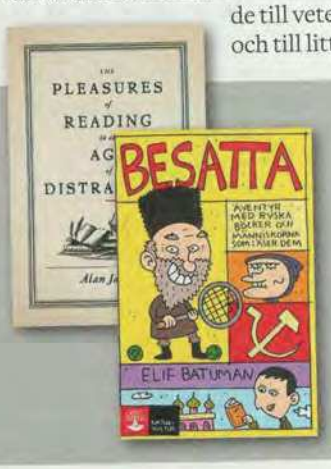

ren framstår som så uppriktig, trots hennes ganska vanvördiga förhållningssätt till auktoriteterna. Precis som Jacobs har Batuman ett passionerat, och ganska handgripligt sätt att förhålla sig till litteraturen, som stundom krockar med gängse akademisk praxis. Den märkliga ambitionen att försöka frikoppla en text från dess upphovsman, och upphovsmannen från sin politiska och kulturella samtid, finner ingen nåd i *Besatta*. Studiet av rysk och sovjetisk litteratur gör en sådan ambition omöjlig. I en diktatur finns ingen fiktion utan verklighet, ingen ärlig litteratur utan konsekvenser.

Överhuvudtaget löper mycket av den skepsis som den unga studentskan kände gentemot dagens humaniora som en röd tråd genom *Besatta*. Även efter avlagd doktorsexamen är hon till lika delar road och förbryllad över hur tunn gränsen är mellan expertis och knappologi. Det är också en av bokens allra största förtjänster. Det går inte att ta miste på Batumans fascination för hur sofistikerad litteraturteori kan bidra till större läsupplevelser. Men boken är samtidigt tydligt präglad av ett doktorandperspektiv, av att vara utvald men inte riktigt upptagen, och hennes distanserade skildringar av timslånga föreläsningar om allt från Tolstojs förhållande till tennis till Babels badankor är ofta riktigt, riktigt kul.

Tonen är amerikansk i den allra bästa meningen, spänstig och personlig; men den lätt absurdistiska, finurliga humor som genomsyrar boken känns faktiskt påfallande rysk – Bulgakov hade haft roligt. Innan jag fick boken i händerna hade jag tvivlat om någon hade sagt att jag skulle gapskratta åt en skildring av timuridisk poesi ("vid tiden för det ryska angreppet fanns det två grupper av uzbekiska författare: aristokraterna som älskade kvinnor, natur och kungar, och demokraterna, som älskade lera och förkylningar"). Idag vet jag att till och med konferensplanering kan erbjuda storslagen komik.

Blir världen och människan bättre av bra litteratur? Om så är fallet vilar ett tungt ansvar på den skrivande klassen, och för åtminstone en drygt 30-årig doktor i litteraturvetenskap är det ett ansvar som känns. Om författandet skriver en plötsligt allvarlig Batuman: "det här är den sortens arbete som tar död på en [...] Men [...] om jag fick börja om igen idag skulle jag välja litteratur igen. Om det finns några svar i världen och i universum, tror jag fortfarande att det är där vi kommer att finna dem."

Det är bara att instämma.

Karin Svanborg-Sjövall

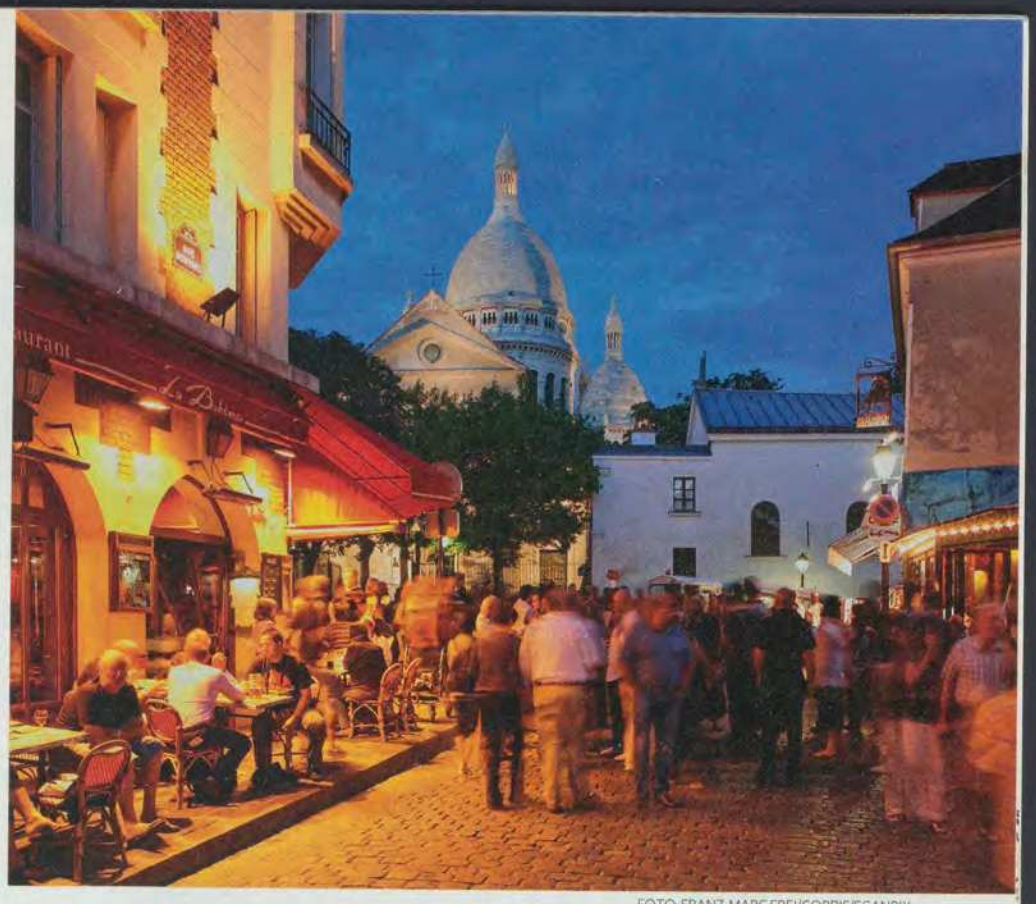

FOTO: FRANZ-MARC FREI/CORBIS/SCANPIX

Paris har alltid varit nostalgiskt

KULTURHISTORIA

PARIS DREAMS, PARIS MEMORIES
THE CITY AND ITS MYSTIQUE
CHARLES REARICK
Stanford University Press 2011

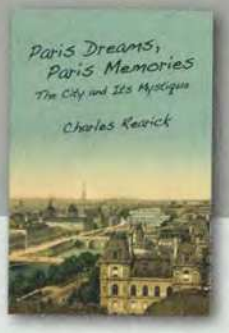

En amerikan i Paris – vi vet genom otaliga exempel från fiktionens värld att det bara kan sluta med blind kärlek. Oscar Wilde, som visserligen dog i Paris (och föddes i den betydligt mindre världsstaden Dublin), men vars stjärna både tändes och släcktes i dess enda egentliga konkurrent om titeln artonhundratalets huvudstad, nämligen London, är den som bäst klargjort förhållandet: när goda amerikaner dör så kommer de till Paris.

Utan annan bedömningsgrund än hans senaste bok är det svårt att avgöra Amherstprofessorn Charles Rearicks slutdestination: möjligen får han komma till Seines stränder, möjligen får han stanna kvar i Massachusetts.

Det är tveksamt om en stad som redan på 1300-talet hade 28 boklådor egentligen är betjänt av ytterligare en bok. Men vad Rearick gör i *Paris Dreams, Paris Memories* kan beskrivas som ett försök att teckna Parisbildens idéhistoria, ett försök att beskriva hur staden genom seklerna har producerat föreställningen om sig själv; stadens självmytologisering. Boken ska alltså inte handla om den befintliga staden utan om dess skenbild, men naturligtvis handlar den ändå om den befintliga staden, naturligtvis kan Rearick lika lite som någon annan Parisskildrare låta bli att guida läsaren till "sitt" Paris, detta som appendix till 220 sidors övertygande argumentation för att ingen längre kan hävda någon plats, gata eller upplevelse som "sin" i en stad som sedan sekler förvandlats till *palimpsest*. I själ- »

va verket är ett element av förfalskning och andrahandskopiering nödvändig för en beskrivning som är någorlunda sann. Detta vet Rearick mycket väl, det är rent av ett huvudtema i hans bok. Han visar hur legendariska, mytomspunna ställen – Moulin Rouge, Maxim's – skapats för att fylla i en nostalgisk kontur av "det gamla Paris", nöjets huvudstad. Nostalgin och självimitationen finns med redan från början i det som idag ses som inbegreppet av "det gamla Paris".

Åtskilliga stockholmare generas just nu av hemstadens försök att lansera sig som Skandinaviens huvudstad (fast på engelska: *Capital of Scandinavia*). Paris har med jämna mellanrum utnämnt sig själv till Ljusets, Lärdomens, Revoltens, Konstens, Litteraturens, Scenkonstens, Kärlekens och Nöjets huvudstad. För att inte tala om Brottets huvudstad. År 1841 förlägger Edgar Allan Poe (ännu en amerikan!) den första deckaren till (den fiktiva) Parisgatan rue Morgue – redan året efter skildrar Eugène Sue i *Paris mysterier* staden som en farlig vildmark, där den nyanlände riskerar att slukas och gå under. Tilltaget gör Sue till sin tids rikaste författare, vilket inte är att undra på. Varje storstad omhuldar myten om sin farlighet, storstadsbon smickrar sig gärna med att tro att den egna vardagen är full av blindskär och att man måste "kunna" sin stad för att kunna hantera dess faror.

Sannolikt finns det objektiva skäl att utnämna Paris till den afrikanska, särskilt nordafrikanska, musikens huvudstad. Det är här inspelningsstudior och skivbolagen finns, utan Paris hade raïmusiken knappast gjort sitt segertåg över världen. Men sin vana trogen höjer Paris genast budet och kallar sig Världsmusikens huvudstad.

Nu är vi inne på en annan historia, som Rearick knappt berör: främlingskapets huvudstad. Paris definieras av sina utbölingar, eftersom Paris blir definierande i deras liv. För att slippa årets uttjatade jubilar och dennes seanser på Hôtel Orfila, kan vi tänka på alla andra nordiska konstnärer, vilkas livsdrama utspelats där. Varför inte på Cora Sandels Alberte som fryser mer i sin vindskupa än hon någonsin gjort i Nordnorge. Detta utbölingarnas Paris, de papperslösas huvudstad som på 1930-talet förevigades av en författare som Emmanuel Bove och i våra dagar av Patrick Modiano, nämns bara i förbifarten.

Rearick är mer intresserad av kvarterens Paris, de tusen byarnas stad som reform efter reform – från Haussmanns boulevarder till Georges Pompidous motorleder rätt genom stadskärnan – ansträngt sig att slå sönder. Pompidou drev med envis lomhördhet sitt moderniseringsprojekt och hävdade att Paris måste "anpassa sig till bilen", och ge avkall på "en viss esteticism". (Jag kan irritera mig på att Rearick förbättrar sin skildring genom att göra Pompidou till estetisk modernist även i andra avseenden, genom att ange honom som utgivare av en antologi med avant-gardepoesi. Mitt pocketexemplar av Georges Pompidous antologi med fransk poesi från medeltid till Paul Éluard har följt mig nästan hela mitt liv, och jag kan försäkra att hans urval är allt annat än avantgardistiskt.) Pompidou var Frankrikes president 1969–74, samtidigt som rivningen av Klarakvarteren och slaget om almarna i Kungsträdgården.

Energin i varje storstad uppstår i dess förmåga att skapa ideliga skärningspunkter mellan det mycket stora och det mycket lilla, mellan det slutna och det öppna, mellan nostalgi och avantgarde. Alltså ett lokalt kvartersliv som påminner om tillvaron i byn som de flesta har lämnat bara någon generation bakåt och samtidigt en global tillgänglighet och total anonymitet så fort man går runt hörnet: både flygplats och stall.

Vad som ideligen bekräftas när man läser Rearicks bok är att tiden har en kvalitet. Alla epoker är inte likvärdiga. År 1931 ger Paul Morand (1888–1976) ut *1900*, en vidräkning med *belle époque*. Morand anklagar förra sekelskiftet för samma saker som 1960-talet och generationen född på 40-talet brukar anklagas för: ansvarslös hedonism, vårdslöshet med resurser, helt enkelt en efter-oss-syndafloden-attityd. Man lämnade till nästa generation bakfylla, skulder och obotliga sexuellt överförbara sjukdomar. De tog för stor plats, helt enkelt: "Varför var ni så fula, så rika, så lyckliga?" Jugendstilen, som är en hörnsten i den industriella produktionen av föreställningen om Paris, döper han till "nudelstilen".

Kugghjulen hakar i varandra, det intressanta är att New York-bon Martin Scorseses prisade Parisfilm *Hugo Cabret*, som går på biograferna just nu, utspelar sig samma år som sedermera akademiledamoten Morand ger ut sin anklagelseskrift. Tidens gång är den egentliga huvudpersonen i *Hugo Cabret*. Scorsese förstår att varje stad har en tidpunkt där den inkarnerar sin egen självbild, och i otaliga filmer har han sökt efter denna tidpunkt i sin egen hemstads historia – från artonhundratal till nutid, från *Gangs of New York* och *Oskuldens tid* till *Taxi Driver*. Han hittar den genast hos Paris: år 1931 som ser tillbaka till år 1900, en tidpunkt med nostalgin och självbespeglingen inskriven i sitt nu.

Scorsese kommer garanterat till Paris när han dör.

Kristoffer Leandoer

RELIGION

Hoppet står till Irans unga

Eftersom dagens konflikter i Mellersta Östern i mycket präglas av islamistiska rörelser och motsättningar, är professor Hamid Dabashis nya och penetrerande bok om shiismen, *Shi'ism. A Religion of Protest*, ett av de bästa redskap som man kan tänka sig för att förstå dagens skeenden i regionen. Dabashi, själv shiamuslim, skildrar hur islam splittrades mellan sunni och shia redan i begynnelsen, efter profeten Muhammeds död år 632, och hur denna splittring bestått intill våra dagar.

Från 600-talet spreds islam med förvånansvärt hög hastighet, till följd av den växande arabiska dominansen, över hela Mellersta Östern och österut därifrån. Några århundraden av interna strider, mongolisk dominans och européernas korståg gjorde att islam tappade kraft under den senare medeltiden. Med 1500-talets början inleddes dock en storhetsperiod för shiaislam. Det blev det safavidiska Iran som jämte det osmanska riket under mer än två århundranden kom att spela rollen som stormakt i det maktvakuum som mongolerna lämnade efter sig. Staden Isfahan blev centrum för denna ny shiism med dess anspråk på att representera den universella islamismen i dess helhet.

Denna grundliga skildring ger en historisk kontext till dagens konfliktlinjer i regionen. Dabashi skildrar hur Pahlavidynastin i början av 1920-talet tog över makten i Iran samt krossade den konstitutionella ordningen från 1910-talet och dess framväxande rationalism och modernism genom att etablera en brutal militaristisk regim. Shiaprästerskapets elit reste inga invändningar utan gav shahen sitt reservationslösa stöd. I gengäld avvisade Reza Shah en sekularisering av den modell som Kemal Atatürk introducerat i Turkiet. Utåt gjorde regimen tydliga eftergifter gentemot brittiska och franska koloniala inflytanden, särskilt när det gällde utvinning och kontroll av Irans oljetillgångar. Tendensen bröts temporärt när premiärministern Mosaddeq genomförde nationalisering av oljetillgångarna, ett initiativ som snabbt avvecklades år 1953 genom en kupp mot Mosaddeq, inspirerad av amerikanska CIA och stödd av brittiska och franska oljeintressen.

Shahen fortsatte därefter en mer västvänlig utrikespolitik. Internt öppnade ledningen för en försiktig reformpolitik främst

FOTO: GETTY IMAGES

Ayatolla Khomeini.

genom tydligt stöd till kvinnofrigörelsen.

Detta uppmjukande provocerade prästerskapet, som kom att stödja de utbredda revolter som inleddes år 1977 inom landet riktade mot shahen. Regimen kollapsade år 1979 efter våldsamt motstånd. Då hade islamisterna tagit över och därmed inleddes en omgestaltning av Iran till en stat styrd av shiismens religiösa ledare, först och främst av den karismatiske ayatollan Khomeni. Republiken Iran stöptes om till Islamiska Republiken Iran, en i realiteten shiastyrd statsbildning. Men Dabashi erinrar emellertid om att innan den militanta islamiseringen skedde, hade den revolutionära processen från 1977 till 1979 inte varit exklusivt islamistisk utan inrymt ett antal politiska idéer och krafter, från antikolonial nationalism till transnationell socialism, som en kort tid kunnat frodas innan alla dessa skilda rörelser effektivt undertrycktes av den 1979 tillträdande Khomeniregimen. Den iranska revolutionen åren 1977–1979 beskriver Dabashi som ett uttryck för den återkommande shiaparadoxen att vinna en politisk seger men samtidigt kollapsa i ett moraliskt nederlag.

Denna omgestaltning av Iran till en islamisk stat, till en stat styrd av shiismens religiösa ledare, innebar en direkt utmaning mot grannlandet Iraks president Saddam Hussein, som själv tillhörde Iraks sunniminoritet. För styrningen av Irak hade Saddam skapat en sekulär ordning, just för att förhindra att landets arabiska shiamajoritet skulle kunna omvandla Irak till en shiaislamistiskt statsbildning där han själv inte kunde ha någon roll. Iraks angrepp på Iran år 1980 och det följande åttaåriga kriget kom att främst bli ett uttryck för en konflikt av traditionella statsintressen, men med en underbyggnad av nationell konfrontation mellan araber och iranier/perser. På den irakiska sidan under kriget fick sålunda den arabiska identiteten företräde framför den religiösa identiteten hos den irakiska shiabefolkningen, helt i enlighet med Saddams planer. Faktiskt blev det två shiaarméer som slaktade varandra medan den religiösa dimensionen var osynlig.

SHI'ISM
A RELIGION OF PROTEST
HAMID DABASHI
Harvard University Press 2011

Även om Irak-Irankriget i militärt hänseende blev oavgjort, bidrog konflikten till att stärka Iraks sekulära karaktär i enlighet med Saddam Husseins kalkyler. I dagsläget kan det vara intressant att jämföra den politik som al-Assaddynastin praktiserat i Syrien med den politik Saddam Hussein fram till år 2003 förde i Irak. I båda fallen tillhörde presidenten en religiös minoritet; Bashir al-Assad tillhör alawiterna, en gruppering inom shiabefolkningen som är en klar minoritet i förhållande till Syriens sunnimajoritet. Saddam Hussein kom å sin sida från Iraks sunniminoritet. Det var bland annat därför som Saddam, med det socialistiska Baathpartiet och armén som redskap, kunde ge staten Irak en klart sekulär karaktär med en politik av tolerans gentemot moderata religiösa krafter inom shia- och sunnibefolkningen och mot landets kristna grupperingar. Detta hindrade honom givetvis inte från att med brutalitet slå ner allt politiskt motstånd och skoningslöst angripa landets kurder i norr.

Bashir al-Assad har på ett liknande sätt försökt ge staten Syrien en så sekulär karaktär som möjligt för att inte konfrontera sunnimajoriteten och för att skydda de kristna grupperna, även om hans proiranska politik och stöd till Hizbollah i Libanon gnagt på politikens trovärdighet. Denna politik har nu kommit under tryck genom revolter mot regimen i Damaskus i sunnibefolkade områden där missnöjet vuxit mot centralregimen i Damaskus. En försvagning av al-Assads regim skulle innebära ett allvarligt bakslag för Iran i regionen, som haft Syrien som främsta och egentligen enda partner.

Dabashi är också kritisk mot sin akademiska kollega Vali Nasr som var rådgivare till Paul Bremer, amerikansk ockupationschef samt temporär "vicekung" i Irak under ockupationen. Nasr och Bremer förkastade den sekulära politik med det socialistiska Baathpartiet som centrum, vilken bedrivits av Saddam, och satsade istället på att utnyttja de sekteristiska motsättningarna i landet, bland annat genom att stödja shiaislamister och associerade sekter. På så sätt kunde man straffa och motarbeta tidigare Saddamlojalister och sunnifraktioner bland vilka man i några fall kunde finna al-Qaidaförbundna. Problemet med detta har, som Dabashi påpekar, blivit att man hamnat i ett läge där religiösa identiteter nu influerar Iraks politiska liv på ett sätt som försvårar eller omöjliggör ett sekulärt nationsbygge. Den regionala effekten har också blivit att Iran som ledare för shiakrafterna kan penetrera Irak – både politiskt och ekonomiskt. På lång sikt är detta oacceptabelt för Saudiarabien som upplever sig ha ett ansvar för att skydda Iraks sunniarabiska identitet. Dabashi varnar för att detta kan leda till en potentiellt katastrofal konfrontation om Irak.

Den generation som revolterade i Iran, i samband med presidentvalet år 2009, hade inget gemensamt med 1979 års revolutionärer, som nu snarast är pensionärer. Det är tydligt att Dabashi fäster stora förhoppningar vid att denna nya generation med sin protest skall kunna representera ett genuint uttryck för en vitaliserad shiism, en kosmopolitisk och kreativ kultur i kontrast till dagens dominerande religiösa ledarskap i Iran. Det är den gröna rörelsen som manifesterade sig själv vid 2009 års val som Dabashi förväntar sig skall återkomma för att forma en helt ny politik.

Hamid Dabashi har med denna komplicerade och utmanande bok gett en unik och fördjupad studie av shiaislamismen, dess fundamentala religiösa idéer, mysticism och intellektuella utveckling. Det är där bokens styrka finns, även om det är lätt att svepas med av Dabashis egen dröm om en ny storhetstid för shiismen. **Rolf Ekéus**

Charles Dickens har varit omskriven ända sedan sin död 1870. Sympatiskt nog väljer både Robert Douglas-Fairhurst och Michael Slater i sina studier att utgå från Dickens gärning som författare istället för att spekulera om hans privatliv.

Dickens tillblivelse och storhet

LITTERATURHISTORIA

BECOMING DICKENS
THE INVENTION OF A NOVELIST
ROBERT DOUGLAS-FAIRHURST
Harvard University Press 2011

CHARLES DICKENS
MICHAEL SLATER
Yale University Press 2011

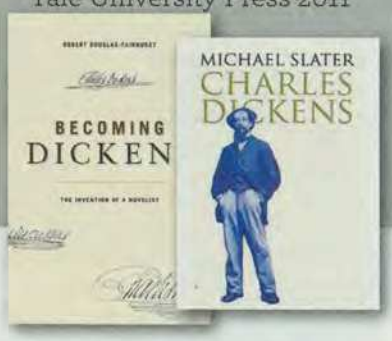

Hur skall ett liv skrivas? Och framför allt, hur skriver man om en människa vars existens och gärning redan är så minutiöst kartlagda som Charles Dickens? Frågan är aktuell igen, i och med att det i februari var två hundra år sedan den omättligt populäre brittiske författaren föddes. Som ett led i födelsedagsfestligheterna ger Harvard University Press ut en ny bok av Oxfordakademikern och experten på viktoriansk litteratur Robert Douglas-Fairhurst: *Becoming Dickens. The Invention of a Novelist*, medan Yale publicerar Michael Slaters maffiga biografi *Charles Dickens* i pocketutgåva. *Becoming Dickens* lägger tyngdpunkten på 1830-talet, den period då Dickens tog plats på den engelska litteraturscenen genom publikationen av *Pickwickklubben* och *Oliver Twist*. Michael Slaters *Charles Dickens* är betydligt mer omfattande – den börjar med Dickens första bevarade brev och slutar, över sex hundra sidor senare, med hans testamente. Det är en enormt generös, uttömmande biografi, rikligt försedd med illustrationer och anekdoter. Man kommer så nära att boken nästan skulle ha kunnat vara skriven av Dickens själv.

Det är mycket sympatiskt att de båda livstecknarna har valt att utgå från Dickens gärning som författare (vilket kan låta självklart, men inte alls är så vanligt som man kunde hoppas på bland litterära biografier). Hans texter tolkas biografiskt – *Becoming Dickens* sorteras in i den växande litteraturkritiska genren "biographical criticism". Men lika ofta vänds perspektivet så att vi ser hur en skrivande människa alltid noterar potentiellt litterärt stoff i sin omgivning, ja, hur han efter ett tag knappast kan (eller vill) undgå att leva med ena foten i en fantasivärld. Den olycksaliga miss Havishams död i en spektakulär husbrand i *Lysande utsikter* (1861) föregås av en verklig nyhet som den unge journalisten Dickens skickas ut för att rapportera om redan 1835.

Sådana detaljer är förstås roliga för Dickensälskare att känna till, men mer tankeväckande är påminnelserna om det privilegium författaren har genom att han förfogar över en mängd alternativa historieskrivningar. Fiktionen finns alltid där som tröst och möjlighet; de karriärvägar eller potentiella livspartner som väljs bort inkorporeras istället i nästa bok. Douglas-Fairhurst berättar om hur den unge Charles första (och obesvarade) kärlek, Maria Beadnall, såsmåningom kom att omvandlas till David Copperfields odugliga flickhustru Dora (en strålande vacker, kokett kvinna i ljuva lockar som ganska omgående föräras en sentimental död och på så sätt löser David ur vad som onekligen var ett katastrofalt äktenskap). Mer komiskt är det att läsa om hur Dickens föräldrar uttrycker sitt missnöje över den trånga lilla stuga han hyrt åt dem på den engelska landsbygden, vilket föranleder deras son att svara med att istället skriva in samma stuga i sin roman *Nicholas Nickleby*, där familjen är betydligt mer tacksam.

Douglas-Fairhurst gör för övrigt läsaren uppmärksam på det intressanta skifte under den viktorianska perioden i människors sätt att tänka kring den egna identiteten. Författare utvecklade "romaner med flera olika handlingar, dramatiska monologer, och andra litterära former som tillät dem att splittra sig själva i många olika jag" – en utveckling som naturligtvis öppnar upp för att kritiker skall kunna läsa in självbiografiska element i varje tänkbart verk.

Men att lägga tyngdpunkten på och utgå från författarens produktion är kanske ändå det enda hederliga, etiska sättet att skriva en biografi på. Det får åtminstone läsaren att känna sig litet mindre skyldig över det intrång i den privata sfären som läsningen av en biografi trots allt alltid måste vara.

Den ambitiöse Michael Slater tar itu inte bara med Dickens romaner utan även med hans noveller, journalistik, essäer och brev. Naturligtvis finns en viss mån av slugt marknadstänkande i ett dylikt angreppssätt – man kan ju inte komma undan att när det rör sig om någon så pass välkänd som Dickens, har det mesta redan skrivits. Dickens har varit omskriven i princip hela tiden sedan sin död 1870. Det finns en oändlig mängd litteratur om detta engelska nationalhelgon och hans böcker, figurer, hus, matvanor, förhållande till London och, på senare tid, hans älskarinna Ellen Ternan. Det är just vid dessa mer kompromettterande Dickensstudier som Michael Slater väljer att avsluta sitt verk, och samtidigt slå an en mörkare ton: "Det var inte förrän vid mitten av 1930-talet, då [Dickens] förhållande med Ellen Ternan avslöjades, som [den alltigenom helgonlika] bilden av Dickens [...] började förändras, och en alltmer komplex figur tog form i det allmänna medvetandet. Men det är, som man säger, en annan historia."

Slater och Douglas-Fairhurst väljer annars att skriva med viss distans jämfört med levnadstecknare som Peter Ackroyd, vars *Dickens* (1990) länge varit ett av standardverken för brittiska litteraturvetenskapsstudenter. *Dickens* är en klassisk biografi i och med att dess författare ivrigt blandar sig i huvudpersonens liv, försöker tränga sig in, och inte skyggar för spekulationer. Den främsta härföraren i denna stundtals hyfsat självupptagna skara är annars Richard Holmes, vars biografier om Percy Bysshe Shelley och Samuel Taylor Coleridge har fått stort genomslag. Hermione Lee, känd för sin Virginia Woolf-biografi, har vid något tillfälle beskrivit Holmes skola som en där levnadstecknaren förälskar sig i den han skriver om, eller till och med försöker *bli* honom: "driften är

begäret", som hon säger. Precis som Pierre Menard i Jorge Luis Borges novell, han som insåg att det enda sättet att återskapa *Don Quijote* på var att helt enkelt förvandlas till Miguel de Cervantes. Douglas-Fairhurst och Slater avhåller sig för det mesta ifrån sådan klåfingrighet (eller hybris). Deras uppenbara kärlek till Dickens texter framstår klart och tydligt (och nog måste man verkligen älska Dickens för att mäkta med att ta sig igenom hans minst sagt omfattande författarskap).

Nu har ju dessa böckers föremål blivit en litterär ikon, och berättelsen om hur Dickens blev Dickens är intressant för England som kulturnation. För ett land som i dagsläget får finna sin politiska position relativt undanskymd i jämförelse med under fornstora imperiedagar är just tradition och autenticitet viktiga. För att inte tala om rent kändisskap: tillsammans med William Shakespeare, Jane Austen och Harry Potter får väl Dickens sägas vara en av Englands viktigaste litterära turistermagneter genom tiderna.

Douglas-Fairhurst är visserligen klädsamt, brittiskt blygsam, men hans berättelse om Londons framväxt och betydelse under artonhundratalet och det tidiga nittonhundratalet rymmer viss stolthet över en metropol som, när det begav sig, var "mer än två gånger så stor som New York, dess största rival om den inofficiella titeln som världens huvudstad". Underförstått: London hade inte varit sig likt om Dickens inte gjort det till sin hemvist och svingat sitt trollspö över de sotiga skorstenarna och tvära gränderna. I *En spökhistoria vid jul* följer vi den buttre Ebenezer Scrooges vandringar genom ett London som förbereder sig för julafton och där varje skyltfönster dignar av skinkor, marsipan, frukt och mistlar; *Bleak Houses* öppningskapitel är ett panorama över en hopplös stad försjunken i ognomträglig dimma; *Oliver Twist* utspelar sig till stor del i de sunkiga kvarter där småtjuvar och pantlånare dväljs, och *Lilla Dorrit* både börjar och slutar med en promenad i Londons enorma folkmassor.

Douglas-Fairhurst intresserar sig för Dickens förvandlingskonst på såväl det privata som det professionella planet. Fokus ligger på författarens tillblivande – och på hur skapelseprocess inte kan ske i något slags vakuum, enligt romantikens teoretiserande kring det ensamma geniet. Dickens snickrar mödosamt sin identitet som litterär kändis och påverkas, uppmuntras och uppmanas av människor runt omkring, kanske alldeles särskilt vännen och "enmanslitteraturagenturen" John Forster (som kom att skriva den första seriösa biografin över Dickens, *Life of Charles Dickens*).

Forster är för Dickens som Boswell för Samuel Johnson, om än något hårdare och mer mån om varumärkesvård. Douglas-Fairhurst ger Forster äran för att ha övertygat Dickens läsarskaror om att dennes romaner inte utgjorde någon "skamlig njutning", melodramatiska och publikfriande som de var (och måste vara, då de publicerades i veckomagasin där försäljningssiffrorna var helt avhängiga författarens förmåga att skänka varje kapitel ett dramatiskt *cliffhanger*-slut). Forster arbetade träget för en syntes mellan det populär- och finkulturella och får väl sägas ha lyckats; Dickens har idag sin givna plats i den akademiska världen och de litterära finsalongerna. Ändå finns det ofta ett visst mått av urskuldande när akademiker skall diskutera Charles Dickens – hans fantasifulla livlighet och tendens att strössla sina böcker med stundtals rätt ytliga figurer, i kombination med en för den moderna läsaren ganska svårsmält sentimentalitet (jag säger bara Lilla Nells död!) gör att man liksom måste inleda med en ursäkt. Och då skall man minnas att detta är mannen vars romaner gjorde stort intryck på ingen mindre än Dostojevskij – i sina memoarer beskriver Petr Martjanov, verksam inom militären vid tiden för Dostojevskijs exil i Sibirien, hur den ryske författaren ivrigt läste *David* »

FOTO: AKG-IMAGES/SCANPIX

Copperfield och *Pickwickklubben*. Sedermera skulle han kalla Dickens för "en stor kristen". Forster kunde knappast ha hoppats på en bättre rekommendation.

Forster, låter både Slater och Douglas-Fairhurst oss veta, var inte heller sen att slå mynt av Dickens eländiga barndom. I hans verk trängs otaliga figurer som, med varierande grad av framgång, försöker lämna miserabla sociala förhållanden bakom sig och skapa sin egen lycka. Det är berättelsen om Dickens själv. Särskilt *David Copperfield* är konstruerad som litet av en förtäckt självbiografi (om än med ett sagans förföriska skimmer över sig): Dickens växte upp med en far som ständigt jagades av kronofogdar och tvingades som tolvåring att ta anställning i en fabrik där han klistrade etiketter på flaskor.

Denna tid av hårt arbete kom att prägla honom, inte minst som den blev slutet på den i hans fiktion så omhuldade och mytologiserade barndomen. Men i sitt författarskap kunde Dickens kanalisera ångesten och skammen; den skräck han som barn erfor för att aldrig bli en riktig gentleman drev honom att arbeta extremt hårt och idogt i resten av sitt liv för att försäkra sig om en någorlunda uppburen position i samhället. Samtidigt var den tragiska historien lukrativ, en riktig Askungesaga som gjorde personen Dickens än mer lockande och behjärtansvärd i den växande fan-skarans ögon.

Och nog framstår artonhundratalets England i dessa biografier som en plats där en människa behövde ett rikt mått av fantasi och en vilja att förvandla sig själv för att klara sig. Douglas-Fairhurst citerar ur den unge Dickens artiklar och rapporter från det byråkratiska London och ger en bild av ett samhälle där politik och teater sömlöst glider över i varandra, så att det egentligen inte finns några ordentliga kanaler för förändring.

Dickens tecknar porträtt av stimmiga domstolar och underhus där advokater, domare och parlamentariker paraderar fram och tillbaka i tjusiga kläder och ägnar sig åt avancerade charader, medan frilansjournalister febrilt antecknar och rapporterar till tidningarna likt stressade teaterkritiker. "Hela världen är en scen", med andra ord (och Dickens var svårt begiven på teater – han hann verka som både skådespelare och regissör, dock med mindre lyckade resultat). Den stora behållningen av dessa två ytterst läsvärda biografier är – förutom att de är riktigt god och välskriven underhållning – deras nyanserade skildring av författarens möte med sin omvärld och sin publik, hans tillblivelse i det allmänna medvetandet och i det offentliga rummet.

Josefin Holmström

Fransk-tysk arrogan

JURIDIK

Europa är ett geografiskt, historiskt och kulturellt begrepp med åtminstone ett par tusen år på nacken. Europeiska unionen (EU) är inget av detta, utan en politisk organisation som för närvarande omfattar drygt hälften av Europas stater. Hur kan det då komma sig att denna organisations mäktigaste sammanträdesform heter *Europeiska* rådet o ch att dess parlamentariska representation redan från början, när det bara fanns en handfull medlemsstater, gavs det anspråksfulla namnet *Europaparlamentet*?

Svaret är att två av de ursprungliga medlemsstaterna – Frankrike och Tyskland – ansåg sig ha ett större ansvar än andra för bevarandet av freden och utvecklandet av välståndet på den europeiska kontinenten. Deras anspråk på att representera det "egentliga" Europa har därför inte påverkats nämnvärt av att EU gått från 6 till 27 medlemsstater och idag utgör en radikalt annorlunda organisation. De sex grundarländernas vision om en ständig politisk rörelse i integrationistisk riktning, och om ett sammanhållet Europa som motkraft till USA, kontrasteras nu av många andra uppfattningar runt om i medlemsstaterna. Det finns inte längre någon enhetlig syn på vad som är EU:s uppgift på exempelvis de försvars-, penning-, jordbruks- och fördelningspolitiska områdena.

De medlemsstater som anslutit sig senare vill självfallet vara med och forma EU:s framtid som likvärdiga parter utifrån *sina* föreställningar om hur denna framtid bör se ut. Denna ambition motverkas av att de mer etablerade medlemsländerna framhärdar i sitt självpåtagna ledarskap. Dessa menar sig till och med ha ensamrätt på att definiera innebörden av det "europeiska projektet". Sådant provocerar de övriga medlemsstaterna och spänningar uppstår i samarbetet. Förhållandet kom mycket tydligt till uttryck under den plågsamma process som slutligen ledde fram till Lissabonfördraget och kan bli den avgörande faktor som får eurosamarbetet att kollapsa.

Även i Jean-Claude Piris bok *The Future of Europe. Towards a Two-Speed EU?* tecknas en dyster bild av EU:s framtid. Författaren är inte vem som helst utan den inflytelserike nyligen pensionerade chefen för rättstjänsten vid Europeiska unionens råd. Innehållet är på sitt sätt sensationellt. Piris underkänner sin egen skapelse, Lissabonfördraget, som helt otillräcklig för att komma till rätta med vad han ser som tre gigantiska problemområden, nämligen den ekonomiska och monetära unionen, skillnaderna i utvecklingsnivå mellan medlemsstaterna samt EU-projektets minskande relevans och legitimitet, manifesterad i kommissionens svaghet och parlamentets dysfunktionalitet.

Piris prövar omsorgsfullt olika vägar ut ur detta dilemma. Endast en ser han som politiskt framkomlig. Den leder till ett Europa i två hastigheter, där en ny ekonomisk och politisk union bildas av en inre kärna av medlemsstater, vilken inte nödvändigtvis omfattar alla de nuvarande euromedlemmarna. Syftet skulle vara att under ett kritiskt övergångsskede skydda och bevara unionen som helhet. I denna nya och helst också fördragsfästa gemenskap sugs de utanförstående EU-staterna in alltefter som de har förmåga och vilja härtill.

Idén om ett avantgarde av medlemsstater är ingalunda ny och har under decen-

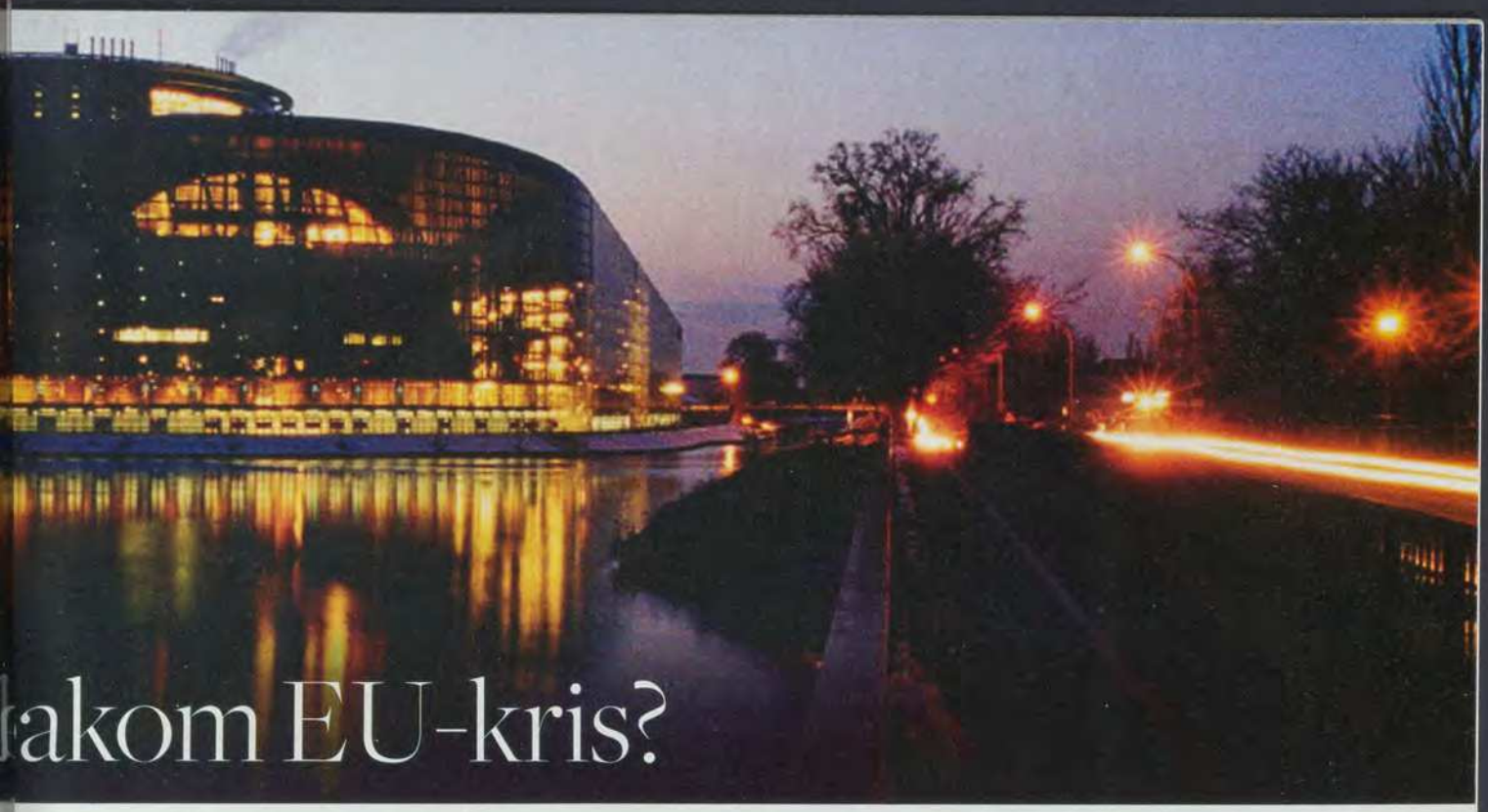

akom EU-kris?

nier marknadsförts under luftiga benämningar som flexibel integration, variabel geometri och förstärkt samarbete. Styrkan med Piris bok är att den initierat och detaljrikt beskriver hur en sådan ordning skulle kunna ansluta till de befintliga fördragen och inordnas i EU:s institutionella struktur: En grupp av beslutsamma medlemsstater förhandlar fram ett "tilläggsfördrag" som exakt anger vilka ytterligare områden detta, mer långtgående, samarbete skall omfatta och vilka regler och procedurer som skall gälla. Ett slags minikommission inrättas, distinkt avskild från den nuvarande och utan dennas ensamrätt att utarbeta lagförslag. Ett till formatet litet parlamentariskt organ skapas, som inte är direktvalt utan komponerat av ledamöter som också är invalda i de nationella parlamenten.

Piris ser detta som nödvändigt för att ge den parlamentariska församlingen ansvarskänsla och demokratisk legitimitet. Den befintliga EU-domstolen får till uppgift att avgöra när tilläggsfördraget har överträtts, ett arrangemang som dock förutsätter godkännande även av de utomstående medlemsstaterna. Om detta misslyckas får en ny domstol inrättas. Den bör, efter förebild av den på 1990-talet inrättade Efta-domstolen, bestå av högst fem domare med uppgift att tillämpa inte bara tilläggsfördraget utan även EU-domstolens praxis.

Samtidigt betonar Piris noga att det nybildade avantgardet fortsatt måste vara bundet av EU:s samlade regelverk och förpliktat att inte skada de medlemsstater som står utanför. Men poängen med och slutstationen för detta tvåhastighetsdelade EU är alltså att alla eller nästan alla medlemsstater småningom ska ha anslutit sig till det nya, på tilläggsfördraget grundade samarbetet med dess mycket mer gynnsamma förutsättningar att komma till rätta med de enorma utmaningar som Europas länder står inför.

THE FUTURE OF EUROPE
TOWARDS A TWO-SPEED EU?
JEAN-CLAUDE PIRIS
Cambridge University Press 2011

Författarens djupa förtrogenhet med EU-systemets juridiska och politiska irrgångar lyser igenom på snart sagt varje sida. Men vad Piris trots all sin intellektuella briljans inte förmår uppfatta är att den europeiska kris han talar om i mycket kan vara produkten av en alltför grandios fransk-tysk självbild. Att krisen alltså inte främst har att göra med felkonstruerade institutioner, en alltför snabb utvidgningsprocess, oförenliga värdegrunder medlemsstaterna emellan, svag budgetdisciplin eller ens en *lack of european spirit* hos de sent anslutna medlemsstaterna, som Carl Bildt nyligen anklagade Rumänien för i samband med Serbiens medlemskapskandidatur (*Agence Europe* 28/2 2012).

Den blinda fläcken i Piris bok är istället hans oförmåga att se den europeiska utvecklingen i annat än ett fransk-tyskt perspektiv. Han hävdar exempelvis att ett EU med allt fler medlemmar fordrar institutionella reformer för att bevara unionens beslutskraft. Men det är inte svårare och tar inte längre tid att få till stånd majoritetsbeslut med fler medlemmar än med färre. Vad Piris därför egentligen varnar för är ett "utspätt" EU där Frankrikes och Tysklands relativa vikt minskar. Ett gemensamt försvar anges som ett av de områden som avantgardestaterna kan utveckla på egen hand i avvaktan på att de övriga blir mogna nog att ansluta. Frankrikes ambition att axla ledarrollen i den europeiska försvarspolitiken är känd sedan länge. Men ett avantgardesamarbete inom EU på det militära området utan deltagande av alla Natoanslutna medlemsstater och i synnerhet Storbritannien kan aldrig bli annat än symbolpolitik. Förslaget kanske är till fägnad för den franska nationalstoltheten, javisst, men snarast till skada för EU som helhet.

För medlemsstater med mindre högtflygande föreställningar om EU:s betydelse i världen och andra preferenser ifråga om den politiska maktens koncentration framstår idén om ett EU i två hastigheter som lösningen på ett problem som inte finns. Det vittnar bara om arrogans att påstå att deras värderingar är mindre giltiga än andra medlemsstaters. Europas hälsotillstånd är när allt kommer omkring inte så illa. Det nuvarande EU-samarbetet fungerar på det hela taget rätt hyggligt. En kritisk men möjlig slutsats av Piris i många avseenden briljanta bok blir därför att den europeiska krisen är en konstruktion baserad på föreställningen att jordens undergång är nära så snart EU inte utvecklas enligt vad som är önskvärt i Paris och Berlin.

Olle Abrahamsson

Fotografiets grälsjuka födelse

HISTORIA

Grälsjuk är ett adjektiv som bra beskriver kalejdoskopets uppfinnare professor David Brewster. Henry Cockburn, advokat och sedermera domare, skrev efter ett besök på St. Andrews, universitetet där Brewster verkade, att nog hade professorn ett gott sinne för vetenskap men förmågan att "göra vänner till fiender" var minsann ännu bättre.

Brewster, född 1781, var en skotsk fysiker, astronom och matematiker. I sin avhandling om kalejdoskopet räknade han ut att 24 bitar glas kan kombineras på 139172428888725299942512849340220 0 olika sätt, men han var också intresserad av det då nya mediet fotografi, vilket är vad Robert Crawfords bok handlar om. Fast inte enbart. Boken består av sammanhängande essäer som utgör berättelsen om hur St. Andrews blir den första staden i världen att grundligt dokumenteras genom fotografi.

Författaren berättar historien genom en handfull människoöden, "apokalyptiska protagonister" som han kallar dem, och förutom den obstinate Brewster finns här "en cellospelande och golfande ex-militär, ett gift par som hanterar ett mentalt sammanbrott och en läkare besatt av avloppssystem". Alla verkade de i St. Andrews och kom att ha med fotografi att göra, men om orten och mediet är två röda trådar så finns också en kärna, en skandal, i form av en bok: *Vestiges of the Natural History of Creation*, utgiven år 1844 och den tidens mest lästa och kommenterade skrift. I den presenteras en hypotes om utveckling: hur lägre organismer blir till högre genom transmutation. Boken betraktas som en föregångare till Darwins *Om arternas uppkomst* men är långt mer populärvetenskaplig, spekulativ och amatörmässig. Den ansågs skandalös och fördömdes hårt; författaren beskrevs av motståndarna omväxlande som en orm, en hora eller Djävulen själv, men ingen visste vem den anonyme upphovsmannen var.

THE BEGINNING AND THE END OF THE WORLD
ST ANDREWS, SCANDAL, AND THE BIRTH OF PHOTOGRAPHY
ROBERT CRAWFORD
Birlinn 2011

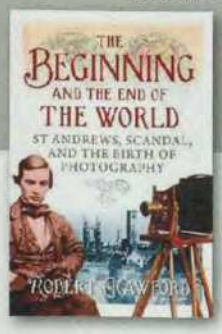

Vestiges var vad kalejdoskopsuppfinnaren Brewster diskuterade med Robert Chambers när de träffades på ett värdshus år 1850. Chambers var en skotsk intellektuell som drev ett förlag tillsammans med sin bror och det finns en svag misstanke, planterad av en redaktör som dragit vissa slutsatser, att Chambers var författaren till den kontroversiella boken som Brewster och han dryftade. Efter mötet menade dock Brewster att Chambers inte kunde ha något att göra med den avskyvärda boken. Vilket får en att undra över hur samtalet flöt eftersom Chambers i själva verket var författaren.

Robert Crawford är professor i skotsk modern litteratur vid just St. Andrews. Han har belönats med diverse priser för tidigare böcker och säkert får han välförtjänt ännu fler för den här. Han är en arkivens mästare och har med sådan känsla plockat fram citat och skildringar ur brev, poesi, litteratur och dagböcker att det får honom att framstå som ett inte bara trovärdigt historiskt vittne utan också som ett underhållande sådant. Genom att han är både intim och distanserad med de skildrade får läsaren syn på invånarnas gärning och deras villkor. Säkert skulle Anne Chambers, Robert Chambers roliga fru som födde 14 barn, skrev ut makens hela manus för hand och kämpar med hans depressioner, vara glad över den beundran och värme som finns mellan raderna i Crawfords text.

Och till det kommer alltså fotografierna; bilderna från eran, färdigställda i en kamp med linser, ljus och kemi är magiska och ger Crawfords essäer dramatik. Roland Barthes beskrev fotografiets födelse som något som delar in världens historia i ett före och ett efter. Crawford rapporterar så väl från den tiden att han nästan upplöser avståndet till det förgångna.

Jenny Maria Nilsson

Världen behöver USA:s armé

GEOPOLITIK

THE WORLD AMERICA MADE
ROBERT KAGAN
Knopf 2012

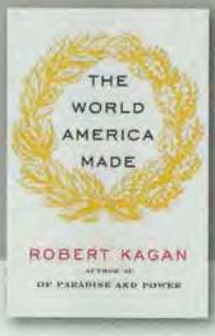

På vännens studentrum i Uppsala fanns en plansch från *Ordfront*. Bilden visade planeten Jorden insvept i den amerikanska flaggan och med texten "En annan värld är möjlig" gick budskapet inte att missförstå. Enkelheten var naturligtvis det som gjorde affischen så briljant, även om det knappast var ens hälften så kontroversiellt som upphovsmakarna nog hade tänkt sig. Uppfattningen att USA borde sluta leka världspolis var utbredd redan då, även om det ännu var otänkbart att flygplan skulle flyga in i tvillingtornen i New York bara några år senare.

Kring millennieskiftet ropade en samlad antiglobaliseringsrörelse "en annan värld är möjlig", och variationer på detta tema förekommer fortfarande regelbundet i debatten. Det behöver inte handla om att kasta den "USA-styrda imperialismen" eller "kapitalismen" över ända. Minns att EU ofta och gärna talade om att Europa skulle samordna sin utrikes- och säkerhetspolitik, bland annat för att kunna utgöra en "motvikt" till USA innan skuldkrisen slog till. I den tyska valrörelsen 2002 handlade socialdemokraten Gerhard Schröders vinnande kampanjkoncept till stor del om att spela på anti-amerikanska strängar i upptakten till Irakkriget, och på européers bottenlösa förakt mot den dåvarande presidenten George W Bush.

Nu när även amerikanska budgetunderskott skenar och världens överlägset största och starkaste militärmakt visat sig oförmögen att skapa stabilitet (och än mindre fred och demokrati) trots decennielång truppnärvaro i både Afghanistan och Irak, börjar konturerna av denna alternativa värld framtona. I takt med att USA har fått allt svårare att hantera sina inre och yttre konflikter har Kina börjat spänna sina ekonomiska och militära muskler. Kring allt detta tecknar Robert Kagan i *The World America Made* en bild av både den värld vi har nu och den som eventuellt komma skall. Hans utgångspunkt är ironiskt nog densamma som *Ordfronts*: Självklart är en annan värld möjlig. Men är en sådan värld önskvärd?

Precis som när hans *The Return of History and the End of Dreams* utkom för fyra år sedan är boken vältajmad till den amerikanska presidentvalrörelsen. Det är anmärkningsvärt att Kagan lyckas tilltala både högern och vänstern, nu när den amerikanska politiken är ovanligt polariserad. Ett av bokens kapitel publicerades i vänsterlutande tidskriften *The New Republic* och citerades i president Obamas State of the Union-tal i början av året. Samtidigt är Robert Kagan rådgivare till republikanernas Mitt Romney, och var det även till förra presidentvalets republikanske förlorare, John McCain.

En förklaring till denna framgång är både att essäformen är ypperlig för denna typ av tankeväckande samtidsbetraktelser och att Kagan levererat en särskilt välskriven och nyanserad sådan. Inget vore lättare än att kritisera detaljer där texten är skriven med tjock tusch snarare än millimeterstift, men det vore att missa poängen. Ett sympatiskt drag hos Kagan är att han inte försöker tona ner motsättningar eller inneboende konflikter. Han konstaterar att den världsordning som vi lever i domineras av USA, och att detta är på både gott och ont. Styrkan i hans framställning är att de olika faktorerna vägs samman och att han argumenterar för att fördelarna överväger. Läsaren är förstås välkommen att dra en annan slutsats.

För historikern Robert Kagan faller det sig naturligt att börja med frågan om hur det kom sig att vi fick en amerikansk världsordning, och när den etablerades. En tänkt *Ordfront*-affisch från slutet av 1800-talet hade troligen visat Jorden insvept i den brittiska flaggan Union Jack snarare än det amerikanska Stjärnbaneret. Mot slutet av 1930-talet hade en fascistisk eller nazistisk flagga förmodligen kommit väl till pass. Efter andra världskriget kunde det ha blivit Hammaren och skäran.

USA var inte en overksam nation på den internationella arenan innan Pearl Harbor anfölls i december 1941, inte heller så inåtvänd som vissa hävdat. Kagan visar övertygande på det schizofrena i den amerikanska självbilden. Å ena sidan en historia av tydlig expansion och krigföring, framför allt när Förenta staterna expanderar västerut för att till slut täcka halva nordamerikanska kontinenten. Å andra sidan en självbild av att man helst vill bli lämnad i fred, manifesterad exempelvis i motviljan mot att dras in i de båda världskrigen. Detta drag framträder tydligt än idag: George W Bush framstod som en isolationistisk president under valkampanjen 2000, men detta kom att ändras av 11 september-attackerna året därpå.

Samtidigt märks här även omvärldens likaledes schizofrena inställning till USA. Man fruktar amerikansk arrogans och aggressivitet, men ännu mer amerikansk passivitet. Närhelst det uppstår oroligheter, oavsett om det är på Balkan eller i Libyen, hörs kraven på amerikanskt agerande.

Men Kagans viktigaste poäng handlar mindre om de tydliga, men oftast tillfälliga, konflikterna. Den värld som Amerika har skapat innehåller andra – större – värden, vilka har tjänat mänskligheten väl. Faktiskt oerhört väl. Den dominerande supermakten sätter sin idémässiga prägel på omvärlden. När nazismen, kommunismen och fascismen var på frammarsch fick det spridningseffekter på opinion och politik långt utanför Tyskland, Sovjet och Italien, där dragningskraften bottnade i en längtan efter starka, effektiva ledare som avskaffade arbetslöshet och byggde motorvägar. Vilka är USA:s motsvarande kännetecken?

Till att börja med, menar Kagan, är USA en demokrati. Så har också den amerikanska tidsåldern – som kan sägas ha börjat efter andra världskriget – sett en demokratisk expansion som saknar motstycke i mänsklighetens historia. Folkstyre har blivit den naturliga idémässiga utgångspunkten världen över, vilket även har fått icke-demokratiska regimer att försöka ge sken av att åtnjuta demokratisk legitimitet genom att hålla (riggade) val och folkomröstningar. USA är en handelsnation, fortsätter Kagan, och dess flotta garanterar farlederna världen över, utan vilka dagens handelsflöden vore omöjliga.

Så har världen i den amerikanska tidsåldern sett en välståndsökning som saknar motstycke i mänsklighetens historia. I mars konstaterade Världsbanken att andelen extremt fattiga mer än halverats på 30 år, från 43 procent av Jordens befolkning till 19 pro- »

cent (Global Poverty Data 2012). Slutligen, påpekar Kagan, är den amerikanska tidsåldern också fredlig. Det betyder inte att det saknas krig eller konflikter, inte heller att USA inte är inblandat i dessa. Men andra halvan av 1900-talet är mest känd för ett krig som aldrig bröt ut – kalla kriget blev aldrig tredje världskriget – och storskaliga internationella konflikter förekommer knappt längre.

Här bygger Kagan bygger vidare på Steven Pinkers forskning (se *Axess* nr 3 2012) men polemiserar samtidigt mot denne. Visst har Pinker en poäng, när han säger att mänskligheten genom läsning, upplysning och vetenskap genomgått en civiliserande process, som kan förklara varför vår tid är mindre våldsam än den varit någonsin tidigare.

Men, framhåller Kagan, det finns inget ödesbestämt i den utvecklingen. Den är en konsekvens av att den dominerande supermakten visserligen inte tvekar att använda militärt våld för att skydda sina intressen, men där dessa intressen balanseras av tydliga nationella ideal om frihet, fred och demokrati. Det betyder inte att amerikanska motiv alltid är ädla – det är de sannerligen inte! – men sett till helheten och över tid blir det mera rätt än fel. Som så mycket annat har detta sammanfattats bäst av Churchill: Man kan alltid lita på att amerikanerna gör det rätta – sedan de uttömt alla andra möjligheter.

Kagan poängterar att den som enbart konstaterar brister i dagens ordning gör det alltför lätt för sig. Man måste också studera alternativen. Skulle en världsordning där USA:s inflytande balanseras av ett mer jämbördigt Kina innebära att havets handelsvägar hålls lika öppna? Kinas agerande i Sydkinesiska havet tyder på att deras intressen inte nödvändigtvis ser så ut. När kinesisk effektivitet exporteras via statliga investeringar till Afrika, vad får det för konsekvenser för demokratins framtid? Om ett allt starkare Kina tar Sovjetunionens plats som militär utmanare till USA, gör det verkligen världen fredligare?

Kagans budskap är inte så mycket att varna för Kina, som att lyfta fram två andra tankar. För det första: Allt är inte perfekt i den värld Amerika skapat, men var försiktig så att inte barnet försvinner med badvattnet om denna ordning ställs på ända. För det andra: Utvecklingen är aldrig ödesbestämd. USA är inte är ett land på dekis bortom långsiktig räddning, och alla kurvor i Kina kommer inte för alltid att peka spikrakt uppåt. Genom att studera historien, analysera nutiden och diskutera vad vi önskar i framtiden kan vi påverka riktningen. En annan värld är alltid möjlig.

Håkan Tribell

En konservativ vänsterman

JOURNALISTIK

Är det inte så att det idag finns något som går bortom de politiska skiljelinjerna? Något som kanske bara är en vag känsla, men som alltmer träder i förgrunden, förtydligas, kristalliseras som frågeställning. Nämligen frågan om oförytterliga värden. Vilka värden kan inte omsättas till ekonomiska termer? Är det kärlek, solidaritet, omsorg, eller kanske traditioner? Vänstern och högern kommer antagligen att komma fram till lite olika svar på vad som bör vara eller är oförytterligt, men jag tror personligen att nästa stora politiska debatt kommer att handla om detta: det som inte kan köpas eller säljas för pengar.

Giorgio Bocca, som dog 91 år gammal i december 2011, var en av Italiens mest kända journalister. En allvarsman av den gamla sorten. Efter att ha varit partisan i sin ungdom, både mot Mussolini och nazisterna, förblev han trogen vänstern under hela sin verksamhet som journalist och debattör. Hans nya bok *Grazie No*, som ligger på alla bokhandelsdiskar i Italien, utgavs kort efter hans död. Den är något av en italiensk motsvarighet till fransmannen Stéphane Hessels *Indignez-vous* [*Säg ifrån!*]. Hessel var också aktiv i motståndet mot den tyska ockupationen, och han var nästan årsbarn med Giorgio Bocca, bara tre år äldre.

Dessa nyligen avlidna kämpars oförtröttliga entusiasm och lust att delta på ett betydelsefullt sätt i det offentliga samtalet var beundransvärda. Giorgio Boccas sju nej i den aktuella boken är också sådana att de överskrider alla partiskillnader, och ganska många kan nog instämma i flera av dem. Det han menar att italienarna bör säga nej till är Den galna tillväxten, Produktiviteten, Det orena språket, Finansens dominans, Den allmänna korruptionen, Journalistikens slut och ett Italien utan hopp. Somliga av dessa frågor har främst lokal betydelse, men andra är aktuella även i Sverige. Inte minst intressant är att se i hur hög grad traditionellt konservativa värden kan ligga en samtida europeisk vänster om hjärtat. Boccas bok mynnar ut i vad som närmast är en hyllning av italienarna, den italienska kulturen och gemenskapen; särskilt hur italienarnas goda egenskaper kommer bäst fram i kristider, som under partisanåren, då alla var medvetna om vilken kamp och vilka offer som krävdes för att befria landet.

Nå, att alla var medvetna om det var kanske att ta i, sanningen är att italienarna under ett par decennier skötte sitt dagliga värv under fascistregimen. Även efter att krigslyckan vänt och partisanerna drog upp i bergen för att bekämpa de återstående fascisterna samt deras verkliga herrar, de tyska nazisterna, var det många som valde att invänta stridernas utfall innan de anslöt sig till den segrande sidan. Bocca har skrivit om det i tidigare böcker, men naturligtvis väger det tungt att han själv deltog i kampen mot diktaturen samt i uppbyggandet av den följande demokratin, både som livserfarenhet och då det gäller förståelsen av det politiska landskapet i Italien.

Hans kritik av Berlusconi är knivskarp, och inte minst då han jämför honom med Mussolini, och jämförelsen utfaller till Berlusconis nackdel. Mussolini, skriver Bocca, ville beröra, medan Berlusconi vill sälja. Den förre ville förtjusa medan den senare vill köpa. Den förre ville förverkliga sina drömmar, hur tokiga de än var, medan den senare förstått att vad som helst som den som håller i megafonen säger kommer att uppfattas som sanning. Mussolini föddes ur socialismen och dess retorik, medan den senare tror att allt i världen är till salu.

Liksom en annan smått paradoxal vänsterman, Pier Paolo Pasolini, skriver Giorgio Bocca med största uppskattning om det gamla Italien. Om dialekternas uttrycksfullhet och den moderna massmediala italienskans brist på verkligt liv. Det är stående formler, sound bites, floskler helt enkelt, som slängs runt och upprepas i tv liksom bland vänner och i familjerna. Han säger att han själv delvis har återgått till sin gamla, norditalienska piemontesiska dialekt, som erkänns som ett eget språk sedan 1981, med dess säregna vändningar som är väldigt svårförstådda för italienare från andra delar av landet. Även i Sverige finns väl idag, inte minst tack vare Fred-

rik Lindström och hans tv-program *Svenska dialektmysterier*, ett ökande intresse för dialekter. Jag vet inte om det är rätta vägen att gå för att vitalisera språket, men visst är det även i Sverige så att både det offentliga och det dagliga språket blir alltmer utarmat, ord faller ur bruk, nyanser försvinner, minsta gemensamma nämnarens begriplighetskrav förenklar och plattar till språket. Kanske är det priset för att hålla ihop ett land, för att alla skall förstå nyheterna, och för att alla skall ha så lika förutsättningar som möjligt i livet. Men språket är inte bara ett instrument, det är också identitet, minnen, det bygger vår värld, och ett färglösare språk gör världen lite tråkigare, vare sig det gäller italienska eller svenska.

Bocca prisar den gamla Fiat-andan, som bidragit till att skapa kulturen i Turin, som hört till stadens stolthet, och kring vilken arbetare, borgare, journalister och över huvud taget allt liv i staden graviterat. Samtidigt som han helt dömer ut den kalla synen på fabriker och arbetare, vilket han ser som en sentida utveckling, som bara något som skall ge vinst - alltid maximal vinst. Och passar inte galoscherna i Turin hotar företagen med att man lika gärna bygga sin fabrik i Brasilien eller Thailand. Nej, säger han, detta är också vårt kulturarv, detta är också en del av vår identitet, som bidragit till att göra oss till dem vi är, människorna i Turin, i generationer deltagit i skapandet av Fiat. Vilken svensk vänsterman skulle få för sig att hylla den gamla sortens företagare, och till och med mena att somliga fabriker och varumärken tillhör det nationella arvet? Kanske Göran Greider eller Anders Ehnmark? Som händelsevis också är inlästa på den italienska intellektuella traditionen och som båda sätter Pasolini högt. Det där är ett intressant spår som kanske borde fördjupas någon gång. Somliga skribenter med intresse för Italiens intellektuella liv har också många gånger ett varmare och, faktiskt, rent mänskligare förhållningssätt till teorier och politik. Den italienska erfarenheten har aldrig gått ihop med utopisternas iskyla mot vardagslivets människor. Det smittar. Vissa band mellan vänstern och konservatismen blir, som sagt, också tydliga i detta. Tron på oförytterliga värden går djupare än somliga av motsättningarna, tycks det mig.

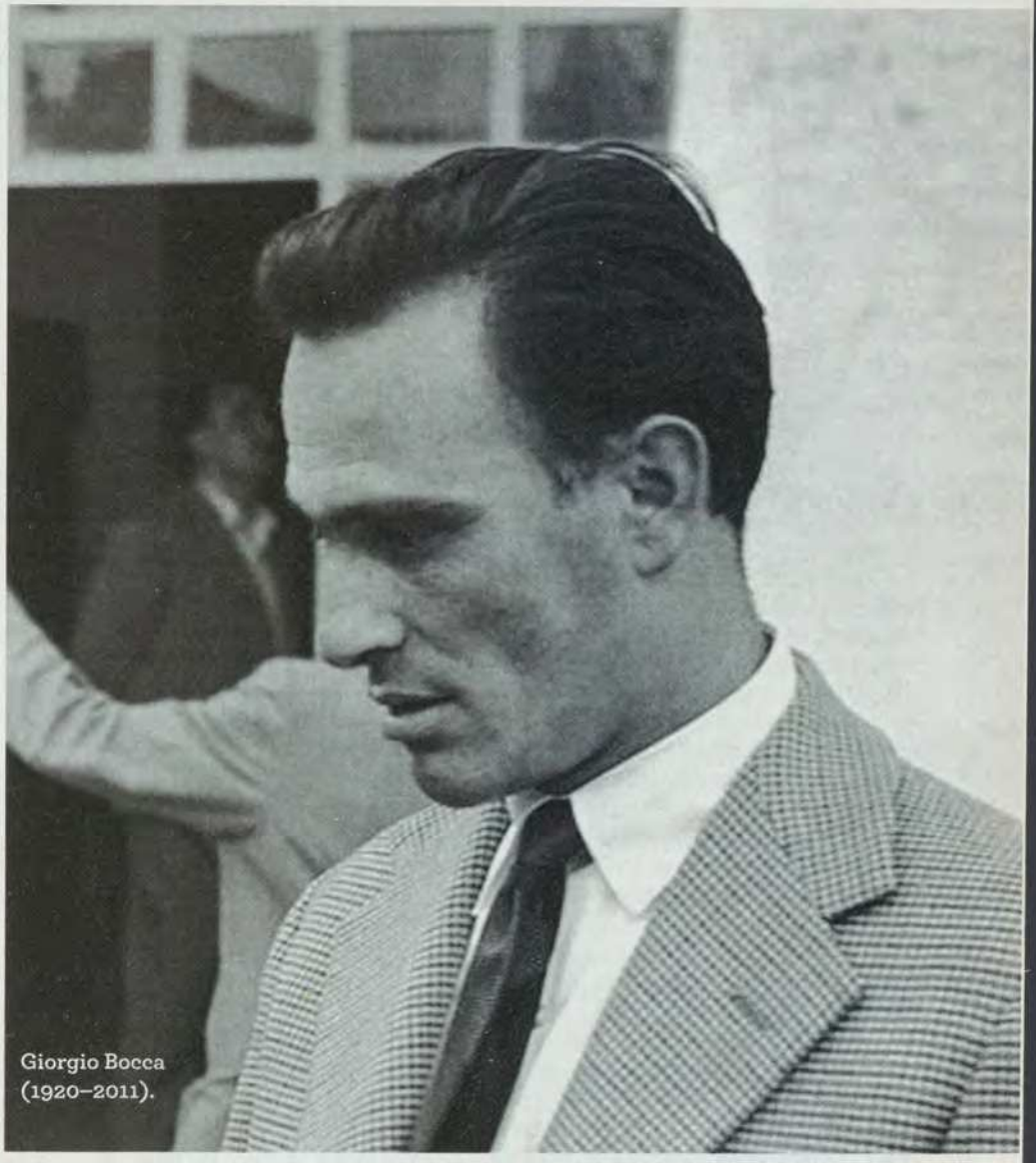

Giorgio Bocca (1920–2011).

Jag håller verkligen inte med om allt i Boccas bok. Bilden av tillväxten är exempelvis alldeles för förenklad, liksom den ofta är i den svenska. Det beror antagligen på att många opinionsbildare inte inser att utveckling och tillväxt hänger samman, och att motsatsen till tillväxt inte är ett statiskt idealtillstånd, utan helt enkelt tillbakagång.

Som gammal journalist var Bocca naturligtvis särskilt upptagen av journalistikens förfall. På det området skiljer sig Sverige och Italien åt en aning. Men förfallet är lika stort. Krönikörer ersätter kunniga journalister, åsikter breder ut sig på den undersökande journalistikens bekostnad (bokstavligt talat) och istället för omfattande, kritiska grävjobb får vi drev som drivs fram på twitter, och där kontaktät och trendkänslighet är viktigare än kunskaper och integritet.

Det är intressant att reflektera över hur det svenska ideologiska landskapet egentligen ser ut, utifrån en italiensk horisont. Det finns anledning att förhålla sig skeptisk mot talet om eviga värden, men jag tror ändå att det finns viktiga värden, förvisso föränderliga över tiden, som vi bör bevara. Det vi främst bör ta till vara är de förutsättningar som låter dessa värden frodas, växa och utvecklas, inte stirra oss blinda på värdena i sig, som eviga sanningar höjda över historien. Utan ett socialt och kulturellt ansvar väger liberalismen alldeles för lätt. En spaning är att den politiker som förmår att tala allvar om oförytterliga värden har framtiden för sig.

Torbjörn Elensky

GRAZIE NO
7 IDEE CHE NON DOBBIAMO PIÙ ACCETTARE
GIORGIO BOCCA
Feltrinelli 2012

När järnet blev till guld

EKONOMISK HISTORIA

Mycket historia skrivs ur segrarnas och de framgångsrika företagarnas perspektiv. Så ser världen inte ut. För några år sedan sammanfattade Ingvar Elmroth några årtiondens forskning om adelns sociala rörlighet i monografin *Från överklass till medelklass. Studier i den sociala dynamiken inom Sveriges adel 1600–1900* (2001). Mönstret var tydligt. Riddarhusets släkter nådde i genomsnitt sin högsta position i första eller andra generationen, för att sedan halka utför och landa i samma beskedliga medelklass som de flesta av oss tillhör. Vemodigt ur de enskilda släkternas perspektiv, måhända, men glädjande ur landets: trots adelns försteg var det ändå dugligheten som vann i längden.

Det är sällan utförslöpan uppmärksammas. Därför är det intressant att läsa den bok som Fredric Bedoire har skrivit om sin farfars farfars farfar Jean Fredricsson Bedoire (1747–1830). Anfadern hörde inte själv till Riddarhuset (även om hans kusin blev De Bedoire och hans halvsyskon af Petersens), däremot till Skeppsbroadeln, de köpmän som dominerade frihetstidens svenska ekonomi.

Perukmakaren Jean Bedoire hörde under senare delen av 1600-talet till de hugenotter som lämnade Frankrike, där det religiösa klimatet hårdnade under Ludvig XIV. Han vann burskap i sitt yrke 1672, men råkade i delo med sina kolleger och gick över till att importera varor från sitt gamla hemland. Sönerna Jean och François utvidgade faderns rörelse och byggde upp var sin ansenlig förmögenhet. Jean fick sonen Fredrik, François dottern Charlotta: kusinerna gifte sig och fick sonen Jean Fredriksson. Fredrik for genom isen med en släde året efter sonens födelse. Charlotta gifte då om sig med Herman Petersen, som gift in sig i firman men nu var änkling efter Fredriks syster. Alla bodde i Gamla stan; farföräldrarna i Gamla stan, Jeans familj i olika hus vid nygatorna, innan styvfadern köpte Carl Pipers palats, det som idag kallas Petersenska palatset.

Den unge Jean hade därmed fötts som arvinge till en av landets stora förmögenheter. När han dog vid 83 års ålder var hans ekonomiska ställning betydligt svagare.

I någon mån hade han otur. Skeppsbroadeln hade delvis blivit rik på politik. Den satsade på hattpartiet som manövrerade ut den försiktige Arvid Horn 1738, kastade sig in i krig med Ryssland och Preussen och gödde landets manufakturer med frikostiga bidrag. Bidragen och krigen betalades med sedlar som Riksbanken tryckte upp. Sedelmängden fick penningvärdet att halveras på ett par årtionden, och köpmännen spekulerade i fast egendom med lån som inflationen till stor del betalade. När penningvärdets fall började bekymra opinionen kunde man tjäna pengar även på problemen. På riksdagen drev hattarna igenom att staten skulle starta växelkontor för att hålla valutakursen uppe. Växelkontoren blev privata företag, som fick en trög start men tidvis gav god utdelning åt sina ägare.

> *Det skulle dröja bortåt hundra år och många trassliga turer med kungahusets privata affärer och finansmännen Thiels och KA Wallenbergs manövrer, innan LKAB till slut blev affärernas lösning, först med Grängesbergsbolaget, sedan med staten som ägare.*

Men tiderna blev sämre. Växelkontoren fick allt svårare att försvara kursen, och hela verksamheten avslutades 1761, sedan kronan förlorat många tunnor guld på affärerna. Två år senare drabbades Sverige av den handelskris som bröt ut 1763, sedan handelshusen i Amsterdam och Hamburg spekulerat alltför djärvt i krigskonjunkturen. När de ställde in betalningarna ledde det till oreda i Sveriges utrikeshandel, som till stor del gick över och finansierades via dessa städer. När mössorna kom tillbaka till makten vid 1765–1766 års riksdag ställde de växelkontorens ägare till svars för de dåliga affärerna. Den ledande hattpolitikern och köpmannen Gustaf Kierman hamnade på fästning, men även Jean Bedoires styvfar Herman Petersen kallades till förhör. Petersen fick slag och dog, och vid boupptecknigen visade sig mycket av Jeans pengar vara placerade i högst osäkra tillgångar.

Det blev bara värre. Mössorna gjorde upp en plan för att återställa penningvärdet, men planen läckte ut till allmänheten och ledde till en skarp deflationskris 1767–-1768, som drabbade dem som dragit på sig stora lån. Lånen stod kvar, men fastigheterna föll i värde. Jean hade stora lån att bära. En del av sitt arv fick han ut i form av bruk i Bergslagen, att döma av ättlingens bok kanske utan att deras värde prutades av så mycket som krisen hade motiverat.

Som brukspatron drabbades han av den hårdnande konkurrensen på den internationella järnmarknaden. Ryssland började etablera sig som exportör, engelsmännen lärde sig använda stenkol för att smida stångjärn. Napoleonkrigen klippte av mycket av den internationella handeln. Ystad fick fyra miljonärer – en hisnande rikedom i början av 1800-talet – och Göteborg levde också gott på det neutrala landets smuggling mellan de krigförande länderna, men mot järnbruken slog kontinentalblockaden hårt. Efter att ha avvecklat malmfälten köpte Bedoire Gysinge bruk, som var inriktat på stångjärnsexport till Storbritannien. I sinom tid sålde han även Gysinge och slutade sina dagar på Molnebo bruk ett par mil öster om Sala.

Men allt var in-

NÄR GULDET BLEV TILL JÄRN
BRUKSPATRONEN JEAN BEDOIRE
FREDRIC BEDOIRE
Atlantis 2012

te tidens fel. En hel del ställde Jean till med på egen hand, i synnerhet under de första åren. Han tog stora växellån, för att minska skulderna sålde han bruk billigt som han köpt dyrt, han lade alla sina affärer i händerna på ett ombud som bedrog honom, och han engagerade sig i de hopplösa försöken att göra något av de stora men otillgängliga malmfyndigheterna i Lappland. Där lyckades han till slut dra sig ur spelet, genom att sälja sitt bruk till vad som antagligen var ett överpris, men frågan är vad driften dessförinnan kostat honom. Så småningom verkar han ha blivit säkrare, ekonomisk till den grad att han kallas snål, ibland ogin mot sina underlydande och snar att stämma dem till tinget.

Fredric Bedoire ger en närgången skildring av sin anfaders vedermödor, spelet kring bygget av Strömsholms kanal från bruken i Bergslagen liksom ansträngningarna att sätta verksamheten i de lapska malmfälten på fötter. Han fick igång produktionen och lyckades frakta ut häpnadsväckande mängder järn med samernas renar, men i längden var ackjorna inte en tillräcklig lösning på de norrbottniska transportproblemen. Det skulle dröja bortåt hundra år och många trassliga turer med kungahusets privata affärer och finansmännen Thiels och K A Wallenbergs manövrer, innan LKAB till slut blev affärernas lösning, först med Grängesbergsbolaget, sedan med staten som ägare.

Boken vimlar av kusiner och ingifta släktingar. Själv gifte Jean Bedoire ned sig, med tidens mått mätt. Hans första hustru dog i barnsäng; han gifte sedan om sig med det moderlösa barnets amma, en knektdotter; och mesalliansen gjorde det svårare för honom att hävda sig i de gustavianska nätverken. Förmögenheten krympte, men de två sönerna fick var sitt bruk och de många döttrarna goda hemgifter.

Det finns större sammanhang att foga in berättelserna i, men dem får läsarna fördjupa sig i på annat håll. Efterhand blir boken mer släktforskning än historia.

Fredric Bedoire samlar familjeskrönor och gissar ibland ganska friskt om samband och bevekelsegrunder, försvarar energiskt sin stamfar mot samtida och sentida anklagelser, och undrar om LKAB hade blivit av utan Jean som länk i kedjan. (Åjo, något hade det nog blivit, fyndigheterna var kända, svårigheten var inte minst transporterna.) Men boken är välskriven och en introduktion till en tankeväckande svacka i den svenska järnhanteringens historia, och det är gott nog. **Gunnar Wetterberg**

LITTERATUR

Från fiaskon till framgång

Man bör skilja på misslyckanden och misslyckanden. Det finns misslyckanden som är grandiosa, som lever kvar i våra minnen och förtjänar sin plats i konstens, vetenskapens och politikens historia, på grund av de storslagna mål som någon formulerade men aldrig lyckades nå. Det finns misslyckanden som vi helst vill glömma, som är pinsamma för både upphovsmännen och för dem som tittade på, läste, lyssnade eller drabbades. Gränsen är hårfin.

Nu har den tyske författaren Hans Magnus Enzensberger skrivit en bok, *Meine Lieblings-Flops*, om sina egna floppar, och här finns nog misslyckanden av båda sorterna. Det är tydligt att han tycker mycket om dem, han ser på dem med samma ömhet som på en verklig framgång. Från hastigt hopkomna filmmanus, snabbt glömda, till storstilade förläggarplaner (som man önskar hade blivit verklighet) – Enzensberger har onekligen många fiaskon på sitt samvete. Dessutom har han en diger verkslista att se tillbaka på. I förteckningen som ligger sist i boken finns 46 titlar, däribland reportageboken *Ach, Europa*, med den omdiskuterade texten "Schwedischer Herbst" (Svensk höst) från 1982 om välfärdsstaten Sverige, där Enzensberger skildrar folkhemmet som harmoniskt, präglat av samförstånd och i avsaknad av historisk medvetenhet och politisk maktdelning. Och då är alla dessa titlar ändå bara ett urval.

Därför är han särskilt väl lämpad att skriva om fiaskon och floppar. Ingen genre, inget infall och ingen form tycks vara främmande för denne spirituella mångsysslare. I den nu aktuella boken är han på utsökt humör och skriver behagligt, sympatiskt och insiktsfullt. "Triumfer lär oss ingenting, misslyckanden däremot främjar våra insikter", slås det fast i inledningen.

Enzensberger skriver nu inte om den sortens fiaskon som de flesta skapande människor – framgångsrika eller ej – gör sig skyldiga till, nesliga refuseringar eller ofärdiga manus som skräpar i skrivbordslådan. Istället redogör han för filmmanus som aldrig blir regisserade, därför att filmbolaget drar sig ur, operor som skövlas av dirigenten, pjäser som ingen ser och snabbt försvinner från repertoaren. Med den särställning Enzensberger har i europeiskt kulturliv kan han kosta på sig en sådan genomgång. Ännu mer intressant hade kanske varit att ta del av den unge, ännu oetablerade författarens bana. Fanns där skrivkramp? Refuseringsbrev? Oro?

När Enzensberger berättar om tidskriftsprojekten och förläggarambitionerna blir det verkligt underhållande, och nu, om inte förr, framstår en av hans främsta kvaliteter tydligt. I brist på bättre ord är det neologismen "nätverkare" som beskriver hans insats bäst. Ta *Gulliver* som exempel, embryot till en kulturtidskrift i början av 1960-talet. Tyskland var för litet, därför vände sig Enzensberger till intellektuella i Österrike, Frankrike och Italien; de skulle gemensamt ge ut en paneuropeisk tidskrift, med essäer, litteratur, analyser, reportage och politik. Förutom Enzensberger själv involverades Ingeborg Bachmann, Roland Barthes, Italo Calvino och många andra. Men projektet strandade när koordineringen av bidragen från de olika länderna, på olika språk, visade sig vara för tungrodd och finansieringen uteblev.

Ändå är det kanske bokens andra sektion som är mest uppfordrande, det så kallade "idémagasinet". Här presenterar Enzensberger planer på pjäser, filmer, bokserier och tidskrifter som ännu inte finns, idéer fria för vem som helst att förverkliga. Han skriver att Tyskland behöver en månadstidskrift – han kallar den *Story* – där förstklassiga noveller får samsas med litterära reportage, något i stil med *New Yorker*: "Varje typ av litteraturteori skulle vara utesluten, likaså ett akademiskt tonfall". Han föregriper invändningarna från tänkta finansiärer, förlag och tidningshus, om att köpkraften saknas: "Läsarna vet mycket väl vad de har fått nog av; men vad de saknar vet de inte". Och detta är det verkliga fiaskot, som är ett intellektuellt och publicistiskt fiasko: att en sådan tidskrift inte finns, vare sig i Tyskland eller i Sverige, och att förlagen satsar på bläddersprodukter. Så varsågoda, svenska förlagschefer, det är bara att skrida till verket. **Magnus Pettersson Ängsal**

MEINE LIEBLINGS-FLOPS GEFOLGT VON EINEM IDEEN-MAGAZIN
HANS MAGNUS ENZENSBERGER
Suhrkamp Verlag 2011

De flyktiga identiteterna

SOCIALANTROPOLOGI

När socialantropologiska etnografier är bra är de riktigt bra. När den förundrade blicken finns med; den som har beskrivits som att komma till utkanten av en by och undra vad tusan som pågår, för att sedan kliva in och hitta logiken, strukturerna och systemen. Eller när bakgrunden består av rika miljö-, person- och kulturbeskrivningar, det som Clifford Geertz kallat *thick description*. Eller när det finns en kritisk hållning kombinerad med etiska ställningstaganden. Men framförallt – när analysen får läsaren att tänka till och tänka om.

Imagining Transgender av David Valentine och *Humanitarian Reason* av Didier Fassin har allt detta. Böckerna demonstrerar också vikten av en detaljerad etnografi för att synliggöra samhällsförändringar som har börjat tas för givna.

Valentine tecknar transgenderbegreppets historik. Hur det i snabb takt utvecklades och anammades av aktivister, medier, akademiker, liksom av sociala och politiska institutioner i USA under 1990-talet. Det kunde i mångt och mycket överföras till Sverige, men med den obligatoriska tioåriga förskjutningen. Här var jag själv med och introducerade "paraplybegreppet", för att karaktärisera transgender. Det omfattar såväl transsexuella och transvestiter som dragqueens och dragkings, intersexuella och lesbiska butchar – alla som på något sätt uppfattas som "könsöverskridande".

Med hjälp av hänvisning till den gemensamma historien, betoningen av transpersoners roll i avgörande händelser som Stonewallrevolten 1969 (som anses vara en vändpunkt för gayrörelsen), liksom synliggörandet av utsattheten för våld, sattes tryck på den välstädade gayrörelsen. Rörelsen, som tidigare hade slängt ut de oattraktiva transpersonerna – tillsammans med BDSM:arna och sexarbetarna – skulle förmås att inkorporera dem igen. Att det gick vägen, menar Valentine, berodde på en ny kategorisering. Det slogs fast att homosexualitet handlar om *sex*, medan transgender handlar om *kön*. Detta till skillnad från den tidigare förståelsen av homosexualitet som ett slags genusinversion. På så sätt hotades inte den nya homonormativiteten, där män var män och kvinnor var kvinnor – som bara råkade älska varandra och därför skulle ha samma rättigheter och privilegier som heterosexuella. (Förvisso utvecklades under samma tid feministiska teorier om hur åtrå och kön förhåller sig till varandra, men de teorierna och den kampen skedde utanför gayrörelsen.)

Så långt så gott."T:et" lades till "H:et" och "B:et". Transpersoners hälsa och rättigheter kom i fokus, "säkrare sex"-program utarbetades och hatbrotten hamnade inom diskrimineringslagstiftningen. Men när David Valentine påbörjade sitt 18 månader långa fältarbete i New York, upptäckte han att personerna som antogs tillhöra transgenderkategorin inte själva ansåg att de gjorde det. Många relaterade överhuvudtaget inte till begreppet. Inte heller delade man förståelsen av sex och kön som separata enheter.

I Valentines bok ges många exempel. Jane, en *female-bodied person*, kunde under loppet av ett samtal kalla sig *gay*, *butch*, *woman*, *guy* och *hard daddy* (i sexuellt hänseende) – och dessutom se sig som en bra mor åt sin tonåriga son. För henne var det inget problem. Som så många andra som Valentine talade med sa hon bara "jag vet vad jag är" när han påtalade inkongruenser. Det var Valentine som fick problem.

Som ett sätt att bedriva sin forskning besökte Valentine barer, baler och möten och delade ut "säkrare sex"-material till transpersoner. Första gången han kom till Clubhouse in Hell's Kitchen, en vougebal för unga gayidentifierade afroamerikaner och latinos (tänk Jennie Livingstones kultdokumentär *Paris is Burning*) fick han bryderier. Vem skulle han ge kondomerna till? En kollega pekade först ut en mansperson i kort kjol och högklackat, men ändrade sig sedan. Vid närmare eftertanke var personen en *butch queen in drags* – och tillhörde därför kategorin maskulin bög utklädd till tjej för en kväll. Hade det däremot varit en *fem queen* – alltså en feminin bög i tjejkläder – skulle kondomerna ha kunnat delas ut.

Vougebalerna med deras köns- och tävlingskategorier är en vetenskap i sig, men exemplet visar att transgenderbegreppet i mångt och mycket är ett sätt för externa aktörer att bringa ordning i vad som anses vara en sammanblandning av genusidentiteter och sexuella dito. Konflikten är inte heller bara en fråga om skillnader i ras och socio-ekonomiska förhållanden, även om det bakom hjälp-programmen, uppdelningen kön/sexualitet och transgenderbegreppet ofta står en vit amerikansk medelklass. För när Valentine träffar vita medelålders män, ofta med fru och barn hemma, som samlas för att klä sig som kvinnor, så vill inte heller de kännas vid transgender-begreppet. Kläderna är kopplade till en erotisk upplevelse, inte en könsidentitet. För ytterligare andra, som de välbärgade bögar som samlas på extravaganta baler där alla klär ut sig utifrån rojalistiskt tema, så handlar det om skoj och performativitet, en påkostad utklädningslek som deltagarna inte anser har ett dugg med varken sex eller trans att göra.

Det finns en fara med diskrepansen mellan användandet av transbegreppet och *transpersonernas* avvisande inställning, menar Valentine. Hjälpprogram riskerar att utesluta de mest marginaliserade grupperna och individerna. Inte bara begränsades hans "säkrare sex"-arbete, utan han blev också snart varse vad socialarbetare och de politiskt medvetna aktivisterna ansåg om dem som inte anammade transkategorin utan vidhöll att de var *gay*, "flickor" och/eller något annat: de led av falskt medvetande och var i behov av upplysning. Ett annat problem ligger på analytisk nivå.

Alla människor i alla tider har sysslat med kategoriseringar. Distinktioner används för att skapa kulturell mening. Men just denna, menar Valentine, ignorerar komplexiteten i verkliga liv, den historiska konstruktionen av kategorierna, hur ras och klass påverkar upplevelser, feministiska förståelser av genus och sex som maktbärare transformerar dessutom en analytisk distinktion till ett naturligt, transhistoriskt och transkulturellt faktum. Om en kategori mest är en pappersprodukt, verkar Valentine mena, och den inte är förankrad i hur människor faktiskt förstår sin verklighet – vad är den då bra för?

Fransmannen Didier Fassins bok om samtidens moraliska historia är inte alls lika lättillgänglig som Valentines. Här cyklas det inte omkring på storstadsgator mellan barer och baler. Istället gör han etnografiska djupdykningar i händelser som berör styrningen (*the governing*) av fattiga, marginaliserade och immigrerade personer i Frankrike, föräldralösa barn med

***Sovande Hermafroditos*, romersk kopia efter grekiskt original från 100-talet f Kr.**

aids i Sydafrika, katastrofoffer i Venezuela, traumatiserade ungdomar i Palestina och NGO:er i Irak.

De till synes disparata fälten visar sig ha något gemensamt, faktiskt även med Valentines etnografi. Även Fassin granskar en politisk utveckling under 1990-talet och får läsaren att upptäcka något som har börjat tas för givet. I det här fallet hur en rättvisediskurs har ersatts av en *lidandets* politiska diskurs. Moraliska sentiment har blivit en viktig drivkraft i nutida politik, skriver Fassin och exemplifierar: om medierna tidigare visade bilder på sargade kroppar, visas nu bilder på moderns lidande ansikte när hon sörjer de dödade barnen. När vi i väst gör gigantiska insamlingar för krigs- och katastrofoffer så är det i medkänslans namn – inte rättvisans. Och precis som immigranter ges uppehållstillstånd om deras sjukdomar inte kan behandlas i hemlandet med hänvisning till "humanitära skäl", berättigar västerländska statsöverhuvuden militära aktioner i Kosovo på exakt samma sätt.

Fassin värderar inte denna diskursförändring, utan påtalar att en del appläderar förändringen ("äntligen har man börjat uppmärksamma det allt större världsliga lidandet"), medan andra har en mer cynisk inställning ("alla människor lider och känner sig kränkta nuförtiden"). Han vill istället uppmärksamma hur det som han kallar *humanitarian reason* har utvecklats och börjat användas som styrningsinstrument. För han är noga med att påpeka att trots att nutida filosofer gärna framhåller altruistiska anledningar till detta nya, globala och moraliska beteende, så är givandet/tagandet alltid en icke-egalitär relation. Det är ett socialt fenomen, inte psykologiskt.

I en av studierna undersöker Fassin och hans medarbetare bidragsansökningar till en social nödfond (Fonds d'urgence sociale) som tillsattes 1998, till följd av protester mot minskade anslag till en arbetslöshetsförsäkring. En miljard franc skulle delas ut och till ansökan skulle läggas ett personligt brev. Forskarna upptäckte att de ansökandes ekonomiska förhållanden inte var vad som styrde utdelningen. Människor i likartade ekonomiska situationer fick inte samma hjälp. En del nödställda blev dessutom helt utan pengar. Det avgörande var om det bifogade brevet berörde handläggaren på ett särskilt sätt.

De som sökte bidrag rättfärdigade »

IMAGINING TRANSGENDER
AN ETHNOGRAPHY OF A CATEGORY
DAVID VALENTINE
Duke University Press 2007

HUMANITARIAN REASON
A MORAL HISTORY OF THE PRESENT
DIDIER FASSIN
University of Californa Press 2012

sina förfrågningar utifrån teman som behov, rättvisa, merit och medkänsla, men de som fick mest pengar var de som skrev om starka personliga prövningar och lidanden i form av sjukdomar, olyckor, skilsmässor eller en avliden partner eller förälder. Varken arbetslöshet eller fattigdom var avgörande. Fassins slutsats är att om denna typ av hjälp tidigare gavs villkorslöst (till exempel genom mer neutrala försäkringssystem), så måste de ansökande nu exponera sitt lidande för att få hjälp.

Fassins slutsats kan även användas för att fördjupa förståelsen av varför transgenderpolitiken har fått fäste så snabbt.

Det mest drabbande kapitlet i Valentines bok handlar om våld mot transpersoner, vilket är ett stort och allvarligt problem. Men när jag läser Fassin påminns jag om den artikel som Kristdemokraterna skrev när de till slut bestämde sig för att backa från kravet att transsexuella måste steriliseras för att få genomgå juridiskt könsbyte. Baserades inte argumentationskedjan på ett lidandets retorik? Jo, så här skriver KD:

"Transsexuella personer lever ofta i en mycket utsatt situation. Den psykiska ohälsan är hög i gruppen och självmordsfrekvensen ligger högt över genomsnittet. De utsätts ofta för samhällets fördomar och de lever under stor risk att utsättas för kränkningar och våld. För många leder det till isolering och ensamhet. Transsexualism utmanar föreställningar om manligt och kvinnligt och därför möts många transsexuella personer med hat, rädsla och avståndstagande. Detta är oacceptabelt och strider mot principen om alla människors lika och okränkbara värde, vilken är en ledstjärna för kristen idétradition och därmed kristdemokraterna." (*DN* 18/2 2012)

Alltså, inte rätt och slätt: Transsexuella har samma värde som andra medborgare och ska därför behandlas lika.

Likt Valentine betonar dock Fassin att bara för att forskaren förhåller sig kritisk till en viss utveckling, innebär det inte att den ska förkastas. Detta är de små nyansernas forskning. En antropolog bör ta ställning, men utan att förlora skärpan eller ryckas med i vad som verkar vara en god sak. Denna ständiga vaksamhet: inom varje god saks praktik kan det finnas frön av förtryck, eller åtminstone en fortsättning av orättvisor. Djävulen finns i detaljerna, skriver Fassin, detaljer som kan vara svåra att upptäcka bakom skrivbord eller rättrogna teorier. **Petra Östergren**

Nätets mörka sidor kommer fram i ljuset

JURIDIK

På åttiotalet hävdade Stewart Brand att "informationen vill vara fri", vilket sedan dess har blivit en paroll för nätaktivister och nätoptimister. Men utöver att information är av det slag som inte "vill" något överhuvudtaget, är det viktigt att klargöra att den "information" som åsyftas inte är detsamma som sanning. Information sprids, men genomslagskraften beror inte bara på hur väl den överensstämmer med verkligheten. Lika ofta beror spridningen på mottagarnas förutfattade meningar, förhoppningar och preferenser. Den rätta vägbeskrivningen till tågstationen vill inte vara mer fri än en vilseledande vägbeskrivning till tågstationen.

Detta är centralt för de argument som förs fram av författarna i antologin *The Offensive Internet. Speech, Privacy, and Reputation*. Boken behandlar de negativa konsekvenserna av den relativt obegränsade yttrande- och ansvarsfrihet som råder på nätet, och vilka åtgärder som kan vidtas för att begränsa dem. Fokus är på nätmobbning, ryktesspridning och kränkningar av människors privatliv.

Genom internet genereras, samlas och – tack vare sökfunktioner – sprids information i allt större omfattning. Detta gäller såväl relevanta nyheter och keyboardkatter som illasinnade och falska rykten. Juridikforskaren Cass Sunstein undersöker i sitt bidrag – ett av antologins bästa – hur rykten fortplantas i "kaskadrar": När ett rykte upprepas förstärks läsarens benägenhet att acceptera det, och man blir mer obenägen att dela med sig av tvivel och motsägande information. Detta sker i synnerhet då deltagarna är åsiktsmässigt homogena – vilket är vanligt i bloggar och diskussionsforum, men också i tidningarnas kommentatorsfält. Sunstein påpekar vidare att deliberation i homogena grupper tenderar mot extremisering av åsikter. Detta fenomen underminerar vad som hävdas till yttrandefrihetens försvar: att till exempel diskussionsforum erbjuder deltagarna varierande perspektiv.

I USA åtnjuter internetforum omfattande juridisk immunitet. Sådan ansvarsfrihet har vissa negativa konsekvenser. De rykten som sprids på internet blir omedelbart tillgängliga för nuvarande och framtida arbetsgivare, sociala kontakter och samarbetspartner. Detta kan bland annat leda till minskande eller helt uteblivna inkomster. Juridikprofessorn Danielle Keats Citron påpekar boken att de som utsätts för nätmobbning ofta drar sig undan från diskussionen, kan hamna i depressioner och i värsta fall begå självmord. Filosofen Martha Nussbaum, bokens redaktör jämte Saul Levmore, påpekar att det i första hand är kvinnor, och andra redan utsatta grupper, som drabbas av nätmobbning. Både kostnaderna och vinsterna med en oreglerad yttrandefrihet är alltså ojämlikt fördelade. Att strunta i mobbning är inte heller alltid ett genuint alternativ. Skadan består nämligen inte bara i hur *vi* reagerar, utan hur andra som hör dessa rykten förändrar sina uppfattningar om oss. Juristen och forskaren Frank Pasquale tar fasta på detta och menar att till exempel arbetsgivare och försäkringsbolag måste redovisa hur de använder sig av informationssökningar i sin beslutsprocess.

Bokens grundläggande tema är yttrandefrihetens gränser. Internet har gett fler möjligheten att uttrycka och sprida sina åsikter, vilket underlättats av att det har funnits en avsaknad av reglering. Möjligheten att vara relativt anonym har med största sannolikhet betydelse för spridningen av åsikter. Baksidan är att anonymiteten också avlägsnar psykologiska spärrar mot mobbning och falsk ryktesspridning. Författarna är i stort sett överens om att yttrandefriheten på nätet måste begränsas. Juridikprofessorn John Deigh påpekar att yttrandefriheten för John Stuart Mill var underordnad skadeprincipen: Yttrandefrihet rättfärdigas av att den utsätter människor för olika åsikter, vilket gör att de kan testa sina egna. Men detta gäller inte alla yttranden, och det finns ingen anledning att tillåta tal som systematiskt leder till dåliga resultat. Inskränkningar i yttrandefriheten rättfärdigas då de kan hindra sociala problem. Hot, uppvigling, missledande reklam, bedrägeri och så vidare är typer av verksamheter som regleras eftersom de inte anses värdefulla. Domare Oliver Wendell Holmes gav ett klassiskt exempel som anförs av flera av antologins författare: någon ropar "Det brinner!" i en fullsatt lokal trots att det inte gör

Anonymiteten på internet avlägsnar psykologiska spärrar mot mobbning och falsk ryktesspridning. FOTO: KELLY HILL/MILLENNIUM/SCANPIX

det. Resultatet blir då endast destruktivt.

Principen om yttrandefrihet har heller aldrig inkluderat villkor om anonymitet och ansvarsfrihet. Flera av antologins författare, bland dem filosofen Brian Leiter, argumenterar för att de värden som yttrandefriheten tjänar inte befrämjas av immunitet åt dem som sprider hat eller mobbar på nätet. Leiter menar också att det saknas skäl att behandla internetbaserade forum på annat sätt än traditionella medier – där utgivare hålls ansvariga för övergrepp.

Paragraf 230 i Common Decency Act (lagen om allmän anständighet) säger att "ingen som möjliggör eller använder sig av en interaktiv tjänst på nätet skall behandlas som utgivare eller avsändare av information som en annan användare bidragit med". Antologiförfattarna menar att detta måste förändras. Men vilka åtgärder är rimliga? Förhandsmoderering av kommentarer är för dyrt och långsamt. Istället förordas en *notice and takedown*-policy – den som tillhandahåller en internettjänst bör ta bort sådant olämpligt material som de uppmärksammas på. Ett annat alternativ är att göra användarna identifierbara. Författarna använder begreppet *chilling* – och medger att allt slags reglering tenderar att "kyla ner" debatten – på gott och ont. Skulle ett sådant regelverk enbart kyla ner det "värdelösa" och skadliga talet, eller skulle det också drabba det demokratiska samtalet, genom att skrämma bort vissa deltagare som inte vill bli identifierade? Kostnaden kan bli hög, men samtidigt betalar vissa redan ett högt pris för dagens oreglerade nät. Ett svenskt exempel är nätforumet Flashback där både positiva och de mest negativa sidorna av ett oreglerat nät blir tydliga; seriösa diskussioner samsas med elakartad ryktesspridning. Hur får man bort det destruktiva utan att hämma det konstruktiva?

Leiter menar att sökmotorer som Google har ett ansvar för ryktesspridning. Han har ett konkret förslag: de bör tillsätta en kommitté som behandlar anmälningar av sökresultat, och tar bort eller flyttar nermaterial som är otvetydigt olämpligt, det vill säga sådant som är falskt eller kränker privatlivet. (Google är dock förmodligen ovilligt att implementera en policy som inte kan lösas med en logaritm.) Leiter berättar om hur han själv har blivit utsatt för illasinnade rykten, men menar att han kanske måste stå ut med det i egenskap av halvofficiell person – informationer om människor som deltar i det offentliga samtalet kan ligga i "allmänhetens intresse", och skyddas därför av yttrande- och pressfriheten. Här finns det givetvis stora gränsdragningsproblem.

Vi lever fortfarande i ett slags Klondyke, och precis som under de historiska guldruscherna åtföljs prospekteringen av laglöshet, frustrerade förhoppningar och övergrepp. *The Offensive Internet* ger en gedigen överblick över problemen med ett oreglerat internet, och skriver in frågorna i ett vidare sammanhang. Boken är fast förankrad i en amerikansk kontext, vilket innebär att konstitutionen spelar en framträdande roll. Men problemställningarna är universella. (Sverige har till exempel "lagen för ansvar för elektroniska anslagstavlor".) Hur ska vi hantera lagöverträdelser av anonyma användare? Hur ska vi hindra dessa forum från att göra skada? Internet är inte, och kan inte vara, fullständigt fritt. Rykten, hot och verbala kränkningar har samma typ av förödande inverkan här som överallt.

Det är dock anmärkningsvärt att de moraliska argumenten från andra sidan av debatten saknas i boken: de som handlar om risken för censur och missbruk av signalspaning och datalagring. En förhoppningsvis fruktbar diskussion mellan dessa perspektiv väntar i framtiden.

David Brax

THE OFFENSIVE INTERNET
SPEECH, PRIVACY AND REPUTATION
SAUL LEVMORE & MARTHA C NUSSBAUM (RED)
Harvard University Press 2010

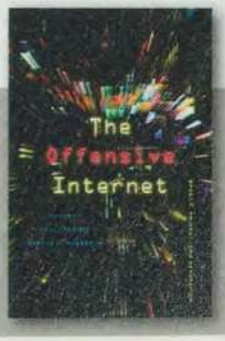

En depressiv samtid

PSYKOLOGI

Är tiden ur led? Sedan 1980-talet har WHO-prognoser och folkhälsorapporter utkorat depression till en av samtidens och framtidens mest spridda diagnoser. Situationen borde utlösa störtfloder av bekymrad analys. Samtidigt som välfärden ökar – och inte längre bara i västvärlden – liksom möjligheterna, friheterna och njutningsmedlen, tycks individen drabbad av ett slags kollektiv melankoli. Vid förra sekelskiftet hanterades en liknande situation som ett centralt samhällsproblem. Kulturanalytiker som Sigmund Freud, Max Weber och Émile Durkheim försökte förstå vad vantrivseln i kulturen handlade om. Idag är motsvarande reflektion över relationen samhälle–psykisk hälsa ganska gles. Depressionsproblemet hanteras i huvudsak som medicinskt; antidepressiva medel och beteendeförändrande tekniker ska frä(l)sa bort mörkret inom oss.

Här vill jag infoga en reservation. Givetvis finns en stor grupp individer, vilkas depressioner hör hemma i rent biomedicinska mekanismer. Det är inte dem jag talar om. Utan om den explosionsartade spridningen av ett nutida nedstämdhetstillstånd på jakt efter ett namn och en förklaring.

Frågan är om namnet "depression" är en dimridå över det egentliga problemet. Det har kommit att ingå i ett allmänt risktänkande enligt följande logik: ökade krav (från samhället, arbetet, lyckonormer) skapar känsla av otillräcklighet; känsla av otillräcklighet skapar depression. Istället för att kritisera de ökade kraven, kritiseras alltså de som inte klarar de ökade kraven genom att sjukförklaras och skjutsas in i en särskild grupp. En ny social kategori (de deprimerade) föds. Många tjänar på ordningen: medicinsk expertis, läkemedelsindustri, medier, stresshanterare, rehabiliterare och livsstilscoacher, alla lika engagerade i vad som framstår som en ofrånkomlig sjukdom.

Med sådana frågor i bakhuvudet öppnar jag litteraturvetaren Clark Lawlors *From Melancholia to Prozac. A History of Depression*. Jag har förväntningar; ett förlag som Oxford University Press tycks lova fräscha perspektiv på ett slitet tema. Först blir jag besviken. Framställningen kravlar sig konventionellt och lite håglöst från antikens melancholia-tradition över varianter som acedia, spleen och neurasteni och fram till nuets depressionsbegrepp. Alltför lite kraft ägnas fördjupande perspektiv som melankolins samtidiga förskjutning från manligt kodat utvaldhetstillstånd till kvinnligt kodad lågstatusdiagnos, från sensibilitet för överklassen till stigmatisering för underklassen.

> *Nuet kan tjäna på kunskap om den äldre melankolin. Den höll ihop sorg och ångest i en och samma känsla. Kanske bör depressionsbegreppet föras tillbaka till detta bipolära särdrag.*

Det betyder inte att historien är ointressant. I den växande känslohistoriska litteraturen hör melankolin till favoriterna. Även om basala affekter som sorg, glädje, vrede och rädsla tycks universella, gäller det inte sammansatta känslor som hämndgirighet, skam, blyghet, likgiltighet eller just melankoli. De är kulturellt och historiskt porösa.

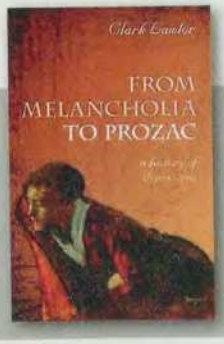

FROM MELANCHOLIA TO PROZAC
A HISTORY OF DEPRESSION
CLARK LAWLOR
Oxford University Press 2012

Målning av Fernand Khnopff, 1883.

Så vad hos melankolin är det som förändras? Föreställningarna om den (status, kön, klass)? Förklaringarna (svart galla, nerver, serotoninhalter)? Eller känslans själva innehåll? Intressant nog sammanfaller den äldre melankolin bara delvis med dagens depression. Melankolin är vild och utlevande med starka känslopendlingar, en högt sensibiliserad kropp med sorg och skräck som dominerande innehåll. Depressionens känsloinnehåll är ett annat: hämning, självanklagelse, passivitet, låg utlevelse.

Det är när Lawlor lyfter fram just den skillnaden som hans historia börjar leva. Melankolin kännetecknades av ång-

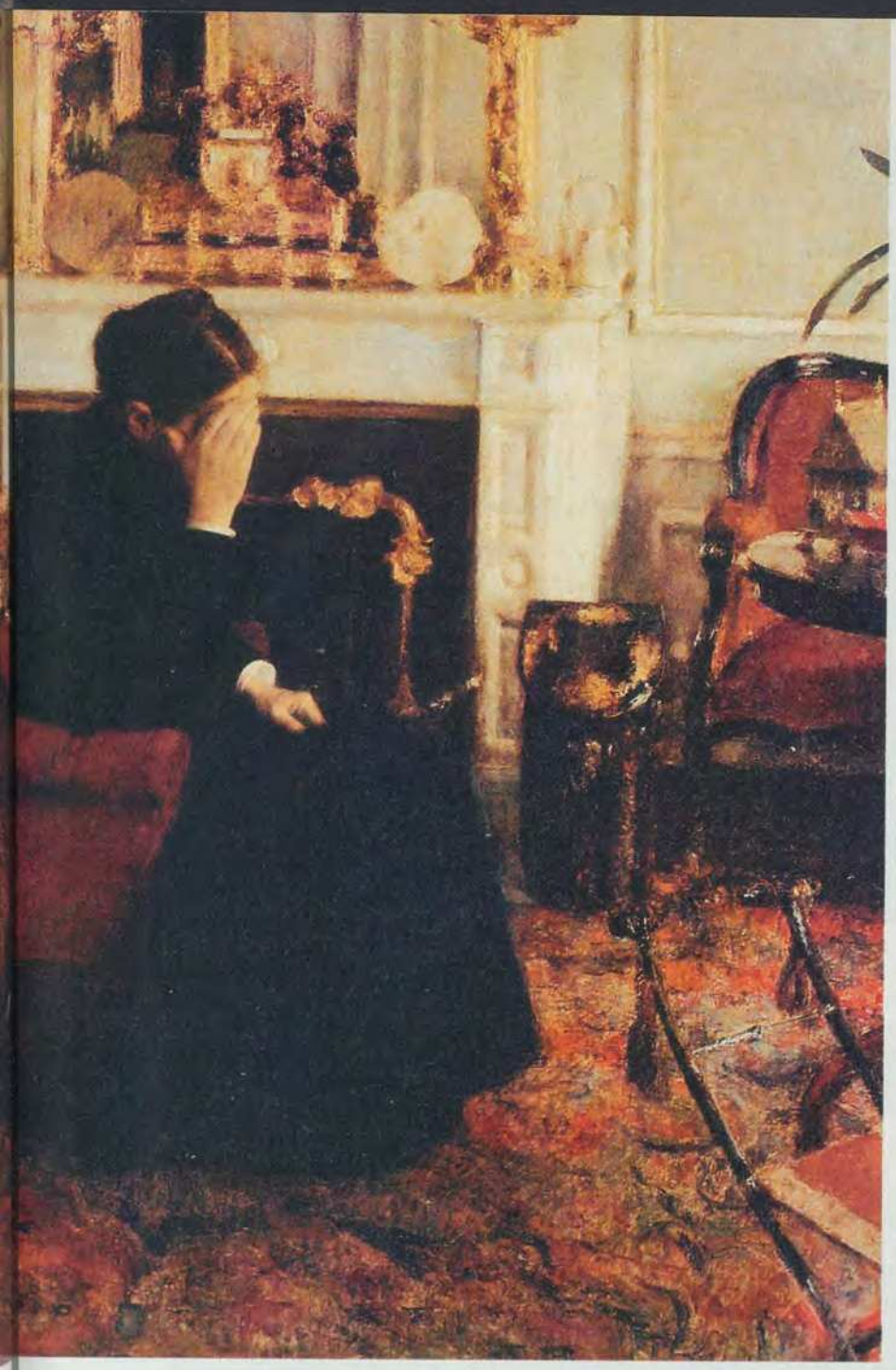

est, men också av reflexivitet och kreativitet; det var den kombinationen som gav den dess upphöjda status. Depressionen har ingen status alls. Begreppets historia är kort. Det ingick i det stora diagnoskomplexet manodepressiv sjukdom som lanserades inom tysk 1800-talspsykiatri, men då alltid i följe med en manisk pol. Berättelsen om Kraepelins och andras jakt på preciseringar av symptomen i detta spänningsfält är fascinerande (även om Lawlor inte gått till de tyska originaltexterna utan lojt nöjer sig med brittisk sekundärlitteratur).

Som fristående begrepp och i större skala började depression (av latinets *deprimo*, 'trycka ner') användas först efter andra världskriget. Och fram till 1980-talet är det reserverat för de allvarliga kliniska tillstånden. Nuets uppdelning i grader och nivåer via snabbrörliga kriterier i de diagnostiska manualerna har både förskjutit känsloinnehållet och bidragit till den starka ökningen av diagnosen, liksom intensiv medial exponering och inte minst de framgångsrika antidepressiva medlen.

Depressionsbegreppets problem är alltså dess flytande identitet. Till metoden att bygga diagnoser via kriterielistor (har du minst tre av fem eller fem av sju symtom är du kvalificerad) förs andra lika tekniska: ett bestämt utfall av ett generellt frågeformulär eller positiv respons på en viss läkemedelsbehandling. Depressionsbegreppet har blivit överelastiskt och överanvänt, ibland en markör för vilken vardagsleda som helst.

Det är här Lawlor efterlyser ett slags rensning. Hans resonemang är djärvt men intressant. Nuet kan tjäna på kunskap om den äldre melankolin. Den höll ihop sorg och ångest i en och samma känsla. Kanske bör depressionsbegreppet föras tillbaka till detta bipolära särdrag. Det emotionella innehållet kan bestå av samma kombination, men moderna krav på impulskontroll och känslodisciplinering har trängt bort det utlevande (maniska) och premierat det hämmade (depressiva).

Men frågan återstår: Varför tycks så många i dagens välfärdssamhällen olyckliga? Svenska siffror visar att cirka 70 procent av ohälsotalet handlar om psykisk och fysisk smärta. Uppenbart finns ingen relation mellan välfärd och upplevt välbefinnande (däremot mellan välfärd och mätbar hälsa). Att söka svaret via historien kan tyckas vanskligt. Det bör vara ett hermeneutiskt problem att påstå att individen mår sämre i en viss tid än i en annan. Men förskjutningar är möjliga att studera via diagnosstatistik, patientjournaler, offentlig debatt och medial exponering av olika känslotillstånd.

Skapar till exempel modernitet depression? Svaret tycks vara ja. Varje tid kännetecknad av hög förändringstakt i informationsflöde, kommersialisering, teknik, livsstil och värderingar tenderar att inledningsvis skapa främlingskap och upplevt glapp mellan krav och förmåga. Depression är med det perspektivet ett alienationsfenomen, ett otillräcklighetsfenomen och ett förlustfenomen.

Så hur ska den botas? När Lawlor sveper över historiens terapeutiska alternativ från diet och empati, sömn- och talkurer till nuets kognitiva beteendeterapi och vita tabletter, landar han återigen lite konventionellt i konflikten mellan farmakologisk och psykologisk behandling. Han hade kunnat vara betydligt vassare. Han är tveklöst något viktigt på spåren när han hävdar att biopsykiatrin förtunnar depressionens känslomässiga kärninnehåll. Men när han spottar fram en riktigt fräck fråga – "Finns ens depression?" – blir den hängande i luften.

Det lockande med att historisera känslor och sinnestillstånd är att man kan följa dem som existentiella erfarenheter. De är samtidigt stabila och rörliga. De byter form och uttryck, kön och klass, synlighet och status i relation till vad samtiden vill ha, tolererar eller stöter bort.

För nuets del tvingar det fram en bestämd fråga. Vad innebär det att ett konsumtionssamhälle som vårt producerar så stora mängder tomhetskänsla? En obehaglig tanke infinner sig. Är dessa tomhetskänslor inte resultatet av, utan förutsättningen för ett samhälle som vill att vi ska döva den just med konsumtion?

Karin Johannisson

VÄRLDENS GÅNG

MED JOHAN HAKELIUS

I stort sett ingen verkar ha reagerat på att Dramaten och Sveriges Radio i slutet av april arrangerade en temakväll om klass, där en uppburen poet diktade om att statsministern blir skjuten i huvudet. Johan Jönson beskrev på orimmad vers sin fantasi med lustfylld detaljrikedom. Han möttes av publikens jubel.

Ingen med rudimentär kännedom om historien låter sig chockas av att klasskriget då och då flyter upp till samhällets yta. Det är bra att med jämna mellanrum påminnas om våra verkliga lojaliteter och våra rätta platser, särskilt när det sedan länge varit populärt bland högre samhällsklasser att fjäska för de lägre.

Problemet med det som skedde på Dramaten är ett annat. Vår statsminister är en uppenbar produkt av medelklassen, något han gång på gång bekräftar med sin fanatiska tro på arbete. Johan Jönson påstås ha börjat som dräng vid tretton års ålder, men allt talar för att den Dramatenpublik som jublade åt hans mordfantasi inte bestod av lantarbetare, gruvarbetare, städerskor och betongarbetare. Med all sannolikhet var de närvarande, liksom vår statsminister, nästan uteslutande representanter för medelklassen. Med nästan lika stor sannolikhet för den övre, kulturella delen av densamma.

Vad episoden illustrerar är med andra ord något annat än början på ett hederligt klasskrig, med de klargörande effekter ett sådant har. Det episoden illustrerar är ett begynnande inbördeskrig inom den övre medelklassen.

Det är möjligt att inbördeskriget fyller någon pervers funktion för de inblandade, men för oss andra kan en så förvirrat självhatande konflikt knappast leda till något annat än oreda, en och annan oläslig roman och än mer orimmad poesi.

* * *

ENLIGT UPPGIFT ÄR EN grupp brittiska forskare i färd med att enlevera 100 skånska vallhumledrottningar och föra dessa till England, för att återuppväcka den på öriket utöda arten. Biologen Lars-Åke Janzon är en av många upprörda svenskar som kräver att humlenappningen stoppas. "De är inte längre världens härskare som de var förut när de bara åkte runt och tog grejer", säger Janzon om britterna till *Dagens Nyheter*.

Senare rapporter har givit vid hand att de snattande forskarna har svenska myndigheters tillstånd. Det tycks ha fått kritiken att klinga av. Ändå vet alla som följt fallet med den sjunde earlen av Elgins bortrövande av Parthenonfrisen, hur notoriskt opålitliga "tillstånd" av det slaget är. Lord Elgin påstod sig vara i besittning av en förordning av sultan Selim III, som gav honom rätten att lägga beslag på Akropolis skatter. Idag, mer än 200 år senare, är förordningens verkliga mening ännu föremål för djupaste oenighet. Och Grekland är i spillror.

Tillstånd eller ej, internationell samvaro kan inte bygga på att var och en som gör slut på sina humlor har rätt att lägga an på andras. Det är en fråga om principer. Volvo må ha sålts till kineser och Kalles kaviar till norrmän, men vi är många som drar anständighetsgränsen vid att tanklöst skänka bort svenska humlor till varje schajas som slarvat bort sina egna. Den regering som nonchalerar detta faktum gör det på egen risk.

* * *

MÅNGA HAR UPPRÖRTS över det grekiska ultranationalistiska partiet med det optimistiska namnet Gyllene gryning, Chrysi Avgi, och dess förslag att gräva ned landminor längs den grekiska gränsen, för att förhindra att någon tar sig in. Det är visserligen sant att ett mer angeläget problem för Grekland är att förhindra att den egna befolkningen tar sig ut och lämnar konkursboet, men med det sagt undrar jag om inte det finns något att hämta i förslaget.

> Vi ser ett begynnande inbördeskrig inom den övre medelklassen

Gyllene grynings udd riktar sig fantasilöst nog mot illegala flyktingar, som inte sällan är vana vid att landminor ligger och skräpar både här och där. Däremot borde landminor vara effektiva verktyg för att begränsa den globala bekvämlighetsturism, som svämmar över alla bräddar och förstör varje resmål av värde.

Några slumpmässigt begravda landminor i Venedig, Versailles, Goa och Angkor Wat skulle avskräcka de loja horder av enfaldiga dagdrivare som idag bussas runt i visshet om att vara fullkomligt trygga. Samtidigt skulle vi som verkligen värdesätter resmålen, och därför är villiga att riskera ett ben eller två för upplevelsen, återfå möjligheten att njuta i frid. Detta i ett tillstånd av hälsosamt höjd uppmärksamhet.

Alltför många minor skulle helt strypa turismen och bli en olägenhet för lokalbefolkningen. Alltför få skulle inte ha någon nämnvärd effekt och därmed inte göra något åt nuvarande olägenhet. Men det är en rent praktisk fråga. Efter de senaste finanskriserna måste det finnas gott om arbetslösa riskanalytiker som kan räkna på saken.

Märk väl: det brådskar. Inom kort kommer en och en halv miljard kineser att ta semester varje år. Då är det för sent att sätta guldkant på den resandes gryning.

KUNGL. BIBL.
2012 -05- 21
STOCKHOLM

VÅLDETS RÖTTER

Möt 16 av världens främsta forskare som samtalar om våldets ursprung

SÖNDAGAR KL 20.00

om hem BOXER Telia

Klassisk bildning på AXESS TV

Posttidning B
Axess magasin
PressData AB
Box 610
832 23 Frösön

KUNGLIGA BIBLIOTEKET KB
UTLÄNDSK LITTERATUR, SVENSKA TIDSK
BOX 5039 (HUMLEGÅRDEN)
10241 STOCKHOLM

101609
10240

LOKAL
AXE/2012/4

LIVE FOR GREATNESS

THE LADY-DATEJUST PEARLMASTER

PRESENTED HERE IN
18 CT WHITE GOLD

NYMANS UR 1851

STOCKHOLM: BIBLIOTEKSGATAN 1. TEL 08-545 061 60.
VÄSTERÅS: STORA GATAN 26. TEL 021-13 02 12.
WWW.NYMANSUR.COM

ROLEX